

Зарофат ШАМУРАТОВА

Логопедия

меъёрий талаффузга
ўргатиш

ДАДА ОНА МЕН

574.3 (58) 193

2012. 15

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ

ЗАРОФАТ ШАМУРАТОВА

ЛОГОПЕДИЯ

*МЕЪЁРИЙ ТАЛАФФУЗГА
ЎРГАТИШ*

Тошкент
“NISO POLIGRAF”
2012

УДК 376.37

Шамуратова, Зарофат

Логопедия: метёрий талаффузга ўргатиш. / З.Шамуратова: Ўзбекистон Республикаси халқ таълими вазирлиги. — Тошкент: Niso poligraf, 2012. —200 б.

Мазкур услубий қўлланма Ўзбекистонда миллий логопедия фанининг назарий асосларини яратган, фаннинг ривожига катта ҳисса қўшган олимларнинг илмий изланишлари ва шу соҳа вакиллари олиб бораётган назарий ҳамда амалий билимлари натижасига асосланган. Боланинг нутқи унинг ёшига мос, ҳар томонлама метёрда ривожланишига аҳамият бериш ва камчиликларини бартараф этиш, масъулиятни ҳис этган ҳолда мавжуд қонун ва дастурлардаги талаб ва тақлифлар асосида, назарий билимларни амалётда қўллаш натижасида қуйидаги услубий қўлланмани амалиётда фаолият олиб бораётган, азиз ҳамкасбларимиз эътиборига ҳавола этамиз. Шунингдек ёш мутахассисларимизнинг назарий ва амалий билимларини янада мустаҳкамлайди, деган умиддамиз.

УДК 376.37

КБК 74.3 (5Ў)

Ш 21

*Педагогика фанлари номзоди,
профессор М.Ю.АЮПОВА таҳрири остида*

Тақризчилар:

Д.А.НУРКЕЛДИЕВА, педагогика фанлари номзоди, доцент

Х.Ж.КАЛБАЕВА, РТМ махсус таълим бўлими бош методисти

Ш.Ш.БОЛТАЕВА, 560-махсус МТМ логопеди

Мазкур қўлланма 2012 йилда Республика таълим маркази махсус таълим илмий методик кенгашининг 2-сонли йиғилиш қарори билан нашрга тавсия этилди.

Муаллиф рухсатисиз китобдан кўчириб босиш ман этилади.

Гувоҳнома № 3283 email: zaromax@mail.ru
Телефон: +99890-978-93-47, +99871-277-05-51

ISBN 978-9943-4046-1-8

© Зарофат Шамуратова, 2012.
NISO POLIGRAF, 2012.

МУАЛЛИФДАН

Давлатимиз келажаги — бугунги кун ёшларидир. Юртимиз мустақиллигини мустаҳкамлаш борасида олиб борилаётган ишлар, амалга оширилаётган дастурларнинг барчасида ёш авлоднинг таълим-тарбияси билан боғлиқ масалаларга қаратилмоқда. Келажagимиз эгалари фарзандларимиз, ҳар томонлама соғлом ва баркамол бўлиб ривожланишида, ҳукуматимиз томонидан “Таълим тўғрисидаги қонун” қабул қилиниши, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”, “Махсус таълим концепцияси”, улар асосида вужудга келган “Болажон” таянч дастури фикримиз далилидир.

Ўзбекистонда миллий логопедия фанининг назарий асосларини яратган, фаннинг ривожига катта ҳисса қўшган олимлардан педагогика фанлари доктори, профессор — Л.Р.Мўминов, педогогика фанлар номзоди, профессор — Р.Ш.Шомахмулова, педагогика фанлари номзоди, ТДПУ профессори — М.Ю.Аюпова, педогогика фанлари номзоди, ТДПУ профессори — В.С.Раҳмонова, педагогика фанлари номзоди — Д.А. Нуркелдиева ва бошқаларнинг илмий изланишлари натижаси ва шу соҳа олимларининг олиб бораётган назарий билимларига асосланиб боланинг нутқи унинг ёшига мос, ҳар томонлама меъёрда ривожланишига аҳамият бериш ва камчиликларни ўз вақтида бартараф этиш, масъулиятни ҳис этган ҳолда, юқоридаги қонун ва дастурлардаги талаб ва таклифлар асосида, назарий билимларни амалиётда қўллаш натижасида қуйидаги методик қўлланмани амалиётда фаолият олиб бораётган азиз ҳамкасбларимиз эътиборига ҳавола этамиз. Қўлланма уч бобдан иборат бўлиб:

Биринчи бобда товуш ҳақида тушунча, товушларни сўзларда мустаҳкамлаш, меъёр ҳосил қилиш жараёнига қўйиладиган талаблар, нутқ аппарати камчиликлари, умумий артикуляция машқлари ва зондлардан фойдаланиш берилган.

Иккинчи бобда меъёрий талаффуз, нотўғри талаффуз турлари ва меъёр ҳосил қилиш усуллари; меъёрда ҳосил бўлган товушни бўғинларда ва сўзларда мустаҳкамлаш, луғатни бойитиш учун махсус материаллар берилган.

Учинчи бобда меъёрда ҳосил бўлган нутқни фаоллаштириш учун мўлжалланган қўшимча материаллар берилган.

Логопедия фанининг биргина йўналиши бўлган, товушларнинг меъёрий талаффузи юзасидан методик кўрсатмалар тавсия этилган. Мазкур қўлланмада назаримиздан четда қолган масалалар бўлиши мумкин. Шу боис, билдиражак самимий маслаҳат ва таклифларингизни мамнуният билан қабул қиламиз ва келгуси ишларимизда албатта, инобатга оламиз.

1 БОБ ТОВУШ ҲАҚИДА ТУШУНЧА

Табиий кўзга кўринмас ҳолатларни биз ҳис қилишга ҳаракат қиламиз. Товуш ҳам кўринмас бўлиб, эшитиш, тушуниш яъни англаш ва ҳис қилиш орқали ҳаётимизда мавжуд. Биз нутқ орқали хоҳиш ва мақсадларимизни, ўз фикр мулоҳазаларимизни ўзгаларга етказамиз ва жамиятда ўз ўрнимизни топамиз. Шаклланмаган нутқ инсон шахсининг тўлиқ ривожланишига тўсқинлик қилади.

Ҳар бир товушнинг алоҳида ўз меъёри мавжуд бўлиб, меъёрига етказмасдан талаффуз қилинган ҳар қандай нотўғри товушни тингловчи аниқ пайқайди. Товушларнинг нотўғри талаффузи натижасида гап мазмуни ўзгариб кетади, сўзловчининг мақсадини тингловчи тушунмаслиги мумкин. Товушларнинг меъёрдаги талаффузи ҳаётимизда муҳим ўрин эгаллайди.

Ҳар бир фонемани яъни товушни алоҳида талаффуз қилиш учун лаб, тиш, тил, жағ, бўғиз, овоз унпайчалари ва ўпкадан чиқаётган ҳаво оқимининг ўз меъёри бўлиб, ҳар бир товуш талаффузининг ўзига хос ҳаракати натижасида вужудга келади.

Ёш болалар ривожланиб ва шаклланиб борар экан шу жумладан, уларда товушларни талаффузи ҳам шаклланади. Ҳар қандай бола биринчи сўзини ноаниқ, баъзи товушлар ўрнига бошқасини қўллаб илк бора атрофдагиларга мурожаат қилади. Кундан-кунга тўғри нутқни ўзлаштирган бола меъёрда 4,5-5 ёшга етганида нутқи тўлиқ ривожланган ҳисобланади. Ушбу ёшгача бўлган боладаги нотўғри талаффузни фақат тақлид орқали ривожлантириши зарур. Чунки 2,5 — 3 — 4 ёшли боладаги нотўғри талаффузнинг асосий сабаби анатомик ўсиб ривожланмаганлик бўлиши мумкин. Яъни тил мускулларининг шаклланмаганлиги, жағ тишларининг ўсмаганлиги, лабларни керакли ҳолатга келтира олмаслик вақтинчалик сабаб бўлиб, бола ўз ривожланиши жараёнида меъёрга келиши учун тақлид усулидан фойдаланиш кифоя.

Нутқ камчиликларини услубий меъёрга келтириш 5 ёшдан бошланади. Аммо эшитиш қобилияти меъёрда бўлганда, нутқ

аппаратида жисмоний камчиликлари бўлганда ишни эртароқ бошлаш мумкин. Масалан реноламияда.

МЕЪЁРИЙ ТАЛАФФУЗГА ЎРГАТИШ БОСҚИЧЛАРИ

1. Болаларни меъёрий талаффузга ўргатиш якка тартибда олиб борилади. Логонед, бола билан ўзаро ишонч ва иллик муносабатни яратиши зарур. Мутахассисга нисбатан бўлган боладаги ишонч, меъёрий талаффузга ўргатишнинг асоси ҳисобланади. Боланинг толиқиб қолмаслигини таъминлашда машқларни мажбурий бажартирмаслик муҳим.

2. Сўнгра нутқ аппаратининг камчиликларини текшириш ва аниқлаш босқичига ўтиш мумкин.

3. Боланинг луғат бойлигини текшириш ва нутқдаги товушлар талаффузини аниқлаш босқичида ҳар бир бола учун шахсий дафтар тутиб, товушлар талаффузидаги камчиликларини белгилаб қўйиш, олиб борилаётган иш жараёнини дафтарга қайт этиш зарур. Нотўғри талаффузга сабаб бўлаётган ҳолатларни аниқлаб ишни режалантириш муҳим.

4. Умумий артикуляцион машқлар ичидан бола нутқида ҳосил қилиниши керак бўлган товуш учун меъёрий талаффузни талаб қиладиган тил, лаб, тиш ҳолатлари ҳаракатини ҳисобга олган ҳолда танлаш босқичида ҳар бир болага индивидуал ёндашиш керак.

5. Махсус машқлар ва керакли усулларни қўллаш йўли билан меъёрдаги товуш ҳосил бўлиши натижасида товушни соф ҳолатда узоқ муддат чўзиб талаффуз қилиш босқичига ўтилади.

6. Соф ҳолатдаги товушни унли товуш билан қўшиб талаффуз қилиш босқичи бир нечта машғулотни ўз ичига олади.

7. Товушларни сўзларда мустаҳкамлаш босқичига алоҳида аҳамият бериш зарур. Бола нутқида “З” товушини меъёрий ҳосил қилинса-ю “Л” ва “Р” товушлари талаффузи бузилган бўлса, “З” товушини луғатда мустаҳкамлаш учун сўзлар танланганда “Л” ва “Р” товуши интироқидаги сўзлар вақтинчалик болага берилмайди. Масалан: зар, зулук, зилзила, зум-

рат, зира. Бола луғатда мустаҳкамланаётган сўз соф талаффузни талаб қилади. “Л” ва “Р” товушларни меъёрга келтиргандан сўнг ишбу товушлар интирокидаги сўзлар луғатда мустаҳкамланади. Бундай талаб барча товушларга тааллуқли. Бола луғатда мустаҳкамланаётган товуш сўз бошида, сўз ўртасида ва сўз охирида қандай талаффуз қилинишига алоҳида аҳамият бериб борилади.

8. Жумла ва гаплар, қофияли соф нутқ машқи, тез айтиш, топишмоқ ва шеърлар индивидуал ёндашувни талаб этади.

9. Тўғри талаффузни нутқда фаоллаштириш учун нутқ ўстириш машғулотларидан фойдаланиш мумкин.

МЕЪЁР ҲОСИЛ ҚИЛИШ ЖАРАЁНИГА ҚЎЙИЛГАН ТАЛАБЛАР

Товушларнинг меъёрий талаффузи устида иш олиб борилганда, мавжуд нутқ бузилишларининг сабаб ва хусусиятларидан қатъи назар, маълум бир товуш талаффузидаги камчилик устида иш олиб борилганда, логопедик талбир босқичларининг қатъий тартибига амал қилиш зарур.

Бола нутқидаги камчиликларни аниқлаш:

- умумий артикуляция машқларини бажариш;
- нутқда меъёр ҳосил қилиш усуллари устида ишлаш;
- ҳосил бўлган товушнинг мустаҳкамлаш, давомли ва аниқ талаффузга эришиш;
- товушнинг бўгинларда, сўзларда ва гапларда мустаҳкамлаш;
- дифференциациялаш;
- тўғри талаффузни нутқда фаоллаштириш босқичларидан иборат.

Аниқ ва равион талаффузни, ҳосил қилинмаган товушнинг бўгинда ёки сўзда мустаҳкамлаш қатъиян ман этилади. Талаффуздаги камчиликларни баргараф этиш жараёнида қуйидаги талабларга риоя қилиш зарур.

Бола нутқидаги товушларнинг бир гуруҳи бузилганда шу гуруҳ ичидаги, талаффузи содда бўлган товушдан иш бошланади. Турли фонетик гуруҳларга оид товушлар талаффузи бу-

зилганда, масалан: сирғалувчи, шовқилли ёки сонор товушларда, иини сирғалувчи товушлар турухидан бошлан зарур. Сонор товушлар устида иш олиб борилганда, аввал «Л» товуши, сўнгра «Р» товуши устида иш олиб борилди.

ИККИ ТОВУШ БИЛАН ИШЛАНИ

Бир вақтнинг ўзида товуш артикуляцияси бир-бирига яқин бўлган лаб, тил, ҳаракатланиши таркиби ўхшаш товушлар устида иш олиб бориш мумкин. Масалан: «С» ва «З» товушлар устида ишлан мумкин. Артикуляция ҳаракатлар бир-бирига яқин бўлганида икки товуш устида иш олиб бориш қатъийан ман этилади. Масалан, бир вақтнинг ўзида «З» товушини ва «Л» товушини ҳосил қилиш устида иш олиб бориш мумкин эмас. «З» товушини тўғри артикуляция қилиш учун тилининг ўртасида «ариқча» ҳосил қилиш зарур. «Л» товуши учун тили тена тишлар тамон кўтариш маниқ қилинади. Бу ҳаракатларни болага бир машғулот вақтида маниқ қилдириш. Зиддиятни юзата келтиради ва товуш ҳосил бўлишининг умумий тормозланишига олиб келади.

Нафас олиш аъзоларининг кўн кучланишини таъиб қилувчи «Ш» ва «Р» товушлари устида, бир машғулотда иш олиб бориш боланинг тез чарчанига, баъзан боши айланганига олиб келиши мумкин. Машғулот вақтида логопед боланинг ҳолатини назорат қилиши ва зарур бўлганда машғулотни тўхтатиши зарур.

Якка тартибда ҳар бир бола билан ҳафтасига 3 талдан 5 тагача машғулот ўтказилади. Машғулотга ажратилган вақт 10-15 дақиқадан ошмаслиги керак.

Тўғри талаффузни шакллантириш устида олиб борилган машғулотлар қатъий тартибга солинганда ва мунтазам равишда олиб борилгандагина натижага эришилади.

НУТҚ АППАРАТИ КАМЧИЛИКЛАРИНИ АНИҚЛАШ ВА МЕЪЁРГА КЕЛТИРИШ

Нутқдаги нотўғри талаффузнинг асосий сабабларидан бири нутқ аппаратидаги камчиликлар ҳисобланади. Лаб, тиш, тил, жағ, танглай, юмшоқ танглай, овоз, унпайчалари, бўғиз ва ниҳоят ўпкадан чиқаётган ҳаво оқимининг тўғри йўналиши бузилганлиги меъёр ҳосил бўлишида тўсқинлик қилади.

Лаб — жарроҳликдан сўнг чандиқ асорати оқибати барта- раф этилмаганда, лабларнинг ҳаракатсизлиги, камчилик ҳисобланади. Лаб машқларини мунгазам бажариш, чандиқ- ларни массаж қилиш билан меъёрга келтирилади.

Тиш — тишларнинг нотекис ўсиши. 5-6 ёшлик болаларда олд- тишларнинг тўкилиши, пастки ва юқориги тишларни бир-би- рига текис тушмаслиги, нотўғри талаффузга сабаб бўлади. Тиш- даги камчиликлар аниқланганда, ота-онага болани стоматоло- гга кўрсатиш ва камчилигини даволатиш тавсия этилади.

Тил — тилнинг юмшоқлиги ва катталиги, оғизни тўдир- риб туриши ва шунинг акси ингичка тил, ҳар доим юқори тишлар томон кўтариш ҳоли бўлиши, тил фалажлиги кам- чиликлари. Қуйида берилган тил машқлари мосини қўллаш билан меъёрга келтирилади.

Тил ости юганчаси — тил ости юганчасининг катталиги, қаттиқлиги, тилни эркин ҳаракатланишига тўсқинлик қили- ши камчилик саналади.

ТИЛ ОСТИ ЮГАНЧАСИНИ ТЕКШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

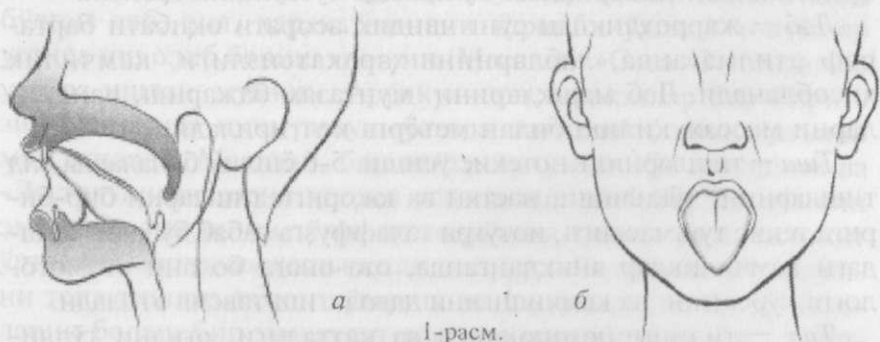
Текшириш турлари ва меъёрий ҳолатга келтириш усуллари

Ҳар қандай нутқи ривожланмаган боланинг, тил ости юган- часи текширилмасдан, стоматолог хирургга муружат этиб кестириш қатъиян ман этилади. Тил ости юганчасини кести- риш бола нутқини ривожлантирмайди.

1-усул: Оғиз ва тиш очиқ ҳолатда тил юқори тишлар то- мон кўтарилади. Юганча меъёрида бўлганда, тил ҳаракатига ҳалақит бермайди, тил остида нозик парда кўринишида бўла-

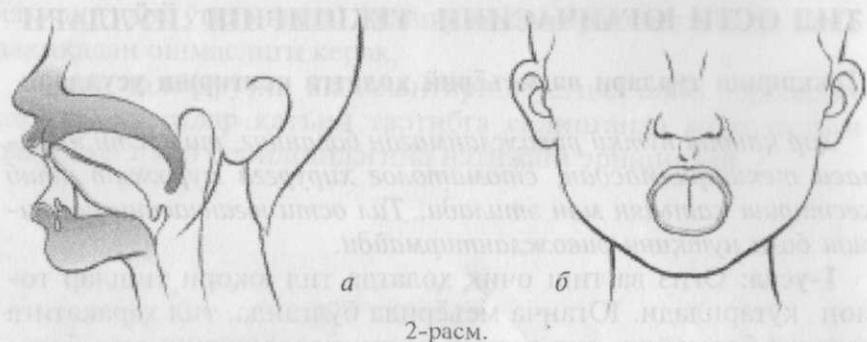
ди. Тил учи тепа тиш ва милкларга эркин ҳолда тақалиб туради 1-расм (а).

Тил юганчасини асосий текшириш усули: лаблари бир-бирига тегиб турган ҳолда тилни оғиздан ташқарига чиқариб, энгак томон пастга тушириш тавсия этилади. Логопед ҳаракатни ўзи кўрсатади ва болага тақлид қилишни таклиф қилади. Бола тилининг ҳаракатини кузатиш орқали аниқланади.

1-кўриниш: тил учи ингичка, пастга текис тушиб туради. Меъёрий ҳолат 1-расм (б).

2-усул: Оғиз ва тиш очик ҳолатда тил юқори тишлар томон кўтарилади. Юганча таранг тортилиб туради. Бундай кўриниш юганчасининг бир оз калталиги бўлиб, тилнинг эркин ҳаракатланишига бироз тўсқинлик қилади. Тил учи тепа тиш ва милкларга куч билан тақалиб туради 2-расм (а).

2-кўриниш: тил учи тўмтоқ ҳолатда пастга текис тушиб туради. 2-расм (б).

Логопед болага тоза ювилган бармоқлари билан тил остидаги тортилган юганчасини тебратишни ўргатади. Машқни боланинг ўзи бажариши муҳим саналади, юганчани тебратиш натижасида ёқимли ва ёқимсиз ҳолатни ўзи сезиши ва бошқариши муҳим. Логопед иш жараёнини назорат қилади. Машқлар узлуксиз ҳар куни бир маромда юганча меъёрий ҳолатга келгунча давом эттирилади.

3-усул: Оғиз ва тиш очиқ ҳолатда тил юқори тишлар томон кўтарилади. Тил остидаги юганча йўғон ва қаттиқ томир кўринишида бўлиб тилни юқори тишлар томон кўтарилишини ва эркин ҳаракатланишини чегаралайди. Тил учи тепа тишларга етмайди. Бундай ҳолатда боланинг ота-онасига стоматологга мурожат этиш тавсия этилади 3-расм (а).

3-расм.

3-кўриниш: тил учи оғиздан ташқарига қисман чиқади. Тил остидаги юганча йўғон ва қаттиқ томир кўринишида бўлиб тилнинг эркин ҳаракатланишини чегаралайди. Тил ўртаси тортилиб туради, иккига ажралган шакл кўринишида бўлади. Стоматолог аралашувидан сўнг тил машқлари бажарилади ва тилнинг эркин ҳаракатига эришилади 3-расм (б).

Жағ — лунж мускулларининг ривожланмаганлиги нотўғри талаффузга сабаб бўлади. Тил, лаб машқларини бажариш натижасида лунж мускуллари мустаҳкамланади. Машқлар қуйида берилган.

Танглай — танглайдаги ўзига хос камчиликлар юмшоқ танглайнинг ҳаракатсизлиги. Меъёр ҳосил қилишда тўсқинлик қилади.

Аввало бола танглайини тили билан массаж қилишга ўргатиш. Логопед жарроҳлик натижасида ҳосил бўлган чандиқларни массаж қилиш ва қуйида берилган машқлардан болага зарур бўлганларидан фойдаланади.

Овоз — ун пайчаларининг кам ҳаракатлиги, овоз пастлиги, ўпкадан чиқаётган ҳаво оқимининг тўғри тақсимланмаслиги, яъни йўналтира олмаслик меъёр ҳосил қилишда тўсқинлик қилади.

Ҳар бир товушни ҳосил қилиш учун алоҳида артикуляция машқлари зарур. Керакли товушнинг меъёрини ҳосил қилишда, умумий артикуляция машқларидан танлаб олинади ва керакли товуш устида иш олиб борилади.

УМУМИЙ АРТИКУЛЯЦИЯ МАШҚЛАРИ

Нутқ аппаратини меъёрда ҳаракатга келтиришда лаб, тил, овоз, унпайчалари ва ўпкадан чиқаётган ҳаво оқимини тўғри йўналтириш учун умумий артикуляция машқларидан фойдаланиш зарур.

Нутқидаги маълум бир товуш талаффуз меъёри устида ишланганда шу товушни ҳосил бўлиши учун керакли артикуляцион машқлари умумий артикуляция машқлари ичидан танлаб олинади.

Лаб учун машқлар:

Машқларни логопед болага кўрсатади. Бола тақлид қилган ҳолатда машқларни бажаради.

Лаблар имкон қадар жилмайган ҳолда 4-расм;

Лаблар имкон қадар йиғилган ҳолда 5-расм;

Лабнинг жилмайиш ва йиғиш тезлиги ошириб борилади.

Машқни овоз иштирокида бажариш, жилмайганда «и-и-и-и-и-и», лаблар йиғилганда «у-у-у-у-у-у» унли товуши билан биргаликда талаффуз қилинади.

Лаблар ҳаракатининг тезлиги ва овоз тезлиги ортиб боради. Машқнинг давомийлиги 1-2 дақиқа.

4-расм

5-расм

а) Лаблар жилмайган ҳолда бир-бирига тегиб туради 6-расм.

в) Лаблар жилмайган ҳолда, тишлар кўриниб туради 7-расм.

с) Лабларни очиш ва ёпиш тезлиги ортиб боради Машқ давомийлиги 2-3 дақиқа.

6-расм

7-расм

Тил учун машқлар:

Машқлар аввалига 2-3 марта бажарилади. Болада кўникма ҳосил бўлгач машқ бажариш тезлиги ортади ва ҳар бир машқ 6-8 мартагача такрорланади.

1. а) Тилнинг лаблар орасидан чиқариш;
 в) Тилни қайтиб кескин оғиз ичига тортиб олиш.
2. а) Тилни лаблар орасидан чиқариб пастга, энгак томон чўзиш 8-расм;
 в) Тилни қайтиб кескин оғиз ичига тортиб олиш 9-расм.

8-расм.

9-расм.

3. а) Тилни бурун томонга юқорига кўтариш, 10-расм;
 в) Тилни қайтиб кескин оғиз ичига тортиб олиш 11-расм.

10-расм.

11-расм.

4. Тилни лабнинг ўнг бурчагидан чап бурчагига ҳаракатлантириш 12-13 расмлар.

12-расм.

13-расм.

5. а) Тил билан пастки лабни ялаш 14-расм;

б) Тил билан юқориғи лабни ялаш 15-расм.

14-расм.

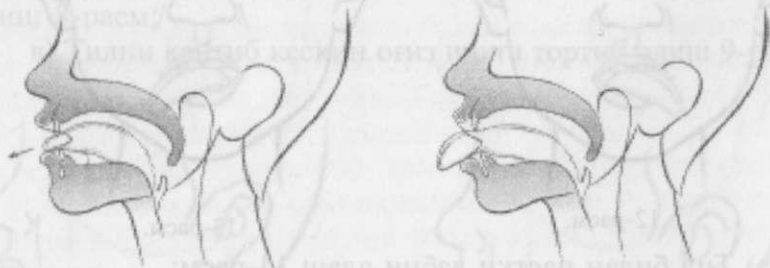
15-расм.

6. Тил билан лабларни айланма ҳаракатда ялаш, аввал ўнг томонга, сўнг чап томонга ҳаракатлантирилади 16-расм.

16-расм.

7. Тилнинг учини орқа томонга қаратиб оз-оздан тишлаш 17-расм.

17-расм.

8. Тил билан лунжни оғиз ичидан итариш ва айланма ҳаракат қилиш, аввал ўнг томонга, сўнгра чап томонга 18-расм.

18-расм.

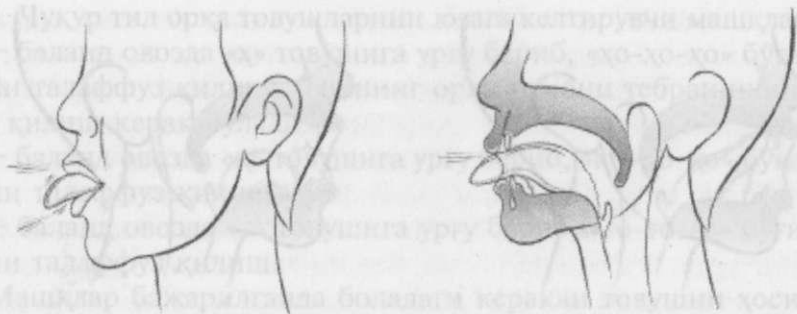
9. Тил билан юқори тишларни олди томонидан артиш;
Тил билан юқори тишларни ички томонидан артиш;
Тил билан пастки тишларни олди томонидан артиш;
Тил билан пастки тишни ички томонидан артиш;

10. Тил билан танглайни артиш, танглай бўйлаб ҳаракатлантириш;

тилнинг танглайдаги ҳаракатлари:

- олдинга-орқага;
- чапга-ўнгга.

11. Тилни лаблар орасида чиқариб, шаклини «белкуракча» ҳолига келтириб, тил учига пуфлаш. Тил тебранишини ҳосил қилиш зарур 19-расм.

19-расм.

12. Лаблар чўччайган ҳолда тилни ён томонлари кўтарилаган, тил ўртасидан ариқча ҳосил қилиб тил учига уфлаш машқи. “С” ва “З” товушларини ҳосил қилиш учун бажарилади. 20-расм.

20-расм.

Машқлар бажарилганда боланинг ҳолатини назорат қилиб туриш. Болани толиқиб қолишига йўл қўймаслик керак.

13. Тилни танглай томон кўтариш, чўзиб туриб пастга тортиш. Бу машқ орқали тил ости юганчаси чўзилади. Тилнинг тепага кўтарилиши ошади. «Отнинг тақиллаб» юришига тақлид қилинади. Бу машқни икки хил турда бажариш керак:

— лаблар жилмайган ҳолда бўлади, «отнинг тақиллаб» юришига тақлид қилинади;

— лабларни «о» товушининг талаффузи ҳолатида сақлаб, «отнинг тақиллаб» юришига тақлид қилинади. 21-расм.

21-расм.

14. Лаблар бир оз чўччайган, худди «ўрдак тумшуғи»га тақлид қилгандек, бўш ҳолатда тутиб, ўпкадан чиқаётган ҳаво оқими тил ва лабларни тебрантиради, яъни «отни тўхтатмоқчи бўлган отлиқдай», «ду-у-у-у-у-у» деган товуш ҳосил қилади. Лаб ёки тил мускуллари таранг ҳолатда бўлса, машқни керакли ҳолатда бажариб бўлмайди.

Овоз унпайчалари учун машқлар:

Овоз унпайчаларининг тебранишини ошириш, ўпкадан чиқаётган ҳаво оқими йўналишини тўғрилаш учун умумий артикуляция машқлар.

Чўзиб, паст ва баланд оҳангда талаффуз қилиш машқи.

1) а-а-а-а-а-а-а-а-а-а-а

и-и-и-и-и-и-и-и-и-и-и

э-э-э-э-э-э-э-э-э-э-э

о-о-о-о-о-о-о-о-о-о-о

у-у-у-у-у-у-у-у-у-у-у

ў-ў-ў-ў-ў-ў-ў-ў-ў-ў-ў

Икки унли товушни бирга талаффуз қилиш машқи.

2. ау-ау-ау-ау-ау-ау-ау-ау

уа-уа-уа-уа-уа-уа-уа-уа

иа-иа-иа-иа-иа-иа-иа-иа

иу-иу-иу-иу-иу-иу-иу-иу

ио-ио-ио-ио-ио-ио-ио-ио

иу-иу-иу-иу-иу-иу-иу-иу

эа-эа-эа-эа-эа-эа-эа-эа

уэ-уэ-уэ-уэ-уэ-уэ-уэ-уэ

уй-уй-уй-уй-уй-уй-уй-уй

аў-аў-аў-аў-аў-аў-аў-аў

ўу-ўу-ўу-ўу-ўу-ўу-ўу-ўу

ўэ-ўэ-ўэ-ўэ-ўэ-ўэ-ўэ-ўэ

3. Чуқур тил орқа товушларини юзага келтирувчи машқлар:
— баланд овозда «х» товушига урғу бериб, «хо-хо-хо» бўғинини талаффуз қилиш; Тилнинг орқа томони тебранишини ҳис қилиш керак бўлади.

— баланд овозда «қ» товушига урғу бериб, «қо-қо-қо» бўғинини талаффуз қилиш;

— баланд овозда «ғ» товушига урғу бериб, «ғо-ғо-ғо» бўғинини талаффуз қилиш.

Машқлар бажарилганда боладаги керакли товушни ҳосил қилиши учун зарур бўлгани танланади.

ЯКУНЛОВЧИ МАШҚ

Артикуляция машқлари нафас олиш ва чиқариш машқлари билан якунланади.

Бурундан оҳиста нафас олиб, кўкрак қафаси ва қорин бўшлиғи кўтарилишини назорат қилиш керак.

Нафас доимо оғиздан оҳиста, шошмасдан чўзиб чиқарилади. Аввал қорин сўнг кўкрак қафасининг пасайиши ва ичга тортилишини кузатиш керак бўлади.

Нафас машқлари бир неча бор такрорланади ва артикуляция машқлари якунланади. Боладаги қайси артикуляция аъзоси кўпроқ ҳаракатсиз бўлса, шу аъзога эътиборни қаратиш, товуш ҳосил қилиш учун керакли машқларни қўллаш зарур.

Артикуляция машқларининг ҳаммасини бир вақтнинг ўзида бажариш қатъиян ман этилади.

ЗОНДЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Зондлардан нутқ бузилишининг оғир кўринишларида, тил фалажи, тил ҳаракатсизлиги, машқлар натижасида тил керакли маълум ҳолатларни эгаллай олмаслиги юзага келганида фойдаланилади.

Болани зонд билан таништириш, зонд ҳақида тушинча бериш ва болага кўрсатиш зарур. Болада зондга нисбатан кўрқув

ва ҳис ҳаяжон кучли бўлса, ўқчиш, кўнгил айнаши ҳоллари кузатилади. Бундай ҳолнинг олдини олмасдан бола билан иш олиб борилганда зондлардан фойдаланиш натижа бермайди.

Зондларни ишлатиш: Зондлар спиртга ботирилган пахта билан дезинфекция қилинади, яъни тозаланади ва ишлатилади, ишлатиб бўлиб ҳам дезинфекция қилинади.

1-зонд. Тилни оғиз ичида тинч ҳолатини сақлашда тилнинг ўртасига оҳиста босиб, болага тил ҳолатини ҳис қилиш тафсия этилади. Бола ўзидан нима талаб қилинаётганини тушиниши зарур.

2-зонддан бола тилининг учи юқорига кўтарилган ҳолатда бўлса, тил учи машқлар натижасида эркин ҳолатда пастки олд тишларга тақалиб турмаса, тил учини бола онгли равишда тўғри йўналтириши учун фойдаланилади. Тил учини зонд билан оҳиста босилади, болага шу ҳолатни ҳис қилиш ва машқни мустақил бажариш тақлиф этилади. Бундай артикляцон ҳолат «С» ва «З» товушини ҳосил қилишда қўлланилади.

3-зонддан «С» ва «З» товушининг меъёрий талаффузини ҳосил қилишда, бола тилининг ўртасидан ҳаво оқимини йўналтириш яъни «ариқча» ҳосил қилишда фойдаланилади. Оғиз очик ҳолатда, зонд тил ўртасига қўйилади ва оҳиста босилади, лаблар йиғилган ҳолда тил учи оғиздан озгина чиққан ҳолда. Зондни ишлатиш натижасида, тил ўртасидаги «ариқчадан» ҳаво оқимнинг тўғри йўналишини ҳосил қилишда фойдаланилади.

4-зонддан «Р» товушини ҳосил қилишда фойдаланилади. Оғиз бир бармоқ оралиғида очик, тил тепа тиш ва танглай томон кўтарилган ҳолда. Бола шу ҳолатда «д-д-д-д-д» товушини талаффуз қилади, логопед бола тили тагини 4-зонд билан тебратади.

Тебраниш натижасида «др-р-р-р-р-р» товуши ҳосил бўлади. Тебраниш ҳосил бўлгач зонд ўрнида боланинг ўз бармоғи билан тебранишни давом эттириш мумкин.

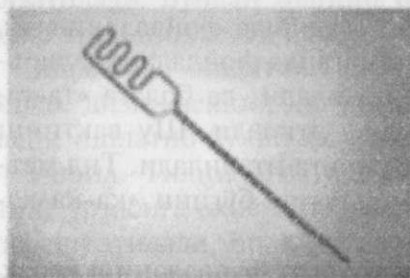
5-зонддан «Л» товушини ҳосил қилишда, тил учи юқори тишлар ва танглай томон кўтарилишда қийинчиликлар кузатилганда, яъни тил бутунлай юқорига кўтарила олмаганда 4-зонд билан тил тагидан кўтарилади. Баъзан шу зонд билан

тилнинг ўртаси ва устки қисмини босиб, тил учини юқорига кўтариш машқ қилинади.

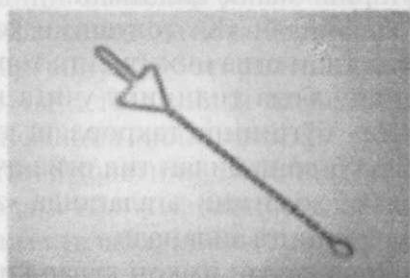
6-зонддан «К» товушини ҳосил қилишда фойдаланилади. Бола тили оғиз ичкарисига тортилмаганда фойдаланилади. 6-зондни бола тилининг учига киргазилади ва болага «та-та-та-та» бўғинини такрорлаш таклиф этилади. Шу вақтнинг ўзида 6-зонд билан тил оғиз ичкарисига итарилади. Тил меъёридаги ҳолатини эгалаганда «та-та-та-та» бўғини «ка-ка-ка-ка» бўғинига айланади.

Зондлардан имкон қадар қисқа муддат фойдаланиш керак. Бола тили билан керакли ҳолатни ҳис қилишда ёрдам кўрсатилади. Кейинги босқичда кўзгу рўпарасида меъёр ҳосил қилишдаги артикуляцияни мустақил эгаллаш машқларига ўтилади. Зондлар бола учун ёқимсиз муолажа эканини унутмаслигимиз зарур ва улардан меъёрида фойдаланишни тавсия этамиз.

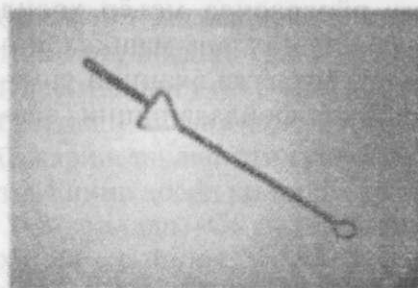
Зондлар

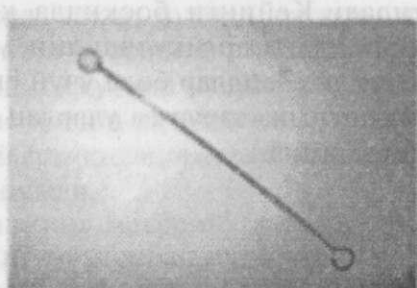
1-зонд

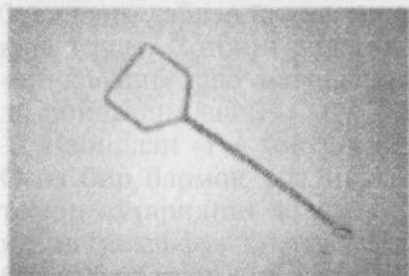
2-зонд

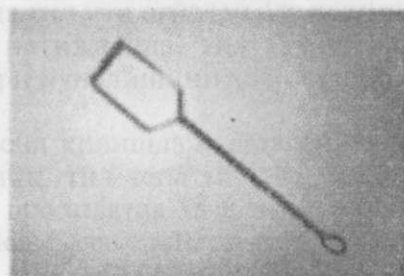
3-зонд

4-зонд

5-зонд

6-зонд

Табранин 5-зонни «д-р-р-р-р» ҳосил бўлади. Табранин ҳосил бўлган зонд урида бошлангич 30 бармоғи билан табранинни даяом эгитириш мумкин.

3-зондан «Л» товушини ҳосил қилишда, тил ушб юқори тарафдан ва таъқил томон қутарилишда қайириқчиликлар қўйиш билан, қайи тил бутундан юқорига қутарила олинганда «Л» товуши тил таъқилдан қутарилади. Баъзию шу зонд билан

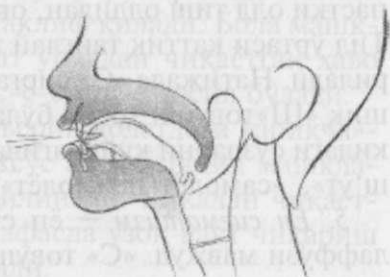
МЕЪЁРИЙ ТАЛАФФУЗ ВА ТАЛАФФУЗ БУЗИЛИШ ТУРЛАРИ СИГМАТИЗМ

СИРФАЛУВЧИ «С» ВА «З» ТОВУШЛАРИ

«С» товушининг меъёрий талаффузи

«С» товушининг меъёрий талаффузи қуйидагича:

- лаблар жилмайган ҳолда;
- юқори ва пастки тишлар яқин жойлашган, бир-бирига тегмайди, 1 мм ораликда очик.
- тил учи пастки олд тишларга ва милкка тақалган, тилнинг ён қисми бир оз кўтарилган, тепа жағ тишларга тегиб туради.

— тил ўртасида «арикча» ҳосил бўлади, ўпкадан чиқаётган ҳаво оқими ҳосил бўлган «арикча»дан ўтиб тиш орасидан сиқилиб чиқиши натижасида эркин ҳолда меъёрда «С» товуши ҳосил бўлади. «С» товуши талаффузида овоз унпайчалари иштирак этмайди.

«С» товушининг нотўғри талаффуз турлари

1. *Тишлараро сигматизми* товуш талаффузида, тил учи тишлар орасидан бир оз ташқарига чиқариб талаффуз қилинади. Бунда ясси чучук товуш ҳосил бўлади.

2. *Лаб сигматизми*. Тил нормал ҳолатда бўлиб, пастки лаб юқори олд тишга кўтарилади ва товуш чиқиш йўлида торайиш ҳосил бўлади. Бу тор жойдан ҳаво оқими сиқилиб чиқади, натижада «С» товуши ўрнига «С+Ф» товушини ичига олган бир товуш ҳосил бўлади. Шу боис, талаффуз соф бўлмайди, товуш тушунарсиз, ёқимсиз бўлиб қулоққа чалинади.

3. *Тил олди сигматизми.* Талаффуздаги бу нуқсон қуйидагича. «С» товушини талаффуз қилаётганда тил учи нормал ҳолатда бўлса-да, устки ва пастки олд тишларга тақалади. Натижада чиқаётган ҳаво оқимининг йўли тўсилади. Ҳаво оқими тиш орасидаги тўсиққа учрайди ва «С» товуши ўрнига «Т» товуши эшитилади. Бола нутқида «С» товуши иштирокидаги сўзларни қуйидагича талаффуз қилади. Масалан: «сут-тут», «самолёт-тамолёт», «совун-товун».

4. *Шовқинли сигматизм.* Сигматизмнинг бу кўринишида товушлар қуйидагича нотўғри талаффуз қилинади. Тил учи пастки олд тиш олдидан, оғиз бўшлиғи ичи томон тортилади. Тил ўртаси қаттиқ танглай томон кескин эгилади яъни, кўтарилади. Натижада «С» сирғалувчи товуш ўрнига юмшоқ қоришиқ «Ш» товуши ҳосил бўлади. Бола «С» товушлари иштирокидаги сўзларни қуйидагича талаффуз қилади. Масалан: «сут-ш'ут», «самолёт-ш'амолёт», «совун-ш'овун».

5. *Ён сигматизм* — ён сигматизмнинг икки хилдаги талаффузи мавжуд. «С» товушининг нотўғри талаффузи қуйидагича.

1-талаффуз: тил учи пастки олд тиш ва милкка тақалади. «С» товуши талаффуз қилинганда тилнинг ўртаси кўтарилган ҳолатда ўпкадан чиқаётган ҳаво оқими тилнинг ён томонларидан чиқа бошлайди. Жағ мускуллари бўшашади, тилнинг ён томонлари, тепа жағ тишлар томон кўтарилади. Натижада шўлпилловчи товуш чиқади.

2-талаффуз: тил учи юқориги тиш ва милкларга тақалади. «Л» товуши артикуляциясини эслатувчи ҳолат. Ҳаво оқими тилнинг ён томонларидан ўтади.

Ён сигматизм бир томонлама ва икки томонлама бўлади, яъни ҳаво оқими тил ўртасидан эмас, балки жағ ва ён тишлар бир томонидан баъзан иккала томонидан чиқади.

6. *Бурун сигматизми.* Бундай нотўғри талаффуз «ринолалия» ташхиси бўлган болада учрайди. «С», «З» сирғалувчи ва «Ш» шовқинли, «Ж», «Ч» қоришиқ товушларида. Товуш қуйидаги ҳолатида талаффуз қилинади. Тил ўзаги кўтарилади ва

юмшоқ танглайга тегати. Юмшоқ танглай пастга тушади. Оғиздан чиқиши керак бўлган ҳаво оқими бурундан чиқади ва «Х»га ўхшаш товуш эшитилади. Бола сўзларни қуйидагича талаффуз қилади. Масалан: «сув-хув», «асал-ахал».

«С» ТОВУШИНИНГ МЕЪЁР ҲОСИЛ ҚИЛИШ УСУЛЛАРИ

Тишлараро сигматизмида меъёр ҳосил қилиш усули

Логопед меъёрий талаффузни кўзгу рўпарасида болага кўрсатади. Ҳолатни такрорлашни таклиф қилади. Бола машқни осон бажара олса, узоқ муддат ўпкадан чиқаётган ҳаво оқимиға товуш қўшади «с-с-с-с-с-с-с-с-с-с ҳосил бўлади.

Кўпгина ҳолларда бола тили меъёрий ҳолатдаги «ариқча»ни ҳосил қила олмайди, бунда махсус артикуляция машқлари танланади ва «ариқча» ҳосил қилинади. Ўпкадан чиқаётган ҳаво оқимини узлуксиз, бир нафасда узоқ вақт чиқариш натижасида «С» товуши ҳосил бўлади.

10- ва 11- тил машқларини бажариш тавсия этилади. Ҳаво оқими оғиздан бир текис чиқаётганини кузатиш учун пахта толасини кафтга қўйиб, бир хилда тебранишини кузатиш билан назорат қилинади ёки ёниб турган шам шўласини оғиздан чиқаётган ҳаво оқимида тебранишини назорат қилинади. *Барча машқлар узлуксиз узоқ муддат такрорлаш натижасида ҳосил бўлади.*

Тишлараро сигматизими бартараф этилгандан сўнг. Бўғин ва сўзларда товушни мустаҳкамлаш учун лексик материал танланганда «С» товуши бўғин охирида, сўз охирида бўлганларини танлаш ва машқ қилиш зарур. Масалан, бўғинда: «ас», «ос», «ус; сўзда: «атлас», «либос», «автобус»; сўз бошида «С» товушини машқ қилиш бола оdatига кўра тилни тишлар орасидан чиқариши такрорланади. Сўз охиридаги товуш тилни орқага, оғиз ичига тортиб тўғри талаффуз қилишига ёрдам беради.

Лаб сигматизмида меъёр ҳосил қилиш усули

1-усул. Кўзгу рўпарасида «С» товушининг тўғри талаффузи кўрсатилади. Болага талаффузда пастки лаб олд тишларга тегмаслиги ёки лабни олд тишларга яқинлаштирмасликка ҳаракат қилиш кераклиги тушунтирилади. Бола берилган вазифани ихтиёрий равишда бажара олса, ушбу машқ такрорланади. Вазифани бажаришда қийинчилик бўлса, ишни артикуляцион машқларни бажаришдан бошланг.

2-усул. Умумий артикуляцион машқлардаги лаб учун 2-машқни такрорлаш асос қилиб олинади. Ушбу ҳолатда олд тишларни кўрсатиш ва ёпиш машқи бир неча бор кетма-кет такрорланади. Зарур бўлганда пастки лабни бармоқ билан ушлаб туриш, яъни жилмайиб тишларни кўрсатишга ёрдам берилади. Бола машқни мустақил ўргангач бармоқдан фойдаланилмайди. «С» товушининг меъёрий артикуляциясини қўллаб, соф ҳолатда аниқ ҳосил бўлган, «С» товушларини бўғинлар ва сўзларда мустаҳкамлаш мумкин.

3-усул. Лаб тиш сигматизмига сабаб бўладиган яна бир ҳолат тишларнинг нотўғри жойлашиши, устки ва пастки олд тишлар жипслашганда оралиқ бўшлиқ ҳосил бўлиши натижасида ҳам товуш талаффузи бузилиши мумкин. Боланинг ота-онасига стоматологга мурожаат этиш тавсия этилади. Стоматолог ҳамкорлигида ишлаш яхши самара беради.

Болада қандай анатомик камчилик бўлишига қарамасдан, «С» товушининг тўғри артикуляциясини машқ қилиш натижасида тўғри талаффузга эришилади. Юқорида санаб ўтилган машқлар бажарилади.

Лаб-тиш сигматизмида меъёр ҳосил қилиш усули

Кўзгу рўпарасида болага тўғри артикуляция кўрсатилади. Агарда бола бу ҳолатни такрорлашга қийналса, қуйидаги машқлар қўлланилади:

1-усул. Тил учи пастки тиш ва милкка тақалган ҳолда, лаб ва тиш ҳолати нормал артикуляция талаб қилганидек. Ўпкадан чиқаётган ҳаво оқимининг узоқ ва тўғри чиқиши машқ қилинади.

2-усул. Ўпкадан чиқаётган ҳаво оқимининг тўғри чиқаётганини бола ҳис этиши керак. Машқ бажарилаётганда ҳаво оқимининг тўғри чиқаётганини назорат қилиш учун пахта толасини кафтга қўйиб, бир хилда тебранишини кузатиш мумкин. Ҳаво оқими ёнланма чиқаётган бўлса, «С» товушини бола алоҳида талаффуз қилади. Бола нутқи ва луғатида «С» товушлари ҳосил бўлмайди. Бола кафти билан чиқаётган ҳаво оқимини ҳис қилиши керак. Болани тил, лаб, тиш артикуляцияси нотўғри бўлса ҳаво оқими қўлга сезилмайди. Натижада «С» товушининг ҳосил бўлиши қийинлашади. Ҳаво оқими текис, узоқ муддат ҳосил бўлса «С» товуши бўгинларда, сўзларда мустаҳкамланишига шароит яратилади.

Шовқинли сигматизмда меъёр ҳосил қилиш усули

1-усул. Биринчи навбатда, боланинг эътибори «С» товушини тўғри ва нотўғри талаффузи орасидаги тафовутга қаратилади. Масалан: «соч-ш'оч», «сим-ш'им», «суяк-ш'уяк», «совға-ш'овға».

Болага кўзни юмиб, товушлар талаффузини ҳис қилиш тавсия этилади. «Сим» ва «шим» расмини кўрсатиб, иккала сўзнинг талаффузини ажратиш яъни фарқлашга ўргатилади.

2-усул. Тилнинг тўғри ҳолатини эгаллаб нафасни қўшиш, «с» товушини ҳосил қилиш учун узоқ муддат чўзиб талаффуз қилиш машқи давом эттирилади. Бола ўз қўл кафтини лаблар яқинида тутиб ҳаво оқими тўғри йўналтирилганлигини ҳис этишга ўргатилади.

Юқорида қўлланган усул натижа бермаганида қуйидаги усулни қўллаш мумкин:

3-усул. Меъёрга зид «С» товуши ҳосил қилиш. Тишлараро сигматизмида учрайдиган ҳолатни қўллаш мумкин, яъни «с» товушини талаффуз қилганда болага тилни тиш орасидан бир оз чиқариб талаффуз қилиш таклиф этилади. Бу ҳолат вақтинчалик қўлланилади. Зидлик натижасида бола учун тилни нисбатан олд ва нисбатан орқа томонга тортиш орасидаги фарқни англаш осон кечади. Кейинчалик бўгин ва сўзларда «С» тову-

шини мустаҳкамлашда тишаро артикуляциясига эришиш, сўнг «Ш», «Ж» товушлари билан дефференциацияга эришгач тишлараро сигматизмини бартараф этиш усули қўлланилиши, яъни сиқилган тиш орти товушини талаффуз қилиш машқларига ўтилади. Меъёрий ҳолатида «С» товуши ҳосил қилингандан сўнг, бўгин ва сўзларни танлашда «С» товуши сўз бошида келган бўгин ва сўз танлаш ва машқ қилиш керак. Масалан: бўгинларда «са», «су», «си» сўзларда «соя», «сада», «сават».

Ён сигматизмда меъёр ҳосил қилиш усули

1-усул. Оғиз бўшлиғидаги ёнланма сиқилиб чиқаётган ҳаво йўлини беркитиш тил ўртасида ҳаво оқими учун «арикча» ҳосил қилиш машқидан бошланади.

Кўзгу рўпарасида «С» товуши тўғри артикуляцияси, оғизни озгина очган ҳолда болага кўрсатилади ва нотўғри артикуляцияси билан солиштириш керак бўлади. Тўғри артикуляция сабабини тушунтиришнинг ўзи мақсадга эришишда асос бўла олади. Кўзланган мақсадга эришишда қийинчилик пайдо бўлса, қуйида берилган машқлардан энг яхши натижа берганини танлаш керак бўлади.

2-усул. «С» товушининг тўғри талаффузига эришишда «Т» товушидан фойдаланиш мумкин. Болага «Т» товушини кучли нафас билан машқ қилиш таклиф этилади. Ҳаво кучли портлаб чиқиши натижасида «Т» ва «С» аралаш товуши ҳосил бўлади. «ТС» товушига ўхшаш товушнинг ҳосил бўлиши зарур. Кучли нафас мавжудлигини ҳис қилиш учун оғиздан чиқаётган ҳаво оқими қўл кафти билан назорат қилинади. Портловчи ва оралиқ товуш бирикувига керакли товуш ҳосил бўлганда, кейинги босқичга ўтиш мумкин.

3-усул. Болага тил учини пастги олд тиш ва милкка тақаб «ТС» товушини куч билан такрорлаш тавсия этилади. Бир-бирига сиқилган тишлар орасидан, таркибида «Т» ва «С» товуши бўлган овоз яққол эшитилади. Боланинг эътиборини бу товуш аралашмасига жалб қилмаслик, намуна сифатида талаффуз қилмаслик керак. Бола «ТС» товушини намунага

қараб айтишга интилиши одатий нотўғри артикуляцияга сабаб бўлади.

4-усул. Тил учини пастки олд тиш ва милк ортида ушлаб туриш имкони бўлмаганида зонддан фойдаланиш мумкин. Тил учини механик усулда босиш натижасида «ТС» товушини кучли ҳолатда такрорлашдан, секин-аста товушни чўзиб талаффуз қилиш натижасида «С» товушининг аниқ талаффузига эришилади. «С» товушини намуна сифатида кўрсатиш, бола ўзи талаффуз қилаётган товуш артикуляциясига эътиборини қаратиш мумкин. Соф ҳолда пайдо бўлган «С» товушини бўгинларда, сўнг сўзларда мустақкамлашга ўтиш мумкин.

Нисбатан мураккаб вазиятларда 4 босқичдан иборат усул қўлланилади:

1-босқич: Аввало, ўпкадан чиқаётган ҳаво оқимини тил ён томонларидан эмас, балки тил ўртасидан чиқариш машқлари берилади;

— ҳаво оқимини назорат қилиш учун пахта толасини кафтда тутиб пуфлаш ёки қўл кафти орқали ҳаво оқими назорат қилинади;

— сўнг бу машқ кўзгу олдида бажарилади;

— бунда тилнинг ён тарафлари тепа жағ тишларга тегиб туради, тилнинг учи ясси шаклда лаблар орасидан озгина чиққан ҳолда пуфлаш такрорланади (10-расм).

Машқлардан мақсад тил ўртасида тил бўйлаб «ариқча» ҳосил қилиш.

Ўпкадан чиқаётган ҳаво оқими йўналишини назорат қилиш ва кучайтириш учун оғзи тор шиша идишидан (бутилкадан) фойдаланиш мумкин. Шиша идишни пастки лаб ўртасига қўйиб машқ давом эттирилади. Тил ўртасида тил бўйлаб «ариқча» ҳосил бўлса, ҳаво оқими ташқарига тўғри йўналса, тилнинг тўғри ҳолатини тасдиқловчи кучли шовқин эшитилиши керак.

2-босқич: Натижа бўлмаганда ҳаво оқимини тил ўртасидан чиқаришга имкон бўлмаса, яъни ҳаво оқими жағ томондан чиқишда давом этса, зонддан фойдаланилади. Ёки гугурт чўпи

ёрдамида тил ўртасини босилиб «ариқча» ҳосил қилиш керак бўлади. ғаво оқимини тўғри йўналтириш машқ қилинади.

3-босқич: Лаб орасидан тилнинг ўрта чизиги бўйлаб пуфлашга эришилгач, кейинги босқичда «С» товушини тил орасида талаффуз этишга ўтиш мумкин. Бу мақсадга эришиш учун пастки лабни бармоқ билан бир оз кўтариш кифоя. Натижада тил ва юқори лаб ўртасидаги оралиқ ўрнига тил ва юқори олд тишлар ўртасида оралиқ ҳосил қилинади. Тишлар орасида барқарор артикуляцияга эришиб, бола эътиборини «С» товуши аниқ талаффузига қаратиш мумкин. Меъёрда ҳосил бўлган товушни аввал бўғинларда сўнг сўзларда мустаҳкамлаш керак.

Ниҳоят тишлараро сигматизмини бартараф этишда қўлланидиган усул билан тишлараро артикуляциясининг меъёрий тиш орти артикуляциясига ўтилади.

4-босқич: «С» товушининг ёнланма артикуляциясини бартараф этиш бўйича яна бир усул:

— болага «Ф» товушини чўзиб талаффуз этиш таклиф қилинади;

— тил имкон қадар олдинга сурилиб, тил учи пастки тишларга тақалган ҳолда яна «Ф» товуши чўзиб талаффуз қилинади. «С» товушига хос сирғалувчи шовқин қўшилиши керак. Бу товушлар қўшилмасидан лаб-тиш сигматизмига хос товуш эшитилади.

Ниҳоят ёнланма артикуляциядан ҳоли бўлган «Х» товушига таяниш орқали мақсадга эришиш мумкин.

Болага овозсиз «ихи» бирикмасини талаффуз қилиш, ушбу бирикмани тишларни бир-бирига жипислаган ҳолда такрорлаш таклиф қилинади. Натижада юмшоқ «С'»га яқин овоз эшитилади. Одатий ёнланма артикуляцияни келтириб чиқармаслик учун муддатидан аввал бола эътиборини бу овозга жалб қилмаслик керак. Машқлар натижасида «С» товуши артикуляцияси мустаҳкамлангач бола диққатини «С» ва юмшоқ «С'» орасидаги фарққа қаратиш мумкин.

Ўта мураккаб ҳолларда тилнинг ён тарафлар билан юқори жағ тишларнинг жипслашуви, тил учининг пастки олд тиш ва милкка тақалиб туриш кўникмасини ишлаб чиқишга қара-

тилган артикуляцияцион гимнастика тавсия этилади. Бу машқлар қуйидагича:

1. Тилни «ариқча» қилиш.
2. «Белкуракча» қилиш.
3. Тилни танглай томон тортиш.
4. Пастки лабни очиш ва ёпиш, ҳар бир ҳолатни сақлаб қолиш.
5. Тил ён тарафларини, жағ тишлар билан жипслашуви, айни пайтда тил учини пастки олд тиш милқларга тақаш.

Машқларни аввал оғизни очган ҳолда бажарилади. Аста-секин оғиз яъни жағларни яқинлаштириб машқ бажарилади. Тилни ҳосил қилинган вазиятини сақлаб қолишда галма-галдан нафас олиб, чиқарилади. Натижада «ғ» ва юмшоқ «С» товушлари ўртасидаги товуш ҳосил бўлади. Машқлар мунтазам бажарилганда соф ҳолда «С» товуши ҳосил бўлади.

Бурун сигматизмида меъёр ҳосил қилиш усули

Бурун сигматизмининг барча кўринишларида боланинг ўпкасидан чиқаётган ҳаво оқимини оғиздан чиқаришга юмшоқ танглайни кўтариб, бурун йўлини тўсишга ўргатиш ва тилни тўғри артикуляциясига эришиш машқ қилинади.

Ён сигматизмни бартараф этишда қўллаш тавсия этилган 4 босқичли усулни қўллаш кўпроқ натижа беради. Бурун сигматизмини, ёнланма сигматизмни бартараф этишда қўлланиладиган усуллардан баъзан содда усуллар ёрдамида меъёр ҳосил қилинади. Меъёрда ҳосил бўлган «С» товушини аввал бўғинларда сўнг сўзларда мустаҳкамланади.

МЕЪЁРДАГИ «С» ТОВУШИНИ БЎҒИНЛАРДА МУСТАҲКАМЛАШ

«С» товушини узоқ вақт чўзиб талаффуз қилинади ва унли товуш қўшилади. Боладаги нутқ бузилишига қараб очик ёки ёпиқ бўғинларда мустаҳкамланади.

с-с-с-с-с-с-а

с-с-с-с-с-с-о

с-с-с-с-с-с-и

с-с-с-с-с-с-у

с-с-с-с-с-с-э

с-с-с-с-с-с-ў

Ёпиқ бўгин. Бир нафасда унли товуш талаффуз қилинади
меъёрдаги товуш узоқ чўзиб талаффуз қилинади.

а-с-с-с-с-с-с

о-с-с-с-с-с-с

и-с-с-с-с-с-с

у-с-с-с-с-с-с

э-с-с-с-с-с-с

ў-с-с-с-с-с-с

МЕЪЁРДАГИ «С» ТОВУШИНИ СЎЗЛАРДА МУСТАҲКАМЛАШ

«са» бўғинида сўз бошида

сада	сароб	сандон
сатҳ (денгиз)	сахро	сандиқ
сайл	сарёғ	сайҳон
сават	сарой	саксон
садаф	сариқ	салқин
сақич	сайёҳ	саржин
саман (от)	сахна	саратон
саноқ	сапча	сайлгоҳ
сатин	салла	саргарош
		Самарқанд

«са» бўғини сўз ўртасида ва охирида

асал	пахса	раққоса
коса	майса	калтакесак
касал	тирсак	

«ас» бўғини сўз ўртасида ва охирида

дарс	ананас	тасаввур
нафас	дастгоҳ	дастурхон
атлас	қасқон	дастрўмол
қафас	пастлик	
тасма	настарин	

Ўзлаштирилган сўزلардан тузилган жумла ва гаплар

Самад сахнага чиқди.

Сариқ сапча.

Сахрода сароб.

Салима раққоса.

Саида саватга сапча солди.
Пахсада калтакесак.
Сахрода саратон.

«си» бўғинида сўз бошида

сим	сигир	симёғоч
сих	сирка	Сирларё
синф	сичқон	сиртлон
синиқ	силлиқ	силовсин(хайвон)

«си» бўғини сўз ўртасида

тўсин	мусича	редиска
ҳосил	исириқ	тақсимча
косиб	бўрсиқ	

«ис» ва «си» бўғини сўз охирида

раис	курси
махси	патнис

«се» бўғини сўз бошида

сел	севги	севинч
серка	севара	сергап
семиз	серсув	серсоқол

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Серка, серсоқол.
Синиқ, тақсимча.
Ойим исириқ солдилар.
Синфдошим — сирдошим.

«с» товуши «со» бўғинида сўз бошида

сой	соқол	сомон
соп	совуқ	сочиқ
соч	совун	совға
соя	соҳил	соябон
соат	сомса	

«со» ва «ос» бўғинлари сўз ўртасида

осмон	қассоб	босқон
косов	тўқсон	посбон
босма	тимсоҳ	рассом

«со» бўғини сўз охирида

мос	чарос	новвос
тос	мерос	қўтос (ҳайвон)
либос	олмос	

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Соҳилда тимсоҳ.

Тос тўла гилос.

Ўсма сояда ўсади.

Собир остонада сомса еди.

Рассом соҳилда расм чизди.

«с» товуши «су» бўғинида сўз бошида

сув	супра	сумалак
сут	сурат	супурги
сули	суръат	суварак
супа	сурнай	сухандон
суяк	сувилон	Сурхондарё

«су» ва «ус» бўғинлари сўз бошида

устун	устахона	суварак
устара	уст-бош	сувчечак

«ус» бўғини сўз охирида

товус	фонус	автобус
қомус	глобус	

«с» товуши «сў» бўғинида сўз бошида

сўта	сўроқ	сўқмоқ
сўфи	сўргич	сўфитўрғай (қуш)

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Супани супурдим.

Сувда сувилон.

Супрадаги ун сумалак учун.

Ҳовлига сув сепиб супурдим.

Жўхори сўтаси қаттиқ.

«С» товуши иштирокидаги умумий ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гапларни маинқ қилиш

Сувда сада сояси. Саҳрода сароб. Сарёғнинг ранги сариқ. Қосим акам қилди дарс. Сойда соямни кўрдим. Соябон қуёшдан соя қилар. Соҳил салқин. Саман тойчоқ сомон еди. Сигир сомон еса кўп сут беради. Севара меҳмонларга дастурхон солди. Сарвар сартарошга соч олдирди. Темирчи Саттор амаки, ишлатар сандон. Самарқанддаги саройда сайёҳлар сайр қилдилар. Силовсин, сиртлон ёввойи ҳайвон. Сочиқ ва совун саломатлик учун. Отга сулди бердим. Олапар итим суяк ғажиди. Автобус, троллейбус транспорт туридир. Сўфи азон чақирар. Сайёҳлар сўқмоқдан келмоқда.

Расмларни номланг, сўздаги «С» товушининг ўрнини топинг

Қофияли соф нутқ машқи

са-са-са — мана сизга иссиқ сомса

са-са-са — кўм-кўккина майса

са-са-са — атлас гулли коса

ас-ас-ас — китлар ҳаводан олади нафас
ас-ас-ас — чиройлидир хон атлас
сак-сак-сак — қўлда бўлади тирсак

сал-сал-сал — ари беради асал
си-си-си — бувим кияди маҳси
ис-ис-ис — мана бу-чи, мис патнис

ос-ос-ос — тос тўла гилос
ос-ос-ос — бежирим либос
ос-ос-ос — бир коса гилос

соҳ-соҳ-соҳ — йиртқич ҳайвондир тимсоҳ
ус-ус-ус — қушлар гўзали товус.
ус-ус-ус — тез юради автобус

ус-ус-ус — думалоқдир глобус

Топишмоқлар

Топишмоқлар жавобида «С» товушини топинг ва болага қулай бўлган топишмоқни ёд олдинг.

Ер тагида олтин қозик.
(сабзи)

Чўл, саҳрода ўсади,
Шамол йўлин тўсади.
Совуқда ёқсанг уни,
Босар кўмир ўрнини.
(саксовул)

Қолишмайди заводдан,
Сут, ёғ ишлар ем ўтдан.
(сигир)

Учганда енгил қушим,
Қўнганда оғир қушим.
(самолёт)

Бир боши бор, минг оёғи,
Тоза қилар ҳамма ёқни.

(сунурғи)

Ҳар кун эрта туриб,
Кўришаман қўл бериб.
Юзлари тонгдек очиқ,
Юмшоққина оқ...

(сочиқ)

Танасидан думи узун,
Кўрмасам дер, мушук кўзин.

(сичқон)

Июль ойи далада,
Бир уй кўрдим панала
— Ким бор? — дея. Эшик қоқсам.
Ўқдай учиб чиқди бари, қарасамки...

(асалари)

Бир оғизда икки тил,
Эрта-ю кеч чиқ, дейди.
Ётаверма тонг отди,
Тур, боғчага бор, дейди.

(соат)

Қўли йўқ, оёғи йўқ,
Уриб турар юраги.
Ҳар кун унинг қулоғин
Дадажоним бурайди.

(соат)

«С» товуши иштирокида тез айтиш

Совуқда тустовуқ совуқ қотди.
Сотволди «босволди» қовун сотиб олди.
Асад асил асал сақлади.

Товуқ совуқда совуқ қотдимми?
Совуқда товуқ совуқ қотдимми?

«С» товуши иштирокида шеърлар

Саъва сахар сайради,
Салқин боғда яйради.

Сумалакни кекса-ёш
Суюб-суюб ейишар.
Сумалакка тўйганлар
«Соғлом бўлар», — дейишар.

«З» товушининг меъёрий талаффузи

«З» товушининг меъёрий талаффузи қуйидагича:

- лаблар жилмайган ҳолда;
- юқори ва пастки тишлар яқин жойлашган, бир-бирига тегмайди, 1 мм оралиқда очиқ.
- тил учи пастки олд тишларга ва милкка тақалган, тилнинг ён қисми бир оз кўтарилган, тепа жағ тишларга тегиб туради.

— тил ўртасида «ариқча» ҳосил бўлади, ўпкадан чиқаётган ҳаво оқими ҳосил бўлган «ариқча»дан ўтиб тиш орасидан сиқилиб чиқиш натижасида эркин ҳолда меъёрий «З» товуши ҳосил бўлади. «З» товуши талаффузида овоз унпайчалари тебранади.

«З» товуши меъёрини ҳосил қилишда «С» товушига тааллуқли барча усуллардан фойдаланиб «З» товушига, овоз унпайчаларини тебрантириш билан эришилади.

«З» товушининг нотўғри талаффуз турлари

1. *Тишлараро сигматизми.* Товуш талаффузида, тил учи тишлар орасидан бир оз ташқарига чиқариб талаффуз қилинади. Бунда ясси чучук товуш ҳосил бўлади.

2. *Лаб сигматизми.* Тил ҳолати нормал ҳолатда бўлиб, пастки лаб юқори олд тишга кўтарилади ва товуш чиқиш йўли-

да торайиш ҳосил бўлади. Бу тор жойдан ҳаво оқими сиқилиб чиқади, натижада «З» товуши ўрнига «З+В», товушини ичига олган бир товуш ҳосил бўлади. Натижасида талаффуз соф бўлмайди, товуш тушунарсиз, ёқимсиз бўлиб қулоққа чалинади.

3. *Тил олди сигматизми*. Талаффуздаги бу нуқсон қуйидагича бўлади. «З» товушини талаффуз қилаётганда тил учи нормал ҳолатда бўлса-да, устки ва пастки олд тишларга тақалади. Натижада чиқаётган ҳаво оқимининг йўли тўсилади. Ҳаво оқими тиш орасидаги тўсиққа учрайди ва «З» товуши ўрнига «Д» товуши эшитилади. Бола нутқида «З» товуши иштирокидаги сўзларни қуйидагича талаффуз қилади. Масалан: «зинадина», «зирак-дирак», «тарвуз-тарвуд» ва ҳоказо.

4. *Шовқинли сигматизм*. Сигматизмнинг бу кўринишида товушлар қуйидагича нотўғри талаффуз қилинади. Тил учи пастки олд тиш олдида оғиз бўшлиғи ичи томон тортилади. Тил ўртаси қаттиқ танглай томон кескин эгилади яъни, кўтарилади. Натижада «З» сирғалувчи товуш ўрнига юмшоқ қоришиқ «Ж» товуши ҳосил бўлади. Бола «з» товушлари иштирокидаги сўзларни қуйидагича талаффуз қилади, масалан: «зина-ж'ина», «зирак-ж'ирак», «тарвуз-тарвуж'» ва ҳоказо.

5. *Ён сигматизм*. Ён сигматизмда икки хилдаги талаффуз мавжуд. «З» товуши нотўғри талаффузи қуйидагича.

1-талаффуз: тил учи пастки олд тиш ва милкка тақалади. «З» товуши талаффуз қилинганда тилнинг ўртаси кўтарилган ҳолатда ўпкадан чиқаётган ҳаво оқими тилнинг ён томонларидан чиқа бошлайди. Жағ мускуллари бўшашади, тилнинг ён томонлари, тепа жағ тишлар томон кўтарилади. Натижада шўлпилловчи товуш чиқади.

2-талаффуз: тил учи юқориги тиш ва милкларга тақалади. «Л» товуши артикуляциясини эслатувчи ҳолат. Ҳаво оқими тилнинг ён томонларидан ўтади.

Ён сигматизм бир томонлама ва икки томонлама бўлади, яъни ҳаво оқими тил ўртасидан эмас, балки жағ ва ён тишлар бир томонидан баъзан иккала томонидан чиқади.

6. *Бурун сигматизми*. «Ринолалия» ташҳиси бўлган болада учрайди. «С», «З» сирғалувчи ва «Ш» шовқинли, «Ж», «Ч» қоришиқ товушларида бурун сигматизми учрайди. Товуш қуйидаги ҳолатида талаффуз қилинади. Тил ўзаги кўтарилади ва юмшоқ танглайга тегади. Юмшоқ танглай пастга тушади. Оғиздан чиқиши керак бўлган ҳаво оқими бурундан чиқади ва «Х»га ўхшаш товуш эшитилади. Бола сўзларни қуйидагича талаффуз қилади. Масалан: «зина-хина», «шам-хам», «жой-хой» ва ҳоказо».

«З» ТОВУШИНИНГ МЕЪЁР ҲОСИЛ ҚИЛИШ УСУЛЛАРИ

Тишлараро сигматизмида меъёр ҳосил қилиш усули

1-усул. Логопед меъёрий талаффузни кўзгу рўпарасида болага кўрсатади. Шу ҳолатни такрорлашни таклиф қилади. Бола машқни осон бажара олса, узоқ муддат ўпкадан чиқаётган ҳаво оқимиға товуш қўшади овоз унпайчаси тебранади «з-з-з-з-з-з-з» товуши ҳосил бўлади.

2-усул. Кўпгина ҳолларда бола тили меъёрий ҳолатдаги «ариқча»ни ҳосил қила олмайди, бунда махсус артикуляция машқлари танланади, тил ўртасини зонд билан босиш орқали «ариқча» ҳосил қилинади. Ўпкадан чиқаётган ҳаво оқими узлуксиз, бир нафасда узоқ вақт чиқариш натижасида ҳосил бўлади.

3-усул. Логопед кўзгу рўпарасида болага тил учун 11-машқни кўрсатади. Лаблар чўччайтирилган, яъни энг юқори даражада йиғилган тил учи оғиздан чиққан, тил ўртасида «ариқча» ҳосил қилинади. Ўпкадан чиқаётган ҳаво оқими узлуксиз бир хил тезликда узоқ муддат талаффуз қилинади. Ҳаво оқими оғиздан бир текис чиқаётганини кузатиш учун пахта толасини кафтга қўйиб, бир хилда тебранишини кузатиш билан назорат қилинади ёки ёниб турган шам шуъласини оғиздан чиқаётган ҳаво оқимида тебранишини назорат қилинади. *Барча машқлар узлуксиз узоқ муддат такрорлаш натижасида ҳосил бўлади.*

Бола машқни ихтиёрий равишда бажара олса меъёрий ҳолат ўзлаштирилиб «З» товуши талаффуз қилинади.

Тиш аро сигматизми бартараф этилгандан сўнг, бўгин ва сўзларда товушни мустақамлаш учун лексик материал танланганда «з» товуши бўгин охирида, сўз охирида бўлганларини танлаш ва машқ қилиш зарур. Масалан: бўгинда: «аз», «оз», «уз»; сўзда: «муз», «тарвуз», «куз», «ошпаз», «гумбаз», «денгиз»; сўз охиридаги товуш тилини орқага, оғиз ичига тортиб тўғри талаффуз қилишига ёрдам беради.

Лаб сигматизмида меъёр ҳосил қилиш усули

1-усул. Кўзгу рўпарасида «З» товушининг тўғри талаффузи кўрсатилади. Болага талаффузда пастки лаб олд тишларга тегмаслиги ёки лабни олд тишларга яқинлаштирмасликка ҳаракат қилиш кераклиги тушунтирилади. Бола берилган вазифани ихтиёрий равишда бажара олса, ушбу машқ такрорланади. Вазифани бажаришда қийинчилик бўлса. Ишни артикуляцион машқларни бажаришдан бошланади.

2-усул. Умумий артикуляцион машқлардаги лаб учун 2-машқни такрорлаш асос қилиб олинади. Ушбу ҳолатда олд тишларни кўрсатиш ва ёпиш машқи бир неча бор кетма-кет такрорланади. Зарур бўлганда пастки лабни бармоқ билан ушлаб туриш, яъни жилмайиб тишларни кўрсатишга ёрдам берилади. Бола машқни мустақил ўргангач бармоқдан фойдаланилмайди. «З» товушининг меъёрий артикуляциясини қўлланиб, соф ҳолатда аниқ ҳосил бўлгач, «З» товушларини бўгинлар ва сўзларда мустақамлаш мумкин.

3-усул. Лаб тиш сигматизмига сабаб бўладиган яна бир ҳолат тишларнинг нотўғри жойлашиши, устки ва пастки олд тишлар жипслашганда оралиқ бўшлиқ ҳосил бўлиши натижасида ҳам товуш талаффузи бузилиши мумкин. Боланинг ота-онасига стоматологга мурожаат этиш тавсия этилади. Стоматолог ҳамкорлигида ишлаш яхши самара беради.

Болада қандай анатомик камчилик бўлишига қарамасдан, «З» товушининг артикуляциясини машқ қилиш натижасида тўғри талаффузга эришилади.

Лаб-тиш сигматизмида меъёр ҳосил қилиш усули

Кўзгу рўпарасида болага тўғри артикуляция кўрсатилади. Бола бу ҳолатни такрорлашга қийналса, қуйидаги машқлар қўлланилади:

1-усул. Тил учи пастки тиш ва милкка тақалган ҳолда, лаб ва тиш ҳолати нормал артикуляцияни талаб қилади. Ўпкадан чиқаётган ҳаво оқимининг узоқ ва тўғри чиқиши машқ қилинади.

2-усул. Ўпкадан чиқаётган ҳаво оқимининг тўғри чиқаётганини бола ҳис этиши керак. Ҳаво оқимини тўғри чиқаётганини назорат қилиш учун пахта толасини кафтга қўйиб, бир хилда тебранишини кузатиш мумкин. Ҳаво оқими ёнланма чиқаётган бўлса, «3» товушини бола алоҳида талаффуз қилади. Аммо бола нутқи ва луғатида «3» товушлари ҳосил бўлмайди. Товуш узоқ муддат давомида чўзиб талаффуз қилинади. Бола кафти билан чиқаётган ҳаво оқимини ҳис қилиши керак. Болада тил, лаб, тиш артикуляцияси нотўғри бўлса, ҳаво оқими қўлга сезилмайди. Натижада «3» товушининг ҳосил бўлиши қийинлашади. Ҳаво оқими текис, узоқ муддат ҳосил бўлса «3» товуши бўгинларда, сўзларда мустаҳкамланишига шароит яратилади.

Шовқинли сигматизмда меъёр ҳосил қилиш усули

1-усул. Биринчи навбатда, боланинг эътибори «3» товушини тўғри ва нотўғри талаффузи орасидаги тафовутга қаратилади. Масалан: «зина-ж'ина», «зирақ-ж'ирақ», «тарвуз-тарвуж'».

Болага кўзни юмиб, товушлар талаффузини ҳис қилиш тавсия этилади, иккала талаффузини ажратиш яъни фарқлашга ўргатилади.

2-усул. Тилнинг тўғри ҳолатини эгаллаб нафасни қўшиб овоз унпайчалари тебранади. «3» товушини ҳосил қилиш учун узоқ муддат чўзиб талаффуз қилиш машқи давом эттирилади. Бола ўз қўл кафтини лаблари яқинида тутиб, ҳаво оқими тўғри йўналтирилганлигини ҳис этишга ўргатилади.

Юқорида қўлланган усул натижа бермаганида қуйидаги усулни қўллаш мумкин:

3-усул. Меъёрга зид «З» товуши ҳосил қилинади. Тишлараро сигматизмида учрайдиган ҳолатни қўллаш мумкин, яъни «З» товушини талаффуз қилганда болага тилни тиш орасидан бир оз чиқариб талаффуз қилиш таклиф этилади. Бу ҳолат вақтинчалик қўлланилади. Зидлик натижасида бола учун тилни нисбатан олд ва нисбатан орқа томонга тортиш орасидаги фарқни англаш осон кечади. Кейинчалик бўғин ва сўзларда «З» товушини мустаҳкамлашда тишаро артикуляциясига эришиш, сўнг «Ш», «Ж» товушлари билан дефференциацияга эришгач тишлараро сигматизмини бартараф этиш усули қўлланилиши, яъни сиқилган тиш орти товушини талаффуз қилиш машқларига ўтилади. Меъёрий ҳолатида «З» товуши ҳосил қилингандан сўнг бўғин ва сўзларни танлашда «З» товуши сўз бошида келган бўғинда, сўзларда иштирокини машқ қилдириш керак. Масалан, бўғинларда «за», «зу», «зи» сўзларда «занжир», «завод», «зағизғон» ва ҳоказо.

Ён сигматизмда меъёр ҳосил қилиш усули

1-усул. Оғиз бўшлиғидаги сиқилиб чиқаётган ҳаво йўлини беркитиш тил ўртасида ҳаво оқими учун «арикча» ҳосил қилиш машқидан бошланади.

Кўзгу рўпарасида «З» товуши тўғри артикуляцияси, оғизни озгина очган ҳолда болага кўрсатилади ва нотўғри артикуляцияси билан солиштириш керак бўлади. Тўғри артикуляция сабабини тушунтиришнинг ўзи мақсадга эришишда асос бўла олади. Кўзланган мақсадга эришишда қийинчилик пайдо бўлса, қуйида берилган машқларни энг яхши натижа берганини танлаш керак бўлади.

2-усул. «З» товушининг тўғри талаффузига эришишда «Д» товушидан фойдаланиш мумкин. Болага «Д» товушини кучли нафас билан машқ қилиш таклиф этилади. Ҳаво кучли портлаб чиқиши натижасида «Д» ва «З» аралаш товуши ҳосил бўлади. «ДЗ» товушига ўхшаш товушни ҳосил қилиш зарур. Кучли нафас мавжудлигини ҳис қилиш учун оғиздан чиқаётган ҳаво

оқими қўл кафти билан назорат қилинади. Портловчи ва оралиқ товуш бирикувига керакли товуш ҳосил бўлганда, кейинги босқичга ўтиш мумкин.

3-усул. Болага тил учини пастки олд тиш ва милкка тақаб «ДЗ» товушини куч билан такрорлаш тавсия этилади. Бир-бирига сиқилган тишлар орасидан, таркибида «Д» ва «З» товуши бўлган овоз яққол эшитилади. Боланинг эътиборини бу товуш аралашмасига жалб қилмаслик, намуна сифатида талаффуз қилмаслик керак. Бола «ДЗ» товушини намунага қараб айтишга интилиши одатий нотўғри артикуляцияга сабаб бўлади.

4-усул. Тил учини пастки олд тиш ва милк ортида ушлаб туриш имкони бўлмаганида шпателдан фойдаланиш мумкин. Тил учини механик усулда босиш натижасида «дз» товушини кучли ҳолатда такрорлашдан, секин-аста товушни чўзиб талаффуз қилиш натижасида «з» товушининг аниқ талаффузига эришилади. «З» товушини намуна сифатида кўрсатиш, бола ўзи талаффуз қилаётган товуш артикуляциясига эътиборини қаратиш мумкин. Соф ҳолда пайдо бўлган «з» товушини бўғинларда сўнг сўзларда мустақкамлашга ўтиш мумкин.

Нисбатан мураккаб вазиятларда 4 босқичдан иборат усул қўлланилади:

1-босқич: аввало, ўпкадан чиқаётган ҳаво оқимини тил ён томонларидан эмас, балки тил ўртасидан чиқариш машқлари берилади;

— ҳаво оқимини назорат қилиш учун пахта толасини кафтда тутиб пуфлаш ёки қўл кафти орқали ҳаво оқими назорат қилинади;

— сўнг бу машқ кўзгу олдида бажарилади;

— бунда тилнинг ён тарафлари тепа жағ тишларга тегиб туради, тилнинг учи ясси шаклда. Лаблар орасидан озгина чиққан ҳолда пуфлаш такрорланади 19-расм.

Машқлардан мақсад тил ўртасида тил бўйлаб «арикча» ҳосил қилиш. Ўпкадан чиқаётган ҳаво оқими йўналишини назорат қилиш ва кучайтириш учун оғзи тор шиша идишдан (бутилкадан) фойдаланиш мумкин. Шиша идишни пастки лаб ўртасига қўйиб машқни давом эттирилади. Тил ўртасида

тил бўйлаб «арикча» ҳосил бўлса, ҳаво оқими ташқарига тўғри йўналса, тилнинг тўғри ҳолатини тасдиқловчи кучли шовқин эшитилиши керак.

2-босқич: «арикча» ҳосил қилиш машқини такрорланиши натижасида ҳаво оқимини тил ўртасидан чиқаришга имкон бўлмаса, яъни ҳаво оқими жағ томондан чиқишда давом этса, зонддан фойдаланилади. Ёки гугурт чўпи ёрдамида тил ўртасини босилиб «арикча» ҳосил қилиш керак бўлади. Ҳаво оқимини тўғри йўналтириш машқи қилинади.

3-босқич: лаб орасидан тилнинг ўрта чизиги бўйлаб пуфлашга эришилгач, кейинги босқичда «З» товушини тил орасида талаффуз этишга ўтиш мумкин. Бу мақсадга эришиш учун пастки лабни бармоқ билан бир оз кўтариш кифоя. Натижада тил ва юқори лаб ўртасидаги оралиқ ўрнига тил ва юқори олд тишлар ўртасида оралиқ ҳосил қилинади. Тишлар орасида барқарор артикуляцияга эришиб, бола эътиборини «З» товуши аниқ талаффузига қаратиш мумкин. Меъёردа ҳосил бўлган товушни аввал бўғинларда сўнг сўзларда мустақамлашга керак.

Ниҳоят тишаро сигматизминини баргараф этишда қўлланилган усул билан тишаро артикуляциясининг меъерий тиш орти артикуляциясига ўтилади.

4-босқич: «З» товушини ёнланма артикуляциясини баргараф этишнинг яна бир усули қуйидагича:

— болага «Ф» товушини чўзиб талаффуз этиш таклиф қилинади;

— тил имкон қадар олдинга сурилиб, тил учи пастки тишларга тақалган ҳолда яна «Ф» товуши чўзиб талаффуз қилинади. «Ф» товушига хос сирғалувчи шовқин қўшилиши керак. Бу товушлар қўшилмасидан лаб-тиш сигматизмига хос товуш эшитилади.

Ниҳоят ёнланма артикуляциядан ҳоли бўлган «Х» товушига таяниш орқали мақсадга эришиш мумкин.

— болага овозсиз «ихи» бирикмасини талаффуз қилиш, ушбу бирикмани тишларни бир-бирига жипслаган ҳолда такрорлаш таклиф қилинади. Натижада юмшоқ «З'»га яқин овоз эшитилади. Одатий ёнланма артикуляцияни келтириб чиқар-

маслик учун муддатидан аввал бола эътиборини бу овозга жалб қилмаслик керак. Машқлар натижасида «С» товуши артикуляцияси мустаҳкамлангач бола диққатини «З» ва юмшоқ «З» орасидаги фарққа қаратиш мумкин.

Ўта мураккаб ҳолларда тилнинг ён тарафлари билан юқори жағ тишларнинг жипслашуви, тил учининг пастки олд тиш ва милкка тақалиб туриш кўникмасини ишлаб чиқишга қаратилган артикуляцион гимнастика тавсия этилади. Бу машқлар куйидагича:

1. Тилни «ариқча» қилиш.
2. «Белкуракча» қилиш.
3. Тилни танглай томон тортиш.
4. Пастки лабни очиш ва ёпиш, ҳар бир ҳолатни сақлаб қолиш.

5. Тил ён тарафларини, жағ тишлар билан жипслашуви, аynи пайтда тил учини пастки олд тиш милкларга тақаш.

Машқларни аввал оғизни очган ҳолда бажарилади. Аста-секин оғиз яъни жағларни яқинлаштириб машқ бажарилади. Тилнинг ҳосил қилинган вазиятини сақлаб қолишда галмагалдан нафас олиб, чиқарилади. Натижада «ғ» ва юмшоқ «З» товушлари ўртасидаги товуш ҳосил бўлади. Машқлар мунтазам бажарилганда соф ҳолда «З» товуши ҳосил бўлади.

Бурун сигматизмида меъёр ҳосил қилиш усули

Бурун сигматизмининг барча кўринишлари боланинг ўпкасидан чиқаётган ҳаво оқимини оғиздан чиқаришга юмшоқ танглайни кўтариб, бурун йўлини тўсишга ўргатиш ва тилнинг тўғри артикуляциясига эришишдан иборат.

Ёнланма сигматизмни бартараф этишда қўллаш тавсия этилган 4 босқичли усулни қўллаш кўпроқ натижа беради. Бурун сигматизмининг, ёнланма сигматизмни бартараф этишда қўлланиладиган усулларида баъзан содда усуллар ёрдамида меъёр ҳосил қилинади.

Меъёрда ҳосил бўлган товушни «З» товушини аввал бўгинларда сўнг сўзларда мустаҳкамланати.

Меъёлдаги «З» товушини бўғинларда мустаҳкамлаш

«З» товушини узоқ вақт чўзиб талаффуз қилинади ва унли товуш талаффуз қилинади. Боладаги нутқ бузилишига қараб очиқ ёки ёпиқ бўғинларда мустаҳкамланади.

Очиқ бўғин

з-з-з-з-з-з-а

з-з-з-з-з-з-и

з-з-з-з-з-з-э

3-3-3-3-3-3-о

3-3-3-3-3-3-у

3-3-3-3-3-3-ў

Ёпиқ бўғин. Бир нафасда унли товуш талаффуз қилинади меъёрдаги товуш узоқ чўзиб талаффуз қилинади.

а-з-з-з-з-з-з

и-з-з-з-з-з-з

э-з-з-з-з-з-з

о-з-з-з-з-з-з

у-з-з-з-з-з-з

ў-з-з-з-з-з-з

Меъёрдаги «З» товушини сўзларда мустаҳкамлаш

«за» бўғинида сўз бошида

зах

зар

занг

захча

зарба

завод

замон

замин

зарар

зарур

зарра

заргар

зардўз

зайтун

/замбил

занжир

зангори

зағизғон

замбуруғ

зардўппи

замбарак

зарғалдоқ

замонавий

зараркунанда

«за» бўғини сўз ўртасида

ўзан (сув ўзани)

ғазаб

гўзал

эгизак

узанги

лаззат

фарзанд

пазанда

жиззаки

манзара

пойафзал

тирмизак

мирзатерак

дарвозахона

«за» бўғини сўз охирида

кўза

ғўза

тизза

жизза

дераза

бемаза

тоза	ҳавза	дарвоза
найза	лаҳза	мўъжиза
ларза	линза	маза-бемаза
мазза	покиза	

«аз» бўғини сўз ўртасида

дазмол	ҳазрат
газмол	кўргазма

«аз» бўғини сўз охирида

газ	ошпаз	гумбаз
жаз	марказ	беғараз

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Замира зарғалдоқ шафтоли терди.

Дераза тоза.

Заминимиз гўзал.

Замонавий пойафзал.

Зайтун дарахтида захча.

Зардўзи зар ишлатиб, зардўппи тикди.

«зи» бўғини сўз бошида

зич	зиёли	зирапча
зиё	зиғир	зилзила
зиён	зиллол	зинапоя
зина	зиндон	зирапча
зира	зиёфат	зиравор
зиқна	зийрак	зимистон
зирақ	зиёрат	

«зи» ва «из» бўғини сўз ўртасида

нозик	хизмат	Хоразм
чўзиқ	чизғич	жизғинак
ҳазил	бензин	жазирама
базм	вазифа	гимназия
қизил	ҳазина	қўзиқорин
қизик	магазин	қизилиштон

ҳозир	қўзичоқ	юмронқозик
вазир	резинка	лолақизғалдоқ
чизик	қизғончиқ	

«зи» бўғини сўз охирида

този (ит)	қазин	хонқизи
рози	гурзи	қирмизи
қози	тарози	

«из» бўғини сўз охирида

из (оёқ изи)	ўтғиз	қўнғиз
қиз	ҳоғиз	тўнғиз
эғиз	полиз	тўққиз
оғиз	хўкиз	денғиз
ожиз	мағиз	даҳлиз
Матиз	киғиз	инғлиз
ялғиз	ёлғиз	ялмоғиз
бигиз	қимиз	жуволдиз
мағиз	илдиз	тиллақўнғиз

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Нозик ишланган зирак.

Този итим зийрак.

Базмда катта зиёфат.

Машинага ўтғиз литр бензин қуйдим.

Пойафзалчи ишлатар бигиз, жуволдиз.

«зо» бўғинида, сўз бошида

зот	зотли	зотдор
зовур	золдир	зоғорабалиқ

«зо» бўғини сўз ўртасида

узоқ	безор	интизом
тузоқ	бозор	ошқозон
хазон	беозор	пахтазор
тўзон	гулзор	дошқозон

қозон	шаҳзода	телевизор
бузоқ	одамзод	
<i>«оз» бўғини сўз бошида</i>		
оз	оз-моз	
озғин	озик-овқат	

<i>«оз» ва «зо» бўғини сўз охирида</i>		
соз	мижоз	тормоз
ғоз	жиҳоз	паравоз
овоз	лўмбоз	чавандоз
жазо	пешвоз	поёндоз
имзо	пардоз	хокондоз
қоғоз	танноз	гулқоғоз
намоз	дорбоз	

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Зотдор бузоқ.
Кузда хазон бўлди ҳовли.
Хокондозга хазон солинган.
Ёзда кунлар ўтар соз.

<i>«зу» бўғинида, сўз бошида</i>		
зулф	зулм	зумраша
зукко	зулмат	
зулук	зувала	

<i>«зу» бўғини сўз ўртасида</i>		
узум	хузур	бузуқи
узук	бузуқ	билакузук
узун	қузғун	камзул

<i>«уз» бўғини сўз охирида</i>		
туз	ёвуз	тарвуз
муз	ҳовуз	қундуз
куз	юлдуз	талаффуз
	кундуз	

«зў» ва «ўз» бўғини сўз бошида ва ўртасида

зўр	кўзгу	кўзойнак
зўрға	зўравон	кўзмунчок

«ўз» бўғини сўз охирида

бўз	кўз	очкўз
-----	-----	-------

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Ҳузур қилиб едик узум.

Музга сепсанг туз, эриб кетар тез.

Ҳовуз лабида тарвуз.

Кундузи осмонда кўринмас юлдуз.

Камзул чўнтагида кўзойнак.

«З» товуши ишгирокидаги умумий ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гапларни машқ қилиш

Полизда тарвуз. Ҳовузда сузади ғоз. Заҳча, зағизғон боғда сайрайди. Ёзда пишади тарвуз. Қора узумдан қилинар мағиз. Гулноза олди хокондоз, ҳовлини супурди соз. Денгиз ҳавзаси. Зирак, узук бўлағузук, қизлар зийнати. Хонқизи бу қўнғиз. Биз ёзда чўмилдик соз. Зокир тиззасини уриб олди зинага.

Расмларни номлаш, сўздаги «З» товуш ўрнини топиш

Қофияли соф путқ машқи

за-за-за — музқаймоқ ейиш мазза.

за-за-за — йиқилганда оғрийди тизза.

за-за-за — тоза экан дераза.
аз-аз-аз — осмонўпар гумбаз.
аз-аз-аз — таом тайёрлар ошпаз.
аз-аз-аз — тугун чиқармай ёнади газ.

зи-зи-зи — итлар зотида бўлади този.
зи-зи-зи — қўйнинг боласини атаймиз қўзи.
зи-зи-зи — бозорда бўлади тош-у торози.
из-из-из — данак ичида мағиз.
из-из-из — узум қуритилса бўлади мағиз.
из-из-из — зинғиллаб учади кўнғиз.

из-из-из — 5 қўшув 4 бўлади тўққиз.
из-из-из — ер тагида ўсади илдиш.
из-из-из — 20 га 10 қўшсак бўлади ўттиз.

оз-оз-оз — лапанглаб юради ғоз.
оз-оз-оз — тонгда қичқирар хўроз.
оз-оз-оз — сим устида ўйнайди дарбоз.

уз-уз-уз — олтинга ўхшайди куз.
уз-уз-уз — сув қотиб қолса бўлади муз.
уз-уз-уз — ҳар куни овқатга солинади туз.
уз-уз-уз — 50 га 50 ҳосил бўлди юз.

Топишмоқлар

Топишмоқлар жавобида «З» товушини топинг ва болага қулай бўлган топишмоқни ёд олдилинг

Отга ўхшайди тани,
Ола-була бадани.

(зебра)

Тўнларини ташлади,
Кўзларимни ёшлади.

(ниёз)

Ола-була тўн кийган,
Армонда қолмас еган.

(тарвўз)

Текислайди газмол,
Унинг номи ...

(дазмол)

Мазали, муздак, оппоқ,
Унинг номи ...

(музқаймоқ)

Аёз бобом новвот сотди,
Олай десам қўлим қотди.

(муз)

Ёнса тутун чиқмайди,
Ҳеч ерга гард юқмайди.
Бас гугурт чақсанг фақат,
Қайнар чой, пишар овқат.

(газ)

Маржон, маржон юмалоқ.
Япроқлари шапалоқ,
Қора, қизил, сариқ, оқ.
Еб кўрмасдан ўйлаб боқ,
Сен айт, Малика қизим.
Бумиди дадавой.....

(узум)

Боши тароқ, думи ўроқ.

(хўроз)

Ранги ҳар хил, кулранг, оқ.
Ашуласи ғоқ-ғоқ-ғоқ.
Севгани сув, ер, ўтлоқ.

(ғоз)

Тўни силлиқ, туки йўқ.
Ҳаммаси тўқ, пўки йўқ.

Ичи қизил, кўки йўқ.
Уни чўқолмас чумчуқ.
У нима қизим Қундуз?
— Буми дадавой ...

(тарвуз)

Ёмғир аста томчилар,
Барглар ерга сочилар.
Пахталар ҳам очилар.
Бу қайси фасл бўлар?

(куз)

«З» товуши иштирокида шеърлар

Заҳча золдир топибди,
Зарғалдоққа чопибди.

Зўр эмас полвон бўлиб,
Зўрға «икки, уч» олган.
Зўрдир ўқиб «аълога»,
Зухра Марсга учолган.

«С» — «З» ТОВУШЛАРИНИНГ ДИФФЕРЕНЦИЯСИ

“С” ва “З” товушларининг бир сўзда талаффуз қилиниши бола луғатида эркин ҳолатда ҳар бири алоҳида ҳосил бўлгандан сўнг, қуйидаги босқичга ўтилади. Ҳар бир товушга алоҳида аҳамият бериб талаффуз қилиш ва нутқда мустаҳкамлаш босқичма-босқич олиб борилади.

Логопед бўғинларни ёки сўзларни талаффуз қилади сўнгра болага такрорлашни таклиф этади. Бола ҳар бир товушни ўз ўрнида талаффуз қилаётгани назорат қилиб борилади.

«С» — «З» товушларининг бир бўғинда талаффуз қилиниши

са-за-са-за
за-са-за-са

ас-аз-ас-аз
аз-ас-аз-ас

СИ-ЗИ-СИ-ЗИ

ИС-ИЗ-ИС-ИЗ

ЗИ-СИ-ЗИ-СИ

ИЗ-ИС-ИЗ-ИС

СЕ-ЗЕ-СЕ-ЗЕ

ЕС-ЕЗ-ЕС-ЕЗ

ЗЕ-СЕ-ЗЕ-СЕ

ЕЗ-ЕС-ЕЗ-ЕС

СО-ЗО-СО-ЗО

ОС-ОЗ-ОС-ОЗ

ЗО-СО-ЗО-СО

ОЗ-ОС-ОЗ-ОС

СУ-ЗУ-СУ-ЗУ

УС-УЗ-УС-УЗ

ЗУ-СУ-ЗУ-СУ

УЗ-УС-УЗ-УС

СҮ-ЗҮ-СҮ-ЗҮ

ҮС-ҮЗ-ҮС-ҮЗ

ЗҮ-СҮ-ЗҮ-СҮ

ҮЗ-ҮС-ҮЗ-ҮЗ

«С» — «З» товушларининг бир сўзда талаффуз қилиниши

сўз

семизўт

забардаст

саёз

соатсоз

махсидўз

семиз

сивизға

саргузашт

сабзи

сазовор

муқовасоз

учсиз

ойнасоз

уйқусизлик

сузма

сабзавот

қозонсочик

сузғич

аскиявоз

кемасозлик

сарбоз

аслзода

масхарабоз

сўзана

қаровсиз

бахтсизлик

ромсоз

зимистон

самолётсозлик

созанда

ишсизлик

одобсиз

сомсапаз

«С» — «З» товуши иштирокидаги умумий ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гапларни машқ қилиш

Саватда сабзи. Саргузашт китобни ўқиди устоз. Дарё қирғоғи саёз. Бузилган соатни тузатди соатсоз. Ошпаз тўғради сабзи. Либосдан олинган андоза. Ошпаз қозонга солди сабзи, пиёз. Тўқсонга қўшдим тўққиз ҳосил бўлди тўқсон тўққиз. Кузда бозорда мўлдилр сабзавот. Денгиз сатҳида тўлқин.

Қофияли соф нутқ машқи

за-за-за — сув тўла кўза.

са-са-са — чиннидан ишланган коса.

са-са-са — обдон, лой қорилиб урилди пахса.

зи-зи-зи — сариқ рангли сабзи.

ўз-ўз-ўз — маҳси тикар маҳсидўз.

оз-оз-оз — Козим ака соатсоз.

оз-оз-оз — циркда ўйнар масҳарабоз.

ос-ос-ос — узукнинг кўзи олмос.

ус-ус-ус — ҳайвонот боғида биз кўрдик товус.

ус-ус-ус — бензинсиз юрмас автобус.

уз-уз-уз — ёмғирли, шамолли, совуққина куз.

сон-сон-сон — тўққиз билан ноль тўқсон.

соҳ-соҳ-соҳ — соҳилда тимсоҳ.

зам-зам-зам — йиқилиб тушгандим, оғриди тиззам.

син-син-син — фил хартумида кўтаради тўсин.

сиб-сиб-сиб — пойафзал тикади косиб.

ШОВҚИНЛИ «Ш»

«Ш» товушининг меъёрий талаффузи

«Ш» товушининг меъёрий ҳолати.

— лаблар очиқ чўччайган.

— тишлар 1-2 мм атрофида очиқ.

— тилни оғиз ичида тасаввур қилинганда «пиёла» четига ўхшайди, яъни тилнинг ён тарафлари юқори жағ тишларига тақалиб туради.

— тилнинг олд томони ярим ой шаклида, танглай томон кўтарилган оралиқ қолдиради.

— юмшоқ танглай кўтарилган ва бурунга ўтадиган ҳаво оқимини тўсиб қўйган.

— овоз унпайчалари бўшашган ва ўпкадан чиқаётган ҳавони оғиз бўшлиғига ўтказди.

— ўпкадан чиқаётган ҳаво оқими тилни олд чети ва танглай ўртасидаги оралиқ тўсиққа дуч келади. Шу ҳолатда шовқинли «ш» товушининг меъёрий ҳолати ҳосил бўлади.

«Ш» товушининг нотўғри талаффуз турлари

1. «Ш» товушини «С» товушига алмаштириб нотўғри талаффуз қилиш. Бола «Ш» товуши иштирокидаги сўзларни қуйдагича талаффуз қилади. Масалан: «Шамол-сомол, шакар-сакар, шашлик-сасли».

2. «Ш» товушини «Т» товушига алмаштириб нотўғри талаффуз қилиш. Бола «ш» товуши иштирокидаги сўзларни қуйидагича талаффуз қилади. Масалан: «Шакоар-такар, шовлатовла, шашли-татли».

Шовқинли ва қоришиқ товушларнинг нотўғри талаффузида, ёнланма ва бурун сигматизмидаги нотўғри талаффузидаги учрайдиган турлари бўлади. «Ш» товушининг ёнланма ёки бурундан нотўғри талаффузини сигматизмда берилган меъёр ҳосил қилиш усулларида фойдаланилади.

«Ш» товушини меъёр ҳосил қилиш усуллари

1-усул. Болага тақлид қилиш таклиф қилинади. Енгил турдаги товуш бузилишлари тақлид асосида меъёрий талаффузга эришиш мумкин. Масалан: кучли шамол эсганда дарахтлар шовқини «ш-ш-ш-ш» ёки илон юрганда «ш-ш-ш-ш» шовқинли товушларни талаффуз этиш таклиф қилинади.

Қайд этилган усул натижа кўрсатмаганида.

2-усул. Бола нутқида «Р» товушини меъёрда талаффуз қилиниб, «Ш» товуши нотўғри талаффуз қилинса, «Р» товушидан «Ш» товушини меъёрий артикуляция асосида фойдаланиш мумкин.

Болага кўзгу олдида «Р» товушини чўзиб овозсиз ёки шивирлаб талаффуз қилиш таклиф қилинади. Машқ то тебра-

ниш тўхтамагунича ва суст шипирлаш эшитилмагунича да-
вом эттирилади. Аста-секин ўпкадан чиқаётган ҳаво босими-
ни камайтириб бориш керак. Бир неча машқлардан сўнг
шовқинли товушни чўзиш орқали жарангсиз «Р» товуши
ҳосил бўлади. Ҳаво оқимини сусайтирмасдан ҳам шовқинли
овоз пайдо қилиш мумкин. Бунда жарангсиз «Р» товуши та-
лаффузи пайтида тилни пастки юзасига зондни теккизиш ҳам
тил олд қисмининг тебранишини тўхтатади. Очиқ оғизда ме-
ханик ёрдам билан бир неча бор машқ ўтказилгач, керакли
артикуляциянинг меъёрий кўникмаси ҳосил бўлгач, товуш-
ни сиқилган тишлар билан талаффуз қилишга ўтиш мумкин.
Машқлар сўнггида лаблар чўччайтирилади, шу ҳолатда «Ш»
товушининг меъёрий талаффузига эришиш мумкин.

3-усул. «Т» товушини асос сифатида қўллаш мумкин. Болага
кўзгу олдида «т» товушининг 2-3 сония оралиғида бир неча
бор такрорлаш таклиф қилинади. «Т-т-т-т-т-т» товушининг
талаффузида тишлар бир-бирига тегмайди. Оғиз бироз очиқ
ҳолда бўлади. Болага тилнинг олд чети аввалгидек тишлар би-
лан эмас, тепа ички милк билан жипслашиши кераклиги ту-
шунтирилади. Шу ҳолатда портлаш овозига қисқа шипирлов-
чи шовқин аралашади. Кейинчалик бу шовқин аста-секин чўзи-
лади ва аввалги портловчи овоз талаффуз қилинмайди. Болага
тилнинг учини оғиз ичига бироз чуқурроқ тортиш, тишларни
бир-бирига босиш ва ниҳоят лабларни чўччайтириш тавсия
этилади. Шу ҳолатда меъёрий «Ш» товуши ҳосил бўлади.

4-усул. «Ш» товушини нутқда ҳосил қилиш учун «С» то-
вушининг тўғри артикуляцияси асос қилиб олинади. Болага
«С» товушини алоҳида ёки «А» унлиси иштирокида 2-3 ма-
ротаба чўзиб талаффуз қилиш тавсия этилади. «С-с-с-с-с-а»
шундан сўнг зонд ёрдамида тилни бир оз юқорига кўтариб,
тишларни бир-бирига босган ҳолда «С» товушини қайтариш
тавсия этилади. Тилни юқорига кўтарган сайин «ш» товуши-
нинг тўғри талаффузига эришилади. Бола тарафидан бу та-
лабларни бажариш, тилга механик таъсир кўрсатиш оқибат-
ида «С» товушини «Ш» товушига монанд овозга олиб келади.

Тилнинг янги артикуляцияси мустаҳкам бўлмагунича болага «ш» товушини эслатмаслик, шу товушга мос ҳарфни кўрсатмаслик, машқ давомида, таркибида «ш» товуши мавжуд сўзларни қўлламаслик зарур.

Бола машқни мустақил бажара олганидан сўнг «Ш» товушини чўзиб талаффуз қилиш зарур.

5-усул. Нисбатан мураккаб вазиятларда, яъни тил ўта катта, оғиз бўшлиғини тўлдириб турувчи ва беҳаракат бўлганида, тил ости юганчаси ўта қисқа ва тилнинг ҳаракати чегараланган ҳолларда, тил очиқ оғиз ҳолатида, юқори тишларга кўтарилмаганда «Ш» товушининг меъёрий ҳолатини талаб қиладиган артикуляцион машқлардан бошлашга тўғри келади.

Тил машқлари: «белкуракча» шаклида чиқариш.

1. Эркин ҳолатда «ариқча» ҳосил қилиш. Бола машқни эркин бажара олганида ўпкадан чиқаётган ҳавони шу «ариқча»дан чиқариш, пуфлаш тавсия этилади 20-расм.

2. Юқори олд тишлар ва юқори лабга тилни чиқариш, лаб бўйлаб лабни тил билан ялаш 14-15-16-расмлар.

3. Тилни лабга қўйиш ва оҳиста оғиз ичига тортиб олиш, оғизни ёпиш 8-9-10-11-расмлар.

4. Тилни юқори лаб томонга кўтариш ва юқорига пуфлаш. Бунда ўпкадан чиқаётган ҳаво оқими йўналишини қоғоз билан текшириш мумкин. Шу ҳолатда ҳаво оқими юқорига чиқиши зарур.

Тилни ихтиёрий равишда оғиздан чиқариб ва юқорига кўтариб туриш имкони бўлмаса бола бармоқлари билан тилни юқорига кўтарилиб туришига ёрдам беради.

Машқлар тил ихтиёрий равишда юқори лаб томон кўтарилиб туришига эришгунча давом этирилади. Мустақил ҳолатда тил тепа лаб томон кўтарилгач тилни очиқ оғиз ҳолатида тиш ортига ўтказилади.

Тилни шу вазиятда тутган ҳолда болага пуфлаш тавсия этилади. Бунда бўғиқ шовқин ҳосил бўлиши керак.

Тилни танглай тарафга сургандан сўнг тишларнинг жипслашуви ва ниҳоят лабларни чўччайтириш натижасида «Ш» товушининг меъёрий талаффузи ҳосил бўлади.

Лабларни муддатидан аввал чўччайтиришга уриниш мақсадга мувофиқ эмас. Бу тил ҳолатини кузатишга ҳалақит беради ва нотўғри артикуляцияни келтириб чиқаради.

«Ш» товуши устида иш олиб борилганда боланинг ҳолатини алоҳида назорат қилиб туриш зарур. Товуши учун машқлар ўпкадан чиқаётган ҳаво оқимини кучли чиқариш ва нафас олиш билан боғлиқлиги, болани тез толиқтиради. Болани толиқтимаслик зарур.

Меъёрда ҳосил бўлган «Ш» товушини аввал бўғинларда сўнг сўзларда мустаҳкамланади.

Меъёрдаги «Ш» товушини бўғинларда мустаҳкамлаш

«Ш» товушини узоқ вақт чўзиб талаффуз қилинади ва унли товуш талаффуз қилинади. Боладаги нутқ бузилишига қараб бўғинлар очиқ ёки ёпиқ бўғинларда мустаҳкамланади.

Очиқ бўғин

ш-ш-ш-ш-ш-ш-ш-о

ш-ш-ш-ш-ш-ш-ш-а

ш-ш-ш-ш-ш-ш-ш-у

ш-ш-ш-ш-ш-ш-ш-и

ш-ш-ш-ш-ш-ш-ш-ў

ш-ш-ш-ш-ш-ш-ш-э

Ёпиқ бўғин. Бир нафасда унли товуш талаффуз қилинади меъёрдаги товуш узоқ чўзиб талаффуз қилинади.

о-ш-ш-ш-ш-ш-ш-ш

а-ш-ш-ш-ш-ш-ш-ш

у-ш-ш-ш-ш-ш-ш-ш

и-ш-ш-ш-ш-ш-ш-ш

ў-ш-ш-ш-ш-ш-ш-ш

э-ш-ш-ш-ш-ш-ш-ш

Меъёрдаги «Ш» товушини сўзларда мустаҳкамлаш

«шо» бўғинида сўз бошида

шод

шоир

шолғом

шоҳ (дарахт)

шовла

шокила

шоҳ (подшоҳ)

шофёр

шоҳона

шоли

шолча

шоколад

шода

шотут

шошқалоқ

шойи

шовқин

«ош» бўғини сўз бошида

ош	ошпичок	ошқошиқ
ошна	ошқозон	ошиқ-мошиқ
ошхона	оштахта	

«шо-ош» бўғинлари сўз ўртасида

Тошкент	тошқин	бошқача
қошиқ	бошлиқ	тошбақа
пошна	чошгоҳ	тошойна
бошқа	тошлоқ	тошотар
машоқ	пешона	бошяланг
оқшом	кошона	бошқарма
юмшоқ	нишона	тошкўмир
қуршов	ҳашорат	

«ош» бўғини сўз охирида

бош	ювош	аччиқтош
мош	йўлдош	ватандош
қош	устбош	замондош
тош	наққош	чегарадош
қуёш	тенгдош	қайроқтош
маош	курсдош	мрамартош
бебош	касбдош	чақмоқтош
ундош	оҳактош	суҳбатдош
ёнбош	сартарош	

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Мош ичидан чиқди тош.

Қошиқ олиб едим ош.

Шоли қуёшда яхши ўсади.

Ошнама билан едим шовла.

Шотут шохи эгилганди ҳосили мўллигидан.

«шу» бўғини сўз бошида

шукур	шуруп	шудгор
шуъла	шуҳрат	шудринг

«уш» бўғини сўз ўртасида

мушт	тушлик	петрушка
мушук	хушвақт	хуштабиат
пушти	урушқоқ	хушчақчақ
хуштак	нонушта	хушмуомола
душман	хушовоз	хушманзара
муштум	бурушқоқ	
хушбўй	хушомад	

«уш» бўғини сўз охирида

қуш	улуш	туяқуш
туш	юмуш	бойқуш
душ	ковуш	хамиртуруш
муш	нохуш	
хуш	кумуш	

«шу» бўғини сўз охирида

учрашув	сўзлашув
тортишув	мослашув

«шў» бўғини сўз бошида

шўх	шўро	шўрлик
шўр	шўрва	шўхчан

«ўш» бўғини сўз ўртасида

гўшт	қўшнай	қўштуёқ
қўшни	бўшлиқ	қўштирноқ

«ўш» бўғини сўз охирида

бўш	тўш	қўш
жўш	хўш	

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Мушук қуш тутиб олди.

Қуёш шуъласи хонага тушди.

Шудгорда шудринг.

Икки мушук ўртасида бўлди тўқнашув.
Қўшни дўконда сотилади гўшт.

«ша» бўғини сўз бошида

шак	шағал	шамшир
шар	шанба	шалола
шай	шамол	шабада
шам	шашлик	шамдон
шайх	шакар	шаталоқ
шарқ	шаҳар	шапалак
шарф	шахсий	шафтоли
шакл	шахмат	шарманда
шама	шафқат	шарсимон
шайба	шарбат	шартнома
шанғи	шабнам	шакарқамиш
шапка	шалтоқ	шакарпалак
шатак	шаррос	шалпангқулоқ
шарпа	шаффоф	

«ша» бўғини сўз ўртасида

эшак	башара	ташаккур
хашак	сешанба	тезпишар
тўшак	якшанба	пайшанба
ҳашар	душанба	муҳташам
миршаб	паншаҳа	ҳамшаҳар
равшан	эшакмия	бешафқат
гулшан	қўшалоқ	
хашаки	лапашанг	

«ша» бўғини сўз охирида

теша	тараша	зумраша
пашша	хархаша	

«аш» бўғини сўз охирида

адаш	тараш	хомталаш
кураш	қараш	ҳазилкаш
туташ	кенгаш	аравакаш

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Шамолда шафтоли тўкилди
 Шакарпалак қовун ширин чиқди
 Шакарқамиш ўсимлигидан шакар қилинади
 Курашда рақиб тўшакка йиқилди.

«ши» бўғини сўз бошида

шим	шимол	шифокор
шип	ширин	ширахўр
шифт	шинни	шилимшиқ
шиша	шифер	шимпанзе
шийпон	шингил	ширинлик
шилта	ширмой	ширқовоқ

«ши» бўғини сўз ўртасида

эшик	пешин	машина
яшик	пишиқ	ҳамшира
яшин	қошиқ	қўрғошин
яшил	қўшиқ	бешиктебратар
тешик	қийшиқ	
бешик	вахший	

«иш» бўғини сўз ўртасида

қишки	саришта	ҳамқишлоқ
қишлоқ	тегишли	ангишвона
пишлоқ	топишмоқ	

«иш» бўғини сўз охирида

тиш	қамиш	тилиш
қиш	етмиш	олтмиш
идиш	калиш	сарғиш
хоҳиш	болиш	тирқиш
финиш	кўкиш	йўналиш
олқиш	таниш	нотаниш

«ше» бўғини сўз бошида

шер	шеър	
шеф	шерик	

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Шишадан ясалган идиш

Шкафда турган шим

Устоз ўқиб берди шеър, топишмоқ

Нонуштага ширчай билан ширгуруч.

Умумий ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Шўрва-ю, шовлага солдик шолғом

Ошхонада пиёлада нишолда

Тушимда кўрдим чиройли қуш

Шапка ва шимимни ўзим кийдим

Шоколад, шакар бундай ширинликларни мен яхши кўраман

Шифокор ва ҳамшира инсонларни даволайди.

Расмларни номланг, сўздаги «Ш» товушининг ўрнини топинг

		
Шам	Пашша	Қиш

Қофияли соф нутқ машқи

шоҳ-шоҳ-шоҳ — эртақда бўлар подшоҳ

шоҳ-шоҳ-шоҳ — дарахтда бўлади шоҳ

ош-ош-ош — чарақлар кўкда қуёш

ош-ош-ош — мош ичидан чиқди тош

ош-ош-ош — соғ-саломат бўлсин бош

ош-ош-ош — чиройли бежирим қош

уш-уш-уш — қафасда сайрайди қуш
шук-шук-шук — товушсиз юрар мушук
ўш-ўш-ўш — бу идишнинг ичи бўш

ша-ша-ша — укам қилди ҳархаша
ша-ша-ша — бизнинг уйда бор теша
аш-аш-аш — наврўз сайлида бўлади кураш

аш-аш-аш — аралашу-қуралаш
шар-шар-шар — бизнинг кўчада ҳашар
иш-иш-иш — ўлкамизга келди қиш

иш-иш-иш — ёмғир ёғса кий калиш
иш-иш-иш — сув ичишга бер идиш
шик-шик-шик — уйга кирганда ёпиб юр эшик

шик-шик-шик — узукни ўртаси бўлади тешик
шик-шик-шик — кўзмунчоқ тақилган бешик.

Топишмоқлар

Топишмоқлар жавобида «Ш» товушини топинг ва болага қулай бўлган топишмоқни ёд олдинг.

Кўлсиз, оёқсиз эшик очади.
(шамол)

Калта бобом ичкарида,
Қулоқлари ташқарида.
(шолғом)

Ўзи кичик ҳашорат,
Хиралик унга одат.
(пашша)

Мотори йўқ учади
Кенг фазони қучади
(қуш)

Думи бор сичқон эмас,
Думалоққина копток эмас,
(шар)

Ранги сарик шафтолимас,
Қани топинг бу нима?
(шолғом)

Туяси бор исмида,
Қаноти бор жисмида
(туяқуш)

Ўзи жажжи яшил тош,
Пиширсангиз бўлар ош.
(мош)

Катталиги уй каби,
Физиллатиб кетади,
Миниб тушиб одамлар,
Жой-жойига етади.
(машина)

«Ш» товуши иштирокида тез айтиш

Шамол шовуллаб шовқин солади.
Мошдан тош, тошдан мош бўлмас.

Шавкат шолিপояда шовқин солиб,
шақилдоқни шақиллатди.

Тош жонсизмиш, мош тошсизмиш.

«Ш» товуши иштирокида шеърлар

Шер узун шеър тўқиди
Шариллатиб ўқиди.

Шамол шамол шошма-ей,
Шовқин солма ошна-ей.

Шох-шаббани синдирма,
Шўхлигингни ташла-ей.

ҚОРИШИҚ “Ч” ВА “Ж” ТОВУШЛАРИ

«Ч» товушининг меъёрий талаффузи

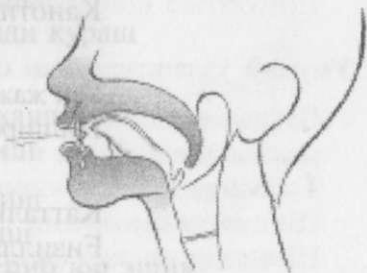
«Ч» товушининг меъёрий талаффузи куйидагича:

— «Ч» товуши «Т» юмшоқ ва «Ш» юмшоқ товушлар қоришиғидан ҳосил бўлади.

— тилнинг олди қисми танглай билан жипслашади.

— тилнинг сатҳи ва ён тарафлари «ши», «ше» товушлари талаффузидаги вазиятни эгаллайди.

— юмшоқ танглай кўтарилган, овоз унпайчалари бўшашган, ҳаво оқими жипслашув жойидан портлаб чиқади ва тилнинг олд қисми юмшоқ «Ш» артикуляциясига хос ҳолатда «Ч» товуши меъёрда ҳосил бўлади.

«Ч» товушининг нотўғри талаффуз турлари

«Ч» товушининг нотўғри талаффузи.

1. «Ч» товушини «С» товушига алмаштириб талаффуз қилиш. Боланинг тили тепа тиш ва танглай томон кўтарилмайди ёки кўтарилса-да, қисқа муддат ичида пастга тушиб кетади. Керакли артикуляцияни ҳосил қила олмайди. Бола «Ч» товуши иштирокидаги сўзларни қуйидагича талаффуз қилади. Масалан: «чой — сой, чўчқа — сўсқа, қайчи — қайси».

2. «Ч» товушини «Т» товушига алмаштириб талаффуз қилиш. Бола «Ч» товуши иштирокидаги сўзларни қуйидагича талаффуз қилади. Масалан: «чой — той, чўчқа — тутка, қайчи — қайти».

3. «Ч» товушини мутлақо ишлатмаслик. Икки кўринишда бўлади.

Биринчи кўринишида бола «Ч» товушидан кейин келган унли товушни чўзиб талаффуз қилади. Масалан: «чой — оой, чўчқа — уука, қайчи — қайии».

Иккинчи кўриниши «Ч» товушини тушириб қолдириб, бўгин структурасини бузиб талаффуз қилади. Масалан: «чой — ой, чўчқа — ўқа, қайчи — қайи».

«Ч» товушининг меъёр ҳосил қилиш усуллари

1-усул. Меъёрий талаффузи қандай бўлиши кўзгу рўпара-сида болага кўрсатилади. Товушга тақлид қилиш болага тавсия этилади.

2-усул. «Ч» товушини «С» товушига алмаштириб талаффуз қилганида.

Умумий артикуляцион машқлардаги тил машқларини асосан оғиз ичида, юқорига кўтариладиган машқлар билан такрорлаш зарур. Машқлар тил танглай томон эркин ҳолатда кўтарилганидан сўнг, логопед томонида «Т + Ш» товушларини юмшоқ оҳангда кетма-кет талаффуз қилинади ва болага шу қоришиқ товушни тақлид қилиш таклиф этилади. Мустақил равишда «Т + Ш» товушининг тезлиги ошириб борган сайин, «Ч» товуши ҳосил бўлади.

«Т + Ш» товушидан иборат шовқин ҳосил бўлганида, боланинг диққатини бунга қаратмаслик, намуна сифатида «Ч» товушини алоҳида талаффуз қилмаслик зарур.

Машқлар давомийлиги натижасида соф ҳолатда мустақил «Ч» товуши ҳосил бўлганидан сўнг боланинг диққатини ушбу товушга қаратиш мумкин. «Ч» товушини бўгинларда сўнг сўзларда мустаҳкамлаш босқичларига ўтилади.

3-усул. «Ч» товушини «Т» товушига алмаштириб талаффуз қилинганида умумий артикуляцион машқлардан фойдаланилади. Боланинг нутқ камчиликларига аҳамият бериш ва шахсий камчилигига қараб ёндашиш керак. Болада «Т» товуши талаффузи бор бўлса, шу товушни юмшоқ талаффуз қилиб, «Ш» товушини қўшиб талаффуз қилиш машқлари орқали эришилади, яъни «Т + Ш». Машқлар давомийлиги натижасида соф ҳолатда «Ч» товуши ҳосил бўлади. Ҳосил бўлган товушни бўгинларда сўнг сўзларда мустаҳкамлаш босқичларига ўтилади.

4-усул. «Ч» товушини мутлақо ишлатмаслик. Сўзларда «Ч»

товушини тушириб қолдирувчи боланинг нутқ аппаратини яхшилаб ўрганиб чиқиб, меъёрий талаффузига ҳалақит бераётган ҳолатни аниқлаш зарур.

- тилнинг ҳаракатсизлиги;
- тилнинг юқорига кўтарилмаслиги;
- тил, жағ мускулларининг яхши ривожланмаганлиги сабаб бўлиши мумкин.

«Ч» товушини меъёрий талаффузига тўсқинлик қилаётган ҳолатни аниқлаш. Тил, лаб машқларини бажариш. Тил ҳолати «Ч» товуши артикуляциясини эгаллангач, юқоридаги усуллардан мосини қўллаб товуш ҳосил қилинади. Меъёрда ҳосил бўлган «Ч» товушини аввал бўғинларда сўнг сўзларда мустаҳкамланади.

Меъёрдаги «Ч» товушини бўғинларда мустаҳкамлаш

«Ч» товушини узоқ вақт чўзиб талаффуз қилинади ва унли товуш кўшилади. Боладаги нутқ бузилишига қараб бўғинлар очик ёки ёпиқ бўғинларда мустаҳкамланади.

Очик бўғин

ч-ч-ч-ч-ч-ч-о

ч-ч-ч-ч-ч-ч-а

ч-ч-ч-ч-ч-ч-у

ч-ч-ч-ч-ч-ч-и

ч-ч-ч-ч-ч-ч-ў

ч-ч-ч-ч-ч-ч-э

Ёпиқ бўғин. Бир нафасда унли товуш талаффуз қилинади меъёрдаги товуш узоқ чўзиб талаффуз қилинади.

о-ч-ч-ч-ч-ч-ч-ч

а-ч-ч-ч-ч-ч-ч-ч

у-ч-ч-ч-ч-ч-ч-ч

и-ч-ч-ч-ч-ч-ч-ч

ў-ч-ч-ч-ч-ч-ч-ч

э-ч-ч-ч-ч-ч-ч-ч

Меъёрдаги «Ч» товушини сўзларда мустаҳкамлаш

«чо» бўғинида сўз бошида

чой

човли

чойхона

чол

чодир

чордона

чок

чорва

чорраҳа

чопиқ

чойнак

«чо» бўғини сўз ўртасида

ўчоқ	қочоқ	қўзичоқ
пўчоқ	мунчоқ	арғимчоқ
пичоқ	тойчоқ	мақтанчоқ
пачоқ	ўйинчоқ	аллақачон
қучоқ		

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Чоллар чопон кияди.

Ўчоқ бошида човли.

Чорраҳада эҳтиёт бўл.

Чойхона ўчоғида пишар ош.

«оч» бўғини сўз бошида ва ўртасида

почта	очлик	қочоқ
сочма	очкўз	очофат
бочка	ночор	оч-яланг

«оч» бўғини сўз охирида

ёғоч	оқсоч	яланғоч
омоч	қулоч	қалдирғоч

«чу» бўғини сўз бошида

чучук	чумоли	чуғурчук
чуқур	чучвара	чувалчанг
чумчуқ	чувринди	

«уч» бўғини сўз боши, ўртаси ва охирида

куч	учқун	учувчи
пуч	кучли	куч-қувват
учли	кучук	
учуқ	гуруч	

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Сувни мазаси чучук.

Боғларда сайрайди чуғурчиқ, чумчуқ.

Чаросни чумоли чакди.

Уч оға-ини ботирлар.

«чў» бўғини сўз бошида

чўп	чўлоқ	чўнтак
чўғ	чўпон	чўққи
чўл	чўтир	чўчқа
чўян	чўкка	чўлтоқ

«ўч» бўғини сўз бошида

кўчма	ўчирғич
кўчқор	кўчманчи

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Гугурт чўпидан ясадим уйча

Чўян қозонга солинди чўмич

Чўпон кўчқорни арқонга боғлади

Тоғ чўққисига ёғипти қор.

«ча» бўғини сўз бошида

чап	чакки	чандиқ
чанг	чанғи	чакана
чарх	чапак	чақалоқ
чақа	чатоқ	чакалак
чана	чалғи	чалқанча
чаён	чарм	чавандоз
чала	чакмон	чамбарак
чайла	чаққон	чархпалак
чаноқ	чақмоқ	
чакка	чанқов	

«ча» бўғини сўз ўртасида

ичак	пачава	кўричак
кўчат	уятчан	кўйпечак
ўлчам	бурчак	беланчак
ўйчан	луччак	бола-чақа
ихчам	куюнчак	гулчамбар

«ач» бўғини сўз ўртасида ва охирида

врач	ўзгача
ўркач	сачратқи
	қизилўнгач

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Беланчакда чақалоқ.

Уйимизга келди янги келинчак.

Беркинмачоқ ўйнаймиз деди амакиваччам.

Қовун пишмай узилса, дейишади сапча.

«чи» бўғини сўз бошида

чин	чинни	читтак
чим	чинор	чиябўри
чит	чигал	чиғаноқ
чирк	чигит	чиллаки
чипта	чилла	чиройли
чивин	чипор	чилдирма
чизик	чиروق	чиқинди
чизма	чимён	чигиртка

«чи» бўғини сўз ўртасида

очик	олачипор	қирчиллама
аччик	сирпанчик	пахтачилик
лочин	қизғанчик	намгарчилик
хивчин	камчилик	
балчик	қийинчилик	

«чи» бўғини сўз охирида

элчи	бўёқчи	тикувчи
овчи	ёзувчи	тўқувчи
совчи	уйқучи	қароқчи
эгачи	суюнчи	ўқитувчи
қайчи	сузувчи	қурувчи
қамчи	йўловчи	токқайчи
соқчи	айғоқчи	кемирувчи

томчи	алдоқчи	қутқарувчи
отарчи	биринчи	маърузачи

«ич» бўғини сўз ўртасида

сичқон	кичкинтой
қичқириқ	қисқичбақа
кўрсичқон	шоличилик

«ич» бўғини сўз охирида

сақич	ёритғич
боғич	елпиғич
қарич	йиртқич
қирғич	тўғнағич

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Оилада биринчи фарзанд дейилар тўнғич.

Чиябўри номланар йиртқич.

Осмондан ёмғир ёғади томчи-томчи.

Шеър ёзади шоир.

Йўл бўйида ўсади чинор.

«че» бўғини сўз бошида

чек	чечак	чегара
чет	чевар	чемпион
челак	чевара	

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Мен бувимнинг бувисига саналаман чевара

Ховлимга челакда сув селдим

Гавҳар холам матонинг четини қирқиб олди

Аскарлар кечаси-ю кундузи қўриқлайди чегара.

Умумий ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Чиллаки узумни чумчуқ чўқиб кетди.

Кўчамизга эдик кўчат.

Шу кеча байрам ўтди ўзгача

Бувим тикиб берди хипчагина нимча
 Чўнтагимдан чўп чиқди
 Боғчада едик кичик кулча
 Токча устида турган хурмача
 Бувим қавидилар анча-мунча кўрпача
 Аччиқ-чучук тайёр ликопчада.

Расмларни номланг, сўздаги «Ч» товушининг ўрнини топинг

Қофияли соф нутқ машқи

ғоч-ғоч-ғоч — бизнинг айвонга қурди ин қалдирғоч
 оч-оч-оч — дарахтни кесиб, йўниб қилдилар ёғоч
 чоқ-чоқ-чоқ — чиройли экан кўзмунчоқ

уч-уч-уч — ёнғоқ ичи чиқди пуч
 ча-ча-ча — қочиб кетди улоқча
 ча-ча-ча — деразада бор токча

ча-ча-ча — баҳорда мевалар довучча
 ча-ча-ча — Ҳатанимни севаман мен бошқача
 ча-ча-ча — меҳмон келса солинг кўрпача

ча-ча-ча — оппоққина қорпарча
 ча-ча-ча — ойим ёпдилар иссиқ кулча
 ач-ач-ач — туяда бор ўркач

ач-ач-ач — шифокор бўлади русчасига врач
 чи-чи-чи — қоғоз қирқади қайчи
 чи-чи-чи — мени укам уйқучи
 чи-чи-чи — йўловчиларни манзилига етказар ҳайдовчи
 ич-ич-ич — пойафзалда бор боғич
 ич-ич-ич — чақалоққа керак сўргич
 еч-еч-еч — қуёш ботса бўлар кеч.

Топишмоқлар

Топишмоқлар жавобида «Ч» товушини топинг ва болага қулай бўлган топишмоқни ёд олдинг.

Бошида қопқоқ, бурни узун,
 Елкасида қулоқ-дастак,
 Паровоздек аста-секин,
 Чиқаради гоҳо тутун.

(чоинак)

Қушим чиқ-чиқ этади,
 Гилос чўқиб кетади.

(чумчиқ)

Гўё отарчи машшоқ,
 Текин ғажийди бошоқ.

(чигиртка)

Боши қорни филдай,
 Бели оёғи қилдек.

(чумоли)

От думидан бўлган полвон,
 Юрса қочар, чангу тўзон.

(чўтка)

Қишда ҳам, ёзда ҳам
 Бир хил кийимда.

(арча)

Бошида таёғи бор,
Сакказга туёғи бор.

(эчки)

Соқолли бўлиб дунёга келур,
Ўзи кийикдек югуриб елур.

(эчки)

Ўзи кичик бир нарса,
Керак бўлар ҳар дарсда,
Чизиб қўйсанг нотўғри,
Йўқ қилади бирпаста.

(ўчирғич)

Тўрлар ёпиб кетади,
Пашша чивин тутади.

(ўргимчак)

Битта унинг тиши,
Кесиш-қирқиш иши.

(пичоқ)

Чак-чак этиб тушади,
Зарби томни тешади.

(томчи)

Ҳар кун эрталаб туриб,
Қўришаман қўл бериб,
Юзлари тонгдек очиқ,
Юмшоққина оқ ...

(сочиқ)

Қоғозни қоралайди,
Ҳарфни саралайди.

(ручка)

«Ч» товуши иштирокида шеърлар

Чумоли чигирткани,
Чақирди чой ичгани.

Чумчуқ-ой боласини,
Чақириб, «чиқ-чиқ»лайди.
Чатоқ мушук кўрмасин,
Чиқ уйга, «чиқ-чиқ»лайди.

«Ж» ТОВУШИНИНГ МЕЪЁРИЙ ТАЛАФФУЗИ

«Ж» товушининг меъёрий ҳолати қуйидагича:

— «Ж» товуши юмшоқ «Д'» ва юмшоқ «Ш'» қоришиғи натижасида ҳосил бўлади.

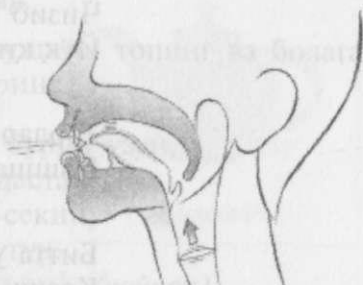
— тил олд қисми «Ш'» юмшоқ товуши талаффузи вазиятини эгаллайди. Лаблар очиқ чўччайган.

— тишлар 1-2 мм атрофида очиқ. Тилнинг ён тарафлари юқори жағ тишларига тақалиб туради.

— Тилнинг олд томони ярим ой шаклида оралиқ қолдиради. Ҳаво оқими жипслашув жойидан портлаб ёриб чиқади.

— Овоз унпайчалари жипслашади ва тебранади. Ўпкадан чиқаётган ҳаво оқими бир оз сусаяди. Тил ва танглай ўртасидаги оралиқ бир оз тораяди.

Натижада «Ж» товушининг меъёрий артикуляцияси ҳосил бўлади.

«Ж» товушининг нотўғри талаффуз турлари

«Ж» товушининг нотўғри талаффузи қуйидагича:

1. «Ж» товушини «д» товушига алмаштириш. Бола «Ж» товуши иштирокидаги сўзларни қуйидагича талаффуз қилади. Масалан: «жўжа — дўда, жой — дой, тож — тод».

2. «Ж» товушини «с» товушига алмаштириб талаффуз қилиш. Бола «Ж» товуши иштирокидаги сўзларни қуйидагича талаффуз қилади. Масалан: «жўжа — сўса, жой — сой, тож — тос».

3. «Ж» товушини «з» товушига алмаштириб, талаффуз

қилиш. Бола «Ж» товуши иштирокидаги сўзларни қуйидагича талаффуз қилади. Масалан: «жўжа — зўза, жой — зой, тож — тоз». Нотўғри талаффузга сабаб, тилнинг юқорига танглай томон кўтарилолмаганлигида ҳисобланади.

«Ж» товушининг меъёр ҳосил қилиш усуллари

1-усул. Болага кўзгу рўпарасида «Ж» товушининг меъёрий ҳолати кўрсатилади. Тақлид қилиш таклиф қилинади. Натижа бўлмаганда бошқа усуллар қўлланилади.

2-усул. «Ж» товушини «Д» товушига алмаштириб талаффуз қилганда. Бола нутқида «Ш» бор бўлса ёки «Ш» товуши қўйилган бўлса, товушдан фойдаланиш мумкин. «Д+Ш» товушни юмшоқ узлуксиз талаффуз қилиш натижасида ҳосил қилинади.

«Ж» товуши аниқ ҳосил бўлмагунича боланинг эътиборини ҳосил бўлаётган қоришиқ товушига қаратмаслик керак. Бир нечта машқлардан сўнг аниқ «Ж» товуши соф ҳолатда ҳосил бўлгач, бола эътиборини ҳосил бўлган товушга қаратиш мумкин.

3-усул. Бола «Ж» товушини «С» товушига алмаштирганда, ишни тилини юқори тиш ва танглай томонга кўтариш машқларидан бошланади.

Керакли артикуляция эгаллангач, болага «Д'+Ш'» қоришиқ товушни талаффуз қилиш таклиф этилади ва тезлиги оширилади. Натижада «Ж» меъёрий товуши ҳосил бўлади.

4-усулб. «Ж» товушини «З» товушига алмаштириб талаффуз этганида, болада «Ж» товушининг меъёрий талаффузини ҳосил қилиш учун юқоридаги 3-усулдан фойдаланилади.

Меъёрда ҳосил бўлган товушни «Ж» товушини аввал бўғинларда сўнг сўзларда мустаҳкамланади.

Меъёрдаги «Ж» товушини бўғинларда мустаҳкамлаш

«Ж» товушини узоқ вақт чўзиб талаффуз қилинади ва унли товуш талаффуз қилинади. Боладаги нутқ бузилишига қараб бўғинлар очик ёки ёпиқ бўғинларда мустаҳкамланади.

Очиқ бўгин

ж-ж-ж-ж-ж-ж-о

ж-ж-ж-ж-ж-ж-у

ж-ж-ж-ж-ж-ж-ў

ж-ж-ж-ж-ж-ж-а

ж-ж-ж-ж-ж-ж-и

ж-ж-ж-ж-ж-ж-э

Ёпиқ бўгин. Бир нафасда унли товуш талаффуз қилинади меъёрдаги товуш узоқ чўзиб талаффуз қилинади.

о-ж-ж-ж-ж-ж-ж

у-ж-ж-ж-ж-ж-ж

ў-ж-ж-ж-ж-ж-ж

а-ж-ж-ж-ж-ж-ж

и-ж-ж-ж-ж-ж-ж

э-ж-ж-ж-ж-ж-ж

Меъёрдаги «Ж» товушини сўзларда мустаҳкамлаш

«жо» бўгинида сўз бошида

жой

жоҳил

жонвор

жон

жосус

жозиба

жом

жонли

жонажон

«ж» товуши «жо» бўгинида сўз ўртасида

ижод

ижозат

ҳовли-жой

уй-жой

ҳаяжон

бақлажон

нажот

Андижон

саранжом

анжом

тажовуз

роҳатижон

маржон

важоҳат

бажонидил

ҳижолат

«жо», «ож» бўгинлари сўз охирида

тож

бажо

муҳтож

илож

хирож

ноилож

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Хўрозни бошида бўлади қизил тож.

Бақлажонни жойига қўй.

Ойи ижозат беринг, уй анжомларини чангини артай.

Дадамнинг илтимосини келтирдим бажо.

«жу» бўғинида сўз бошида

жун	жусса	жудолик
жуда	жувоз	жуволдиз
жума	жулдур	
жуфт	жумбоқ	

«жу» бўғини сўз ўртасида

ғужум	мавжуд	таажжуб
сержун	кунжут	мавжудот
хуржун	анжуман	

«жу» ва «уж» бўғинлари сўз ўртасида ва охирида

ғуж	вужуд	мужмал
инжу	хужра	ғуж-ғуж
	гавжум	

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Қишда кийдим жун пайпоқ
Жуволдизни ишлатади этикдўз
Бизнинг қўчқор сержун
Бугун бозор гавжум.

«жў» бўғинида сўз бошида

жўн	жўяк	жўрттага
жўва	жўжа	жўхориپоя
жўра	жўхори	жўжахўроз

«жў» бўғини сўз ўртасида

ножўя	маккажўхори
оқжўхори	

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Жўжамга жўхори бердим
Жўмракни бураб, сув ичдим
Ойим хамир жўвалаб, сомса ёпдилар
Жўяк оралаб бориб, пишган тарвузни топдим.

«ж» товуши «жа» бўғинида сўз бошида

жағ	жайра	жадвал
жаз	жадал	жавон
жар	жамол	жамбул
жанг	жасад	жавоҳир
жала	жажжи	жасорат
жафо	жаннат	жароҳат
жазо	жавдар	жамалак
жавоб	жарима	жамулжам
жаҳл	жарроҳ	жамғарма
жаноб	жайрон	жаҳаннам
жануб	жанжал	жаранг-журинг
жаҳон	жавлон	

«жа», «аж» бўғинлари сўз ўртасида

ўжар	ҳажвия	баджаҳл
гажак	ҳужжат	мужассам
ҳожат	кажава	тежамли
тажанг	ҳўжалик	ҳусн-жамол
мажбур	панжара	ҳозиржавоб
ханжар	ҳўжайин	соҳибжамол
мўлжал	ғужанак	савол-жавоб
ғижжак	келажак	

«жа» бўғини сўз охирида

ғўжа	панжа	даража
ўлжа	ғижжа	бафуржа
режа	натижа	исканжа

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Жар ёқасида ўси ди мажнунтол.

Ғижжакдан ажиб куй таралади.

Жаннатмакон ўлкамизда ажиб гуллар ўсади.

Жайрон жалада қолди.

«жи» бўғинида сўз бошида

жим	жиҳоз	жиддий
жиз	жийда	жирканч
жилд	жигар	жиноят
жисм	жилов	жимжима
жиян	жиққа	жиғилдон
жияк	жинни	жиннилик
жило	жиккак	жизғанақ
жилға	жим-жим	жингалақ
жизза	жиз-биз	жимжилоқ

«жи» бўғини сўз ўртасида ва охирида

анжир	гажим	муҳожир
абжир	саржин	бежирим
бежиз	занжир	бижилдоқ
инжиқ	мижғов	таржима
мунажжим	гижингтой	гултожихўроз
мижоз	хижрий (йил)	
ғижим	хорижий	

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Жилға жилваланиб оқади

Ойим жизза бердилар менга

Ёмғирда қолган қўғирчоқ, бўлипти жиққа хўл

Қўнғироқ жиринглайди жиринг-жиринг.

«дж» товуши сўзларда, сўз бошида

жераф	журнал
жетон	жемпер

«дж» товуши сўз ўртасида ва охирида

морж	гараж	пейжер
аждар	пейзаж	инженер
биржа	кружка	дирижёр
багаж	дубляж	персонаж

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Онам менга журнал берди
 Ҳайвонот боғида кўрдим жирафа
 Менинг отам инженер
 Аждар эртақларда бўлади.

Умумий ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Жайрон ўтхўр жонивор
 Ўзбекистон жаннатмакон ўлка
 Бир жуфт пойафзал
 Хўжайин мажлис ўтказди
 Дўстим Жўра фирромчи ва жанжалкаш
 Жавоҳирни дадаси баджаҳл одам
 Ҳовлимизда жаннат гуллари ўсади
 Кузда қушлар учиб кетар жанубга
 Боғимизда ўсади жамбул-у райҳон
 Жамила жавондан китоб олди
 Кеча жуда жала қуйди
 Жар ёқаси жуда хавфли.

Расмларни номланг, сўздаги «Ж» товушининг ўрнини топинг

Қофияли соф нутқ машқи

жо-жо-жо — дада менга иш буюринг, этаман бажо
 ож-ож-ож — йиқилиб йиғладим ноилож
 ож-ож-ож — уй ҳайвонлари одам парваришига мухтож

уж-уж-уж — узум пишибди гуж-гуж

жа-жа-жа — кўлимизда беш панжа

жа-жа-жа — овчи пойлади ўлжа

жа-жа-жа — жуда яхши натижа

жа-жа-жа — товуқ тухумидан чиқади жўжа

жим-жим-жим — кийимингни тахламасанг бўлади гижим

аж-аж-аж — темирдан ясалган гараж

жин-жин-жин — бувим юзида ажин

жир-жир-жир — бизнинг ҳовлида пишди анжир

жир-жир-жир — кучугим боеланган занжир.

Топишмоқлар

Топишмоқлар жавобида «Ж» товушини топинг ва болага қулай бўлган топишмоқни ёд олдинг.

Усти қизил, ичи оқ,

Ичида бор бир таёқ.

(жийда)

Ёриб оппоқ уйчасин,

«Чип-чип», деб қўяди,

Чувалчангни чўчимай,

Чўқиб еб қўяди.

(жўжа)

«Ж» товуши интирокида шешрлар

Жўжа ва жибилажибон,

Жуда жўра, жонажон.

Жуда хушбўй бўлади,

Жийда гуллаган пайти,

Жийдазорда юрган соз,

Жўралар қўшиқ айтиб.

«Ш» – «Ч» – «Ж» ТОВУШЛАРИНИНГ ДЕФФЕРЕНЦИЯСИ

“Ш”, “Ч” ва “Ж” товушларининг бир сўзда талаффуз қилиниши бола луғатида эркин ҳолатда ҳар бири алоҳида ҳосил бўлгандан сўнг, қуйидаги босқичга ўтилади. Ҳар бир товушга алоҳида аҳамият бериб талаффуз қилиш ва нутқда мустаҳкамлаш босқичма-босқич олиб борилади.

Логопед бўғинларни ёки сўзларни талаффуз қилади сўнгра болага такрорлашни таклиф этади. Бола ҳар бир товушни ўз ўрнида талаффуз қилаётгани назорат қилиб борилади.

«Ш» – «Ч» – «Ж» товушларининг бир бўғинда талаффуз қилиниши

шо-чо-чо-шо

ош-оч-оч-ош

чо-шо-шо-чо

оч-ош-ош-оч

шо-чо-жо, чо-жо-шо, жо-шо-чо

ош-оч-ож, оч-ож-ош, ож-ош-оч

шу-чу-жу, чу-жу-шу, жу-шу-чу

уш-уч-уж, уч-уж-уш, уж-уш-уч

шу-чу-чу-шу

уш-уч-уч-уш

чу-шу-шу-чу

уч-уш-уш-уч

шў-чў-чў-шў

ўш-ўч-ўч-ўш

чу-шу-шу-чу

ўч-ўш-ўш-ўч

шў-чў-жў, чў-жў-шў, жў-шў-чў

ўш-ўч-ўж, ўч-ўж-ўш, ўж-ўш-ўч

ша-ча-ча-ша

аш-ач-ач-аш

ча-ша-ша-ча

ач-аш-аш-ач

ша-ча-жа, ча-жа-ша, жа-ша-ча

аш-ач-аж, ач-аж-аш, аж-аш-ач

ши-чи-чи-ши

иш-ич-ич-иш

чи-ши-ши-чи

ич-иш-иш-ич

ши-чи-жи, чи-жи-ши, жи-ши-чи

иш-ич-иж, ич-иж-иш, иж-иш-ич

шэ-чэ-чэ-шэ

чэ-эш-эш-эч

эш-эч-эч-эш

эч-эш-эш-эч

шэ-чэ-жэ, чэ-жэ-шэ, жэ-шэ-чэ

эш-эч-эж, эч-эж-эш, эж-эш-эч

«Ш» — «Ч» — «Ж» товушларининг бир сўзда талаффуз қилиниши

жарчи

чалкаш

жомошов

чашма

ошиқча

қўшимча

ишчан

шижоат

чоршанба

шолча

жўшқин

ширгуруч

чойшаб

учрашув

шамчироқ

ширчай

жазирама

аччиқтош

кашнич

ошпичоқ

жимжилоқ

Ўзлаштирилган сўزلардан тузилган жумла ва гаплар

Жамшид хушчақчақ йигит.

Наврўз сайлига чақирди жарчи.

Чашма ёнида дам олиш бошқача.

Ошпичоқда тўғрадим кашнич.

Уйда чироқ йўқ эди, ёқдик шамчироқ..

Ширчай, ширгуруч тайёрлаш учун керак сут.

Укамнинг кулгуси жуда бошқача.

Қофияли соф нутқ машқи

ча-ча-ча — йўлакка солинган шолча

чи-чи-чи — «эхе-ҳей», — деб чақирар жарчи

аш-аш-аш — арқоннинг бир бўлаги чалкаш

чан-чан-чан — катта акам меҳнаткаш ишчан
нич-нич-нич — шўрвага солишди кашнич
шаб-шаб-шаб — каравотнинг устида чойшаб

чой-чой-чой — менга беришди ширчой
чақ-чақ-чақ — болалар хушчақчақ
руч-руч-руч — тайёр бўлди ширгуруч

тош-тош-тош — минг дардга даво аччиқтош
чоқ-чоқ-чоқ — ошхонада ошпичоқ
ча-ча-ча — бу қилиғинг ошиқча

ча-ча-ча — тойчоғимни севаман мен бошқача
ча-ча-ча — овқатимни еб бўлдим, беринг қўшимча.

СОНОР «Л» ВА «Р» ТОВУШЛАРИ

«Л» товушининг меъёрий талаффузи

«Л» товушининг меъёрий талаффузи қуйдагича:

— юқори ва пастки жағ тишлар бир-биридан унча узоқ бўлмаган масофада жойлашган.

— тил учи, юқори олд тишлар томон кўтарилган ва тиш билан милк ўртасига тақалган.

— тилнинг ён тарафлари жағ тишларига тегиб туради. Натижада чиқаётган ҳаво оқими учун ён томондан оралиқ қолади.

— юмшоқ танглай кўтарилган, бурун йўлини тўсган, овоз унпайчалари жипслашган ва тебранади.

— ўпкадан чиқаётган ҳаво оқими тепа тишларга тегиб турган тилнинг ён томонларидан чиқади ва тил пастга туша бошлайди ва «Л» товушининг меъёрий талаффузи ҳосил бўлади.

«Л» товушининг нотўғри талаффуз турлари

1. Бола «Л» товушининг ўрнига «В»+«У» товушларини ишлатади. «В+У» товуши пастки лабнинг юқориги лабига келиб тақалиши натижасида, бир-бирига яқинлашган лаб ўртасида ҳосил бўлган оралиқ деворларга ишқаланишидан юзага келади. «Л» товуши ўрнига «ВУ» товушини алмаштириб талаффуз қилинади, масалан: «лаган — ваган», «лой — вуой», «пул — пуву».

2. Нотўғри талаффузнинг бошқа кўриниши. «Л» товушининг ўрнига қисқа «Й» товуши алмаштириб талаффуз қилинганда, масалан: «лаган — яган», «лой — ёой», «пул — пуй».

3. Кўп учрайдиган нотўғри талаффуз «Л» товуши ўрнига ёлашган унли товушларни талаффуз қилинганда қуйидаги сўзларни эшитамиз, масалан: «лаган — яган», «лой — йой», «пул — пуй».

4. Ҳаво оқимини бурундан чиқариш натижасида «Л» товуши ўрнига «Н» товушини талаффуз қилиш натижасида. Қуйидаги нутқни эшитамиз, масалан: «лаган — наган», «лой — ёой», «пул — пуге».

5. «Л» товушининг ўрнига унинг ёнида келаётган унли товушни чўзиб талаффуз қилинганда, масалан: «лаган — ааган», «лой — оой», «пул — пуу».

«Л» товушининг нотўғри талаффузига бола тилининг юқори тишлар томон кўтарила олмаслиги, кўтарилганда узоқ муддат юқори тишлар олдида ушлаб тура олмаганлиги сабаб бўлади.

«Л» товушини меъёр ҳосил қилиш усуллари

1-усул. Кўзгу рўпарасида «Л» товушининг меъёрий талаффузи болага кўрсатилади ва тақлид этиш тавсия этилади. Бола машқни бажара олмаганида.

2-усул. Тил ва лаб машқларини бошлаш зарур 10-11 расмлар.

3-усул. Тилни эркин ҳолатда юқори тишлар томонга кўтариб «Л» товушини талаффуз қилиш.

4-усул. Тилни оғиздан эркин ҳолатда чиқариш ва тишлар орасида сиқиш, яъни тилни енгил тишлаб туриб «А» ёки «И»

унли товушини чўзиб талаффуз қилиш болага таклиф қилинади. Машқ овозсиз бажарилади. Паст овозда, аммо кучли нафас билан бажариш, оғиз ёнидан чиқаётган ҳаво оқими-га, боланинг диққатини қаратиш зарур.

5-усул. «Л» товушининг талаффузи учун зарур бўлган ҳолат-ни таъминлашда қийинчилик туғилса, бола тилни тишлар орасидан бемалол чиқариб тилини енгил тишлаб қисганида жағ шишадиган даражада нафас чиқариш асосидаги тайёрлов машқларини бажариш. Мақсадга эришилганда овозни қўшиш керак. Натижада «Л» товуши шовқин аралаш эшитилади. Машқларни такрорлаш натижасида шовқин йўқолиб кетади.

6-усул. «Л» товуши «Н» товуши билан алмаштирилганда. Оғизда тилни ён оралиқ ҳолатини ҳосил қилиш учун тилга пластмасса чўп ёки қаламни кўндаланг қўйилади, тил учи юқори тишлар билан жипс лашганидан сўнг тил ўртаси қўйилган предмет билан бир оз пастга босилади. Бунда ўпкадан чиқаётган ҳаво учун ёнланма оралиқ ҳосил қилинади. Овоз қўшилганида эса «Л» товуши ҳосил бўлади. Меъёрда ҳосил бўлган «Л» товушини аввал бўғинларда сўнг сўзларда мустаҳкамланади.

Меъёрдаги «Л» товушини бўғинларда мустаҳкамлаш

«Л» товушини узоқ вақт чўзиб талаффуз қилинади ва унли товуш қўшилади. Боладаги нутқ бузилишига қараб очиқ ёки ёпиқ бўғинларда мустаҳкамланади.

Очиқ бўғин

л-л-л-л-л-л-а

л-л-л-л-л-л-о

л-л-л-л-л-л-и

л-л-л-л-л-л-у

л-л-л-л-л-л-э

л-л-л-л-л-л-ў

Ёпиқ бўғин. Бир нафасда унли товуш талаффуз қилинади меъёрдаги товуш узоқ чўзиб талаффуз қилинади.

а-л-л-л-л-л-л

о-л-л-л-л-л-л

и-л-л-л-л-л-л

у-л-л-л-л-л-л

э-л-л-л-л-л-л

ў-л-л-л-л-л-л

Меъёрдаги «Л» товушини сўзларда мустаҳкамлаш

«ла» бўғинида сўз бошида

лаб	лаҳза	лағмон
ланж	латта	лаззат
лаган	лақаб	лайлак
лазги	лақма	лахтак
лавҳа	лаққа	латифа
лампа	лаббай	лапашанг

«ла», «ал» бўғини сўз ўртасида

элак	атлас	жамалак
йўлак	ғалла	яхмалак
сўлак	кўйлак	камалак
палак	савлат	капалак
челак	баланд	каламуш
гилам	кўклам	сумалак
талаб	давлат	қатлама
талаш	аланга	димлама
пўлат	ғалаба	пахлавон
билак	ҳижолат	мамлакат

«ла» бўғини сўз охирида

бола	калла	акула
жала	шовла	ашула
лола	қайла	гувала
алла	чилла	қабила
тола	пилла	шокила
шуъла	малла	шалола
қаъла	оила	зувала
салла	пиёла	сумбула

Ўзлаштирилган сўزلардан тузилган жумла ва гаплар

Сўлакча таққан бола.

Пиёла, лаган, элак ошхонада бўлади.

Лаганга суздим шовла.

Ўзбек миллий либоси атлас.

«ал» бўғини сўз ўртасида

қалб	қалпоқ	касалхона
чалғи	салқин	чувалчанг
халат	талқон	калтакесак
салат	калхат	ҳайкалтарош

«ал» бўғини сўз охирида

кал	дағал	жанжал
асал	жадал	ҳайкал
касал	йўтал	камбағал
шағал	масал	
ғазал	сандал	
гўзал	вокзал	

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Вокзал олдида ҳайкал.

Асал ейди айиқполвон.

Кун салқин, кийдим қалпоқ.

Янги галстук жуда чиройли экан.

«ли» бўғинида сўз бошида

лифт	лимон	ликоп
либос	лицей	лимузин

«ли» бўғини сўз ўртасида

илиқ	золим	бўшлиқ
балиқ	ўтлик	сойлик
қилич	халим	силлиқ
солиқ	калиш	мажлис
элик	калит	дўстлик
яхлит	дахлиз	пастлик
ёшлик	бойлик	тинчлик
келин	шўхлик	малика
чилим	тушлик	авлиё

«ли» бўғини сўз охирида

учли	ҳовли	тотли
ўғли	кўҳли	тоғли
ёғли	човли	чумоли
энли	жонли	ақлли
шоли	зиёли	мазали

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Лиққоқ шафтоли.

Ана у — Лутфулланинг ўғли.

Ҳовлимизда қурибди ин чумоли.

Тухумнинг пўстлоғи силлиқ.

«ил» бўғини сўз бошида ва ўртасида

жилд	жилва	ёнилғи
илон	жилға	мустақиллик
илдиз	илиқ	
илмоқ	филоф	

«ил» бўғини сўз охирида

фил	соҳил	сингил
йил	эпчил	жамбил
ўғил	ҳосил	манзил
қизил	оқсил	қандил
ҳазил	енгил	замбил
энгил	вакил	думбил
жоҳил	қобил	хилма-хил

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Илоннинг захри хавфли бўлади.

Соҳил бўйида ўсган дарахтнинг илдизи кўриниб турарди.

Янги енгил машина олиб бердим ўғлимга.

Шомил ақлли, эпчил ва қобилиятли бола.

Ёқилғи куйиш шоҳобчасида эпчил Қобил ишлайди.

«эл», «ел» бўгинлари сўз бошида, ўртасида ва охирида

эл	элчи	белги
сел	эллик	белбоғ
бел	елин	телпак
кел	елим	елпиғич
элак	елка	беллашув
электр	елкан	

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Молга бердим ем.

Елкан ясади акам, уни елимладим мен.

Ўғлимни елкамга опичиб олдим.

Белга боғланг белбоғни.

«ло» бўгини сўз бошида

лой	лойқа	лочира
лола	лозим	лолақизғалдоқ
ловия	лочин	

«ло», «ол» бўгинлари сўз ўртасида

лол	ўтлоқ	япалоқ
тол	эълон	ўқилон
шол	булоқ	қишлоқ
улоқ	алоқа	бўталоқ
улов	зилол	шапалоқ
салом	глобус	чақалоқ
гилос	йиғлоқ	исмалоқ
ўғлон	жавлон	учовлон
ёлғиз	жаллод	талофат
авлод	мўйлов	малоҳат
палов	тошлоқ	халоват
палос	қоплон	оқилона
қулоч	шолғом	мулоҳаза
қулоқ	пишлоқ	Марғилон
яйлов		

«ло» бўғини сўз охирида

аъло	ялло	тилло
Лайло	Шахло	имло

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Қалдирғоч лойдан ин ясайди.

Лола лолазордан лола терди.

Бизнинг боғда пишади олхўри-ю, олча, гилос.

Эллик, олтмишгача санашни ўргандим.

«ол» бўғини сўз боши ва сўз охирида

қол	савол	рўмол
бол	сопол	жамол
гол	соқол	қўпол
ҳол	кулол	шамол
тол	поҳол	қирол
мол	мақол	шоқол
увол	ниҳол	мажнунтол

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Тол дарахтида бор ниҳол.

Сопол синса бўлади увол.

Устага керак болға-ю, болта.

Эчкида бўлади соқол.

«лу» бўғини сўз бошида

лунж	луғат	луччак
луқма	лутф	

«лу», «ул» бўғинлари сўз ўртасида

қулф	тулки	гулгун
улуш	зулук	зулмат
улуғ	улоқ	гулхан
зулф	лутф	гулқоғоз
кулба	тузлуқ	гултувак
кулча	вулқон	гулгунча

«ул» бўғини сўз охирида

қул	шовул	тановул
пул	довул	саксовул
кул	булбул	қоравул
овул	ясовул	

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Боғимда сайрайди булбул.
Денгизда кўтарилди довул.
Осмонда булут бўлди пайдо.
Тузлуқ тўла туз.

«лў» бўғини сўз бошида

лўм	лўппи
лўнда	лўмбоз

«ўл» бўғини сўз ўртасида

тўла	чўлтоқ	йўловчи
қўлтиқ	тўлқин	йўлбарс
қўлқоп	йўлдош	

«ўл» бўғини сўз охирида

қўл	дўл	кўл
ҳўл	мўл	гўл
йўл	тўл	

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Йўловчилар учун йўл.
Ҳўл қўлқоп.
Далада ҳосил мўл.
Ҳайвонот боғида бор йўлбарс.

Умумий ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Менинг кучугимнинг зоти лайча.
Бизнинг қишлоқда лайлақлар ин қурган.

Лаззатли таом.
 Туғилган кунимда менга рангли қалам совға қилишди.
 Акам билан мен яхмалак учдик.
 Йиртқич ҳайвон ақула.
 Бола айтган ашула.
 Онам укамга айтди алла.
 Ерни қазиб топдим чувалчанг.
 Линейкада чиздим тўғри чизиқ.
 Келинойим менга узатди иссиқ чой.
 Жала қуйди, ер бўлди лой.
 Катталарга салом бермоқ одобландир.
 Осмондаги қуёшни беркитиб қуйди булутлар.

Расмларни номланг, сўздаги «Л» товушининг ўрнини топинг

Қофияли соф нутқ машқи

ла-ла-ла — кўчада жала.
 ла-ла-ла — ўтқир тишли ақула.
 ла-ла-ла — чой қуйилган пиёла.
 ла-ла-ла — лой ўйнайди шўх бола
 сал-сал-сал — касал бўлсанг егин асал.
 ли-ли-ли — отам бобомнинг ўғли
 ли-ли-ли — чучвара пиширганда ишлатамиз човли.
 ли-ли-ли — совғам бор сенга туфли.
 ли-ли-ли — менинг аммам отамнинг синглиси

ил-ил-ил — ҳартуми бор катга фил
ўл-ўл-ўл — сув ўйнагандим устим бўлди ҳўл.
ўл-ўл-ўл — яшил чироқ ёнса йўловчига йўл.

ел-ел-ел — қани укам буёққа кел.
ел-ел-ел — тоғлардан келади сел.
лов-лов-лов — оташин ёнар олов.

ол-ол-ол — асални иккинчи номи бол
ул-ул-ул — дадам бердилар менга пул.
ул-ул-ул — қоғоз ёниб бўлди кул.

Топишмоқлар

Топишмоқлар жавобида «Л» товушини топинг ва болага қулай бўлган топишмоқни ёд олдинг.

Эрта баҳор қирмизгинам,
Тоққа ёйди қизил гилам.
(лола)

Шифтга осдик битта нок,
Ёп-ёруғ бўлди ҳар ёғ.
(лампочка)

Ёруғи бор, додруғи бор,
Ўзи йўқ, овози бор.
(яшин момақалди роқ)

Куёшга ўхшар афтидан,
Қозон қайнар тафтидан.
(олов)

Тап-тап этади,
Тагидан карвон ўтади.
(элак)

Эсмаса шамол,
жилиши маҳол.
(елкан)

Жигар эмас жигарранг,
Бодринг каби хўп таранг.
(бақлажон)

Ўтин ёрар эрта кеч,
Ўзи ёрилмайди ҳеч.
(болта)

Танасидан оғир боши,
Кўп жойда у иш боши.
(болға)

Булут кўли очилди,
Ерга бодроқ сочилди.
(дўл)

Гилам устида оқ бодроқ.
(дўл)

Кулоғи зўр елпигич,
Тумшуғида барча куч.
Тўсинни кўтарар даст,
Баҳайбат, зўрлиги рост.
Ҳайвонларнинг полвони,
Ҳиндистондир макони.
Эсга тушдими энди,
у қайси ҳайвон эди?
(фил)

«Л» товуши иштирокида шеърлар

Лайлак келса, тулки-вой,
Ликобчада берди чой.

Лола долани узмас
Лолазор ҳуснин бузмас
Лола ҳам яшасин, дер,
Лоладек яшасин дер.

«Р» ТОВУШИНИНГ МЕЪЁРИЙ ТАЛАФФУЗИ

«Р» товушининг меъёрий талаффузи қуйидагича:

— лаблар жилмайган ҳолатда;
— юқори ва пастки олд тишлар орасида бир бармоқ оралиқда очик бўлади.

— тил «қошиқ» чети шаклига келади, тилнинг ён томонлари юқorigи жағ тишларига тақалган. Олд қисми танглай ва олд тишлар томон кўтарилган ҳолда.

— юмшоқ танглай кўтарилган ва бурун йўлини беркитган, овоз унпайчалари жипслашган ҳамда тебранади. Ўпкадан чиқаётган ҳаво оқими босимида тил ҳам тебранади. «Р» товушининг меъёри ҳосил бўлади.

«Р» товушининг нотўғри талаффуз турлари

1. «Р» товуши ўрнига ёнида келадиган унли товушни чўзиб талаффуз қилиш: бунда «Р» товуши артикуляцияси мутлақо ишлатилмайди. Масалан: «туршак — туушак», «сурнак — суунай», «карам — кааам».

2. «Р» товушининг томоқ, титроқ товуш кўриниши икки ҳилда бўлади.

Биринчи кўриниш; артикуляция тилнинг илдиз қисми юмшоқ танглайнинг пастки четига яқинлашади ва оралиқ ҳосил қилади. Бу оралиқдан ўтаётган ҳаво оқими юмшоқ танглайнинг тартибсиз тебранишини юзага келтиради. Натижада шовқин ҳосил бўлади.

Иккинчи кўриниш; томоқда «Р» товушини нотўғри талаффузида тилча тебранади, бунда аниқ шовқин эшитилади.

3. Иккала лаб тебраниши натижасида ҳосил бўлувчи нотўғри талаффуз. Лаб тебраниши натижасида ҳосил бўлади. От тўхтатаётган отлиқдек «дууу» шовқини «Р» товуши ўрнига талаффуз қилинади.

4. Лаб тиш оралиқ ёрдамида ҳосил бўлувчи талаффуз «Р» товушини ҳосил қилиш учун бола пастки лабни тепа олд тишларга текказди. «В» товушига ўхшаш товуш ҳосил қилади. Бундай нотўғри талаффуз, тил юганчаси калта болаларда учрайди. Масалан: «расм — васм», «гуруч — гувуч», «атир — атив».

5. «Р» товуши ўрнига чуқур тил орқа «Ғ» товушини ишла-тилади. Масалан: «ром — ғом», «ўрмон — ўғмон», «памидор — памидоғ».

6. «Р» товушини ёлашган унлиларга алмаштириш. Масалан: «ром — ём», «ўрмон — ўёмон», «расм — ясм», «гуруч — гуюч». Бу турдаги нотўғри талаффуз болаларда кўпроқ учрайди.

7. Бир урилишли «р» товушининг талаффузи. Бунда тил керакли артикуляция ҳолатига киради, аммо тебранмайди. Бундай бола талаффузида «Р» товуши борга ўхшайди, аммо бола узоқ муддатли «р-р-р-р» товушини талаффуз қила олмайди.

8. «Р» товушини «Л» товуши билан алмаштириш. Масалан: «расм — ласм», «гуруч — гулuch», «атир — атил», «ром — лом».

«Р» товушини меъёр ҳосил қилиш усуллари

Тил ости юганчаси калталиги туфайли «Р» товушининг артикуляцияси ҳосил бўлиши қийинлашади. Бунда тил ости юганчасининг ҳолатини аниқлаш зарур. 1-2-3 расмлар.

Одатда «Р» товушининг меъёрий талаффузини ҳосил қилиш махсус машқларни талаб этади. «Р» товушининг артикуляциясини ҳосил қилиш учун икки йўналишда тайёрлов машқлари зарур 21-расм, 13-машқ:

1-усул. Бир қатор машқлар тилнинг тўғри ҳолатини эгаллашга қаратилган. «Р» товушининг меъёрий артикуляциясини тебранишсиз товуш ҳосил қилишга қаратилган. Болага тилни юқори тишлар ортида мустақил ушлаб тура олганидан машқлар берилади. 10-11 расм, 3-машқ.

2-усул. Тилнинг тебранишини юзага келтиришга қаратилган. Умумий артикуляцион машқларда тил учун машқлари-

дан зарур бўлганини танланади. 19-21-расмлар, 11- 14-машқлар.

3-усул. Лаблар жилмайган ҳолатда бўлиши зарур. Тиш бир бармоқ оралиғида очик. Тебраниш юзага келиши учун бир нафасда зарб билан «д-д-д-д-д-д-д-д» товушини тез-тез такрорлашдан бошланади. Аввало машқ товушни бир тартибда 2-3 маротаба такрорланади. Худди шу тартибдаги, аммо охириги товушни кучли талаффуз қилиш талаб қилинади. Товуш кўп бора такрорланади. Бунда жағ ҳаракатланмаслиги назорат қилинади. Фақат тил ҳаракатда бўлиши керак. Бола тишлари орасига кўрсаткич бармоғини қўйиб, машқни давом эттиради. Одатда, «Д» товушининг кетма-кет кучли талаффузида тишлар ўз-ўзидан бир-бирига яқинлашиб боради.

Лаблар жилмайган ҳолатда ва тишлар орасидаги оралиқ масофа сақланмаганда «Р» товушининг тўғри артикуляцияси ҳосил бўлмайди.

4-усул. Машқларни мустақил равишда бажара олганидан сўнг тилнинг тебранувчи ҳолатини юзага келтирувчи машққа ўтилади. «Дин-дин-дин», «дин-дин-дин-дин-дин» бўғини узоқ муддат такрорланиши натижасида ўпкадан чиқаётган ҳаво оқимини тил учига йўналтириб, «дин-дин-дин-дринг», «дринг-дринг-дринг» сўнг «р-р-р-р-р-р-р» ҳосил бўлади.

«Р» товуши устида иш олиб борилганда боланинг ҳолатини алоҳида назорат қилиб туриш зарур. Товуш учун машқлар ўпкадан чиқаётган ҳаво оқимини кучли чиқариш ва нафас олиш билан боғлиқлиги, болани тез толиқтиради. Болани толиқтирмаслик зарур. Меъёрда ҳосил бўлган «Р» товушини аввал бўғинларда сўнг сўзларда мустаҳкамланади.

Меъёрдаги «Р» товушини бўғинларда мустаҳкамлаш

“Р” товушини узоқ вақт чўзиб талаффуз қилинади ва унли товуш қўшилади. Боладаги нутқ бузилишига қараб бўғинлар очик ёки ёпиқ бўғинларда мустаҳкамланади.

Очиқ бўгин

р-р-р-р-р-а

р-р-р-р-р-и

р-р-р-р-р-э

р-р-р-р-р-о

р-р-р-р-р-у

р-р-р-р-р-ў

Ёпиқ бўгин. Бир нафасда унли товуш талаффуз қилинади
меъёрдаги товуш узоқ чўзиб талаффуз қилинади.

а-р-р-р-р-р-р

и-р-р-р-р-р-р

э-р-р-р-р-р-р

о-р-р-р-р-р-р

у-р-р-р-р-р-р

ў-р-р-р-р-р-р

Меъёрдаги «Р» товушини сўзларда мустаҳкамлаш

«ра» бўғинида сўз бошида

ранг

расм

расо

рақс

раис

разм

рақам

равон

рақиб

раҳм

ранда

раста

раъно

райҳон

рассом

раҳмат

ракета

раққоса

рамазон

раҳмдил

«ра» бўғини сўз ўртасида

врач

кран

грамм

ўрам

юрак

дарак

зирак

сурат

карам

терақ

чорак

тийрак

ҳазрат

байрам

дарахт

дуранг

ғурак

сийрак

жўмрак

тараша

зиёрат

орасита

қорамой

чорраҳа

зирапча

қарағай

нақорат

саратон

ҳашорат

типратикан

«ра» бўғини сўз охирида

ўра

яра

шўра

барра

сайёра

чегара

қора	супра	чевара
ғұра	чехра	минора
жұра	доира	мақбара
зира	эвара	чучвара
хира	бечора	хамшира

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Қарағай расмини рассом чизди.

Бола юрагини врач текширди.

Раққоса байрамда рақсга тушди.

Раҳим шеърни равон ўқиди.

«ар» бўғинида сўз бошида

арк	арча	арқон
арпа	арзон	арғимчоқ

«ар» бўғини сўз ўртасида

барг	парча	зардўз
дарз	зарда	ҳарбий
дарс	дарча	фарзанд
қарс	зарра	мардона
қарз	сарой	ҳарсанг
ҳарж	карам	тарсаки
фарқ	қарсак	саришта
ҳарф	бармоқ	дарвоза
чарх	карнай	йўлбарс
чарм	парҳез	аждаҳо
мард	саржин	марҳабо
зарб	сарғиш	дастурхон
шарпа	тарнов	жамғарма
қарши	баргак	картошка
қарға	баркаш	каркидон
барра	зардоб	зартўппи
дарра	шарбат	зарпечак
бароқ	қардон	зарпопук
жарчи	карнай	зарғалдоқ

сарпа	маржон	марҳамат
сарёғ	харита	тарбиячи
<i>«ар» бўғини сўз охирида</i>		
зар	хабар	гавҳар
жар	саҳар	жавдар
ўжар	аскар	савсар
падар	аждар	ханжар
хатар	гузар	навкар
чевар	жигар	минбар
чопар	камар	отбоқар
шакар	ҳашар	савдогар
шаҳар	зарар	бешиктебратар

Ўзланштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Расул ва Раъно учди аргимчоқ.

Аждаҳо бошини чопди аскар.

Чевар эрта саҳар тикди камар.

Гавҳар тутиб олди бешиктебратар.

«ри» бўғинида сўз бошида

риск	риоя	ривоят
ризо	ривож	риск-рўз

«ри» бўғини сўз ўртасида

ярим	харита	изғирин
ариқ	айириш	доривор
ориқ	ажирим	қиринди
тирик	исирик	чиғирик
йирик	офарин	ҳайрихон
харид	яширин	қариндош
қария	жарима	дорихона
қорин	шарият	тиришқоқ
тариқ	шудиринг	қўзиқорин
ворис	бодиринг	жўхориюя
табрик	хайрият	хиринг-хиринг

«ри» бўғини сўз охирида

ари	қари	чўри
дори	тери	тангри
мўри	айри	жўхори
бўри	сўри	чиябўри

«ир» бўғини сўз ўртасида

сирт	сирдош	чиройли
қирқ	хирмон	кирсовун
чирк	тирқиш	бўғирсоқ
сирға	тиртиқ	сайиргоҳ
қиров	тирсак	тировуч
чироқ	тирноқ	кекирдак
ирмоқ	қирғич	қўғирчоқ
мироб	қирғий	қўнғироқ
миршаб	йиртқич	чигиртка
ширин	сидирға	тирранча
ширчай	йигирма	ширгуруч
ширмой	чиринди	атирсовун

«ир» бўғини сўз охирида

сир	моҳир	нодир
кир	мудир	пақир
яғир	чодир	қўмир
темир	сатира	таъсир
ҳамир	тахир	сезгир
патир		кампир
чайир		тандир

**Ўзлангтилирган сўзлардан тузилган жумла
ва гаплар**

Бодринг устига тушибди шудринг.

Онам хамир қориб пиширдилар патир.

Темир йўлда қилдик сайр.

Хамир учидан патир.

«ре» бұғинида сўз бошида

режа	резинка	ректор
рентген	реклама	ресторан

«ер», «эр» бұғинида сўз бошида

ер	эрмак	ерёнғоқ
эрк	эртақ	эрталиқ
эрка	ертут	

«ер» бұғини сўз ўртасида

тери	серка	термос
керак	ферма	сергўшт
терақ	сергап	серсалом
терма	серсув	серқадам

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Ерёнғоқ солинган пирог.

Фермада серсут сигирлар бор.

Серсоқол серка така.

Радиода реклама

«ро» бұғинида сўз бошида

ром	роҳат	ромсоз
роса	Роҳила	ростгўй

«ро» бұғини сўз ўртасида

тароқ	сарой	қароқчи
сўроқ	исроф	бодроқ
бироқ	ирода	макарон
сароб	қайроқ	фаровон
хароб	титроқ	шарофат
чироқ	тупроқ	жароҳат
шароб	мехроб	зўравон
айрон	жайрон	навқирон
япроқ	тарози	шамчироқ
гаров	тарона	тарозбон

мерос	фаросат	юмронқозик
вайрон		хайкалтарош

«ро» бўғини сўз охирида

сахро	ихтиро
метро	фуқоро
Бухоро	

«ор» бўғинида сўз ўртаси ва охирида

орзу	чордона
чорва	қорбобо
ортиқ	тортишув
чорбоғ	чоршанба
тортма	транспорт

«ор» бўғини сўз охирида

қор	бозор	диктор
ғор	ёдгор	доктор
тор	моғор	зангор
айёр	бемор	зор-зор
анор	меъмор	кўчқор
диёр	ифтор	жонвор
меъёр	омбор	помидор
сайёр	сардор	жодугар
чипор	маккор	ўймакор
чинор	ихтиёр	дурадгор
абгор	такор	навбаҳор
аттор	шудгор	миришкор

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Сартарош ишлатар тароқ.
 Кечаси хонани ёритар чироқ.
 Рўза тутган бувимлар қилдилар ифтор.
 Бозорда сотилар анор.

«ру» бўғинида сўз бошида

руҳ	рукун	рухсат
руда	ручка	руҳоний

«ру» бўғини сўз ўртасида

уруғ	қуйруқ	замбуруғ
гуруч	семруғ	кечқурун
труба	урушқоқ	кемирувчи

«ур» бўғинида сўз бошида

қурт	хурма	курмак
юрт	гуруч	хуррак
курка	қуроқ	журъат
курак	дурра	хурсанд
муруч	сурнай	қурбақа
сурат	мурғак	супурги
сурма	туршак	хурмача
суруп	хуржун	қовурға
турна	бургут	дурадгор
бурга	бурчак	қовурдоқ
гурзи	гугурт	табаррук
қуруқ	дурбин	дастурхон

«ур» бўғини сўз охирида

тур	зовур	манзур
охур	чуқур	суқсур
жасур	танбур	тенгқур
	машхур	ташаккур

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Сурнай чалинди, биз бўлдик хурсанд.

Мошхўрдага мурч солдим.

Турналар баҳорда учиб келадилар.

Коптогим чуқурга тушиб кетди.

«рў» бўғинида сўз бошида

рўё	рўкач	рўдапо
рўза	рўмол	рўйхат

«рў» бўғини сўз охирида

бўр	зўр	қўр
тўр	ғўр	кўры
шўр		

«ўр» бўғинида сўз бошида ва ўртасида

кўрк	ўрдак	тўрғай
мўрт	кўрик	сўрғич
тўрт	хўрда	кўрфаз
тўра	тўрва	кўрғон
ўрим	бўрон	кўрпача
ўрин	шўрва	кўрғазма
ўроқ	кўрпа	тўрқовоқ
ўртоқ	хўроз	мошхўрда
ўрмон	бўрсиқ	кўрсичқон
ўркач	кўркам	кўршاپалак

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Мазза қилиб ичдик шўрва.

Қуртнинг мазаси шўр.

Туяда бўлади ўркач.

Ўрдак, хўроз — уй паррандаси.

Умумий ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Рассом чизган расмга разм солдим.

Опам рақс тўгарагига қатнашади.

Бизнинг ҳовлида райҳон ва раъногул ўсади.

Ҳашоратлар дарахт пўстлоғи остига яширинишади.

Бобомнинг набира-ю, эвара, чеваралари кўп.

Дадам бизга арқондан арғимчоқ ясаб бердилар.

Сарёғ солинган лycopчa.

Шаҳардан келди хабар.
 Изғиринда дарахтларнинг шовуллани эшитилади.
 Мўридан чиққан тутун.
 Чиройли кўйлагим йиртилиб қолди.
 Дадам бодроқ олиб бердилар.
 Деворга ишлов берди меъмор.

Расмларни номланг, сўздаги «Р» товушининг ўрнини топинг

Қофияли соф путқ машқи

ра-ра-ра — йиқилиб тушдим оёғим, яра.
 ра-ра-ра — акам чалар доира.
 ра-ра-ра — мен бувимга набира.

ра-ра-ра — ошга солинган зира.
 ар-ар-ар — ойи, чойимга солинг шакар.
 ар-ар-ар — Тошкент чиройли шаҳар

ар-ар-ар — кўйлак тикади чевар.
 ри-ри-ри — тегмасанг чақмайди ари.
 ри-ри-ри — ўрмонда яшайди бўри.

ри-ри-ри — касал бўлсанг ич дори.
 ир-ир-ир — ошиб чиқди ошхамир.
 ир-ир-ир — роса ўйнаб бўлибди кийимим яғир.

ир-ир-ир — бувим ёпдилар патир
ро-ро-ро — ер тагида юради метро.
ро-ро-ро — сувсиз, дарахтсиз сахро.

ор-ор-ор — минг йил яшайди чинор.
ор-ор-ор — тузалиб кетди бемор.
ор-ор-ор — ғирчиллайди оппоқ қор.

ур-ур-ур — туртилиб кетдим сизга кечирасиз, узр.
ўр-ўр-ўр — овқат бўпти жуда зўр.
ўр-ўр-ўр — ёзиш учун мана бўр.

Топишмоқлар

Топишмоқлар жавобида «Р» товушини топинг ва болага қулай бўлган топишмоқни ёд олдинг.

Кенг фазони қучади,
Ойлаб-йиллаб учади.

(ракета)

Қоғозни қоралайди,
Ҳарфни саралайди.

(ручка)

Бир бурчакда сўзлайди,
Ғам чалади, куйлайди.
Ҳамма унинг сўзлаган,
Хабарини тинглайди.

(радио)

Эрта турар — жар чақарар.

(хўроз)

Бир саф унинг тишлари,
Кесиш, бўлиш ишлари.

(аппа)

Жилға десам, оқмайди,
Илон десам чақмайди.

(арқон)

Новдаларнинг қулоғи,
Кислороднинг булоғи.

(япроқ)

Майда ёқутдек қизил,
Ширин нордон хилма-хил.
Қалин тахир пўсти бор,
Ҳамма ерда дўсти бор.
Сен айтчи қизим Гулнор,
буми дадавой

(анор)

Тишламоқ нуқул иши,
Дурадгорда юмуши.

(арра)

Челаклаб сув олиб келди,
Шамол йўлга солиб келди.

(ёмғир)

Эгаси билан юради,
«дук-дук» қилиб туради.

(юрак)

Баланд темир уй юрар,
Бурни тоғларни суар.

(экскаватор)

Ўзи пиллага ўхшар,
Ичи тиллага ўхшар.

(ерёнғоқ)

Ўзи букир тиши ўткир.

(ўроқ)

Пишмагани мазза,
Пишгани бемаза.

(бодринг)

Эрта баҳор кулади,
Совуқ тушса тўкилади .

(барг)

Яланғочдир тушса совуқ,
Кийим кияр бўлса иссиқ.
(дарахт)

Тикувчи эмас, бичувчи эмас,
Нинаси анча экан, ёвга санчар экан.
(типратикон)

Қат-қат тўнли, қарич бўйли.
(карам)

Маконидир далалар,
Ер тагида болалар.
(картошка)

«Р» товуши иштирокида шеърлар

Раъногул, ҳай раъногул,
Рангинда кўп маъно гул.

Расмга қараб ранжима кўзим,
Ростини айтсам, рассоми ўзим.

«Л» ва «Р» ТОВУШЛАРИНИНГ ДИФФЕРЕНЦИЯСИ

“Л” ва “Р” товушларининг бир сўзда талаффуз қилиниши бола лугатида эркин ҳолатда ҳар бири алоҳида ҳосил бўлгандан сўнг, қуйидаги босқичга ўтилади. Ҳар бир товушга алоҳида аҳамият бериб талаффуз қилиш ва нутқда мустаҳкамлаш босқичма-босқич олиб борилади.

Логопед бўғинларни ёки сўзларни талаффуз қилади сўнгра болага такрорлашни таклиф этади. Бола ҳар бир товушни ўз ўрнида талаффуз қилаётгани назорат қилиб борилади.

«Л» — «Р» товушларининг бир бўғинда талаффуз қилиниши

ла-ра-ла-ра
ар-ал-ар-ал

ра-ла-ра-ла
ал-ар-ал-ар

ли-ри-ли-ри
ри-ли-ри-ли

ил-ир-ил-ир
ир-ил-ир-ил

лэ-рэ-лэ-рэ
рэ-лэ-рэ-лэ
ло-ро-ло-ро
ро-ло-ро-ло

эл-эр-эл-эр
эр-эл-эр-эл
ол-ор-ол-ор
ор-ол-ор-ол

лу-ру-лу-ру
ул-ур-ул-ур

ул-ур-ул-ур
ур-ул-ур-ул

лү-рү-лү-рү
рү-лү-рү-лү

үл-үр-үл-үр
үр-үл-үр-үл

«л», «р» товушларининг бир сўзда талаффуз қилиниши

рул	жулдир	гармсел
рол	зарҳал	белкурак
рельс	золдир	гилдирак
орол	олхўри	гулкарам
литр	доллар	чилдирма
рояль	залвор	йилтироқ
разм	болари	қаландар
қурол	асалари	қалампир
илғор	реклама	тўғрилиқ
лапар	эрталаб	лайлакқор
лазер	ялтироқ	чархпалак
рўмол	атиргул	ғаллакор
лобар	эрталиқ	қирғовул
лангар	қорамол	ширинлиқ
таргил	қоровул	серсавлат
тулпор	қоракўл	олачинпор
лашкар	лолазор	карнайгул
ғалвир	кислород	қалдирғоч
ертўла	килограмм	кўршапалак
бирлик	сарлавҳа	йилқибоқар
жарлик	ёдгорлик	зоғорабалиқ
чилвир	лойхўрак (қуш)	

Умумий ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Поезд, метро, трамвайга керак рельс.
Ертўлага кузда солдик сабзавот.
Ойим олиб келдилар гулкарам.
Қишда ёғар лайлак қор.
Бизнинг айвонга ин қурди қалдирғоч.

Қофияли соф нутқ машқи

ул-ул-ул — машинада бўлар руль.
тер-тер-тер — ишлаб, чарчаб чиқди пешонадан тер.
ол-ол-ол — каттакон денгиз Орол.

яль-яль-яль — опам чалади рояль.
ол-ол-ол — жангчида бўлар қурол.
ар-ар-ар — қизлар айтади лапар.

ол-ол-ол — бувимга бердик рўмол.
ил-ил-ил — олма пишибди тарғил.
ор-ор-ор — отлар сараси тулпор.

ир-ир-ир — уйимизда бор ғалвир.
арс-арс-арс — ўрмонда яшар йўлбарс.
дир-дир-дир — Ватанни севмоқ иймондандир.

ри-ри-ри — боғда тердик олхўри.
ри-ри-ри — асал берар болари.
ул-ул-ул — хушбўй, гўзал атиргул.
ол-ол-ол — зотли, серсут қорамол.
ул-ул-ул — тунда ишлар қоровул.
ўл-ўл-ўл — ҳосилимиз бу йил мўл.

ол-ол-ол — синиб тушди катта тол.
рак-рак-рак — қор қурайди белкурак.
рак-рак-рак — айланади филдирак.

лик-лик-лик — мен севаман ширинлик.

лак-лак-лак — сув чиқарар чархпалак.

лак-лак-лак — тунда учар кўршапалак.

ул-ул-ул — очилибди карнай гул.

лиқ-лиқ-лиқ — биз тутдик зоғорабалиқ.

қар-қар-қар — қуёшга ўхшар кунгабоқар.

ТИЛ ОРҚА «К» ВА «Г» ТОВУШЛАРИ

«К» товушининг меъёрий талаффузи

«К» товушининг меъёрий талаффузи қуйидагича:

— юқори ва пастки олд тишлар ўртасида муайян оралиқ масофа сақланади.

— тил учи оғиз ичида туширилган ва ичкарига тортилган, тил танасининг орқа қисми танглай томон кўрарилган.

— ўпкадан чиқаётган ҳаво тил танглайига тегиб турган жойдан босим остида портлаб ўзига хос шовқин билан отилиб чиқади.

— юмшоқ танглай юқорига кўтарилган, бурун йўли беркитилган, овоз унпайчалари бўшашган ҳолатда «К» товуши меъёрий талаффузи ҳосил бўлади.

«К» товушининг нотўғри талаффуз турлари

Асосан «К» товушининг тўртта нотўғри талаффузи маълум:

1. «К» ўрнига бурун аралаш «Т» товушини талаффуз қилиб алмаштириш. «К» товуши иштирок этган сўзларни қуйидагича талаффуз қилинади. Масалан: копток — топто, келдим — телдим, калит — талит.

2. «К» товушини «Х» товушига алмаштириб талаффуз қилиш. Масалан: копток — хоптох, келдим — хелдим, калит — халит.

3. «К» товуши ўрнига бола бўғизда бир урилишлик ўзига хос чертгига ўхшаш овозни талаффуз қилади. Ушбу талаффузни ёзма ифодалаш қийин бўлганлиги сабабли мисол келтирилмади Бундай талаффузни фақат амалда кўриш мумкин.

4. Ўз талаффузида «К» товушини ишлатмаслик сўзда келаётган кейинги унли товушни чўзиб талаффуз қилинишига сабаб бўлади. Масалан: копток — оопто, китоб — иитоп, калит — аалит.

«К» товушини меъёр ҳосил қилиш усуллари

«К» товушининг нотўғри талаффузини юзага келтирадиган сабаблардан бири, оғиз бўшлиғидаги анатомик камчилик ҳисобланади. Қаттиқ танглайнинг баландлиги ва торлиги. «К» товушининг тўғри талаффуз қилишда керакли артикуляцияни эгаллашда тўсқинлик қилади яъни тил танглайга маҳкам жипслаша олмайди. Болани оғиз бўшлиғини текшириш вақтида бундай камчилик яққол кўринади.

1-усул. Кўзгу рўпарасида болага тўғри артикуляция кўрсатилади ва тақлид қилиш таклиф этилади.

2-усул. Болага оғзи очиқ ҳолатида, «та-та-та» бўғинини кетма-кет талаффуз қилдириб, тил учини пастки олд тишлар томон зондда ёки бола бармоғи билан босилади ва оғиз ичкарисига оз-оздан итариб борилади. Бола такрорлаётган «та-та-та» бўғини тя-тя-тя бўғинига айланади. Тил ўртаси танглай тамон кўтарилгани сайин «тя» ўрнига «кя» бўғини эшитила бошлайди. Тил ўртаси танглай томон батамом кўтарилиб танглайга жипслашганда «ка-ка-ка» бўғини эшитилади. Машқ давомида «К» товушини болага эслатмаслик зарур. Намуна сифатида кўрсатилганда, бошқа кўринишдаги камчилик бола нутқида ҳосил бўлиши мумкин

«К» товушининг меъёрий талаффузини ҳосил қилиш ҳар бир болада ҳар хил бўлади. Бир болада бир машғулотда натижага эришиш мумкин. Айрим болаларда босқичма-босқич ўтади, бир машғулотда «тя» бўғини сўнг «кя» бўғинини, кейин эса «ка» бўғини ҳосил қилиш мумкин.

Тез суратларда «К» товушининг меъёрий талаффузига эришишга уриниш, бола тили ва танглайнинг жипслашув ҳолатини ҳис қилишда қийналса, натижада меъёр ҳосил бўлиши ноаниқ бўлиб қолади. Товуш устида иш олиб борилганда бола ҳолатини назорат қилиб туриш ва имкониятини ҳисобга олиш зарур. Баъзи болаларда оғзига зонд билан таъсир қилинганда ўқчиқ пайдо қилиш, йиғлаш, инжиқлик қилиш ҳоллари учраб туради. Бундай ҳолларда боланинг бармоғидан фойдаланиш мумкин. Боланинг қўлини яхшилаб ювиб, кўрсаткич бармоғини зонд ўрнига тил учини босишда фойдаланиш мумкин. Қатор машқлардан сўнг «К» товуши мустаҳкамлангач болага товуш ҳосил бўлганини маълум қилиш, намуна сифатида кўрсатиш мумкин. Меъёрда ҳосил бўлган «К» товушини аввал бўғинларда сўнг сўзларда мустаҳкамланади.

Меъёрдаги «К» товушини бўғинларда мустаҳкамлаш

«К» товуши аниқ чўзиб талаффуз қилинади ва унли товуш қўшилади. Боладаги нутқ бузилишига қараб очиқ ёки ёпиқ бўғинларда мустаҳкамланади.

Очиқ бўғин

к-к-к-к-к-к-а

к-к-к-к-к-к-и

к-к-к-к-к-к-э

к-к-к-к-к-к-о

к-к-к-к-к-к-у

к-к-к-к-к-к-ў

Ёпиқ бўғин. Бир нафасда унли товуш талаффуз қилинади меъёрдаги товуш узоқ чўзиб талаффуз қилинади.

а-к-к-к-к-к-к

и-к-к-к-к-к-к

э-к-к-к-к-к-к

о-к-к-к-к-к-к

у-к-к-к-к-к-к

ў-к-к-к-к-к-к

Меъёрдаги «К» товушини сўзларда мустаҳкамлаш

«ка» бўғинида сўз бошида

кам

кал

камар

камон

кампир

капгир

кафт	канал	каптар
кабоб	каноп	карвон
калиш	карам	карнай
какку	карра	каклик
калит	кашта	камалак
калла	калава	каламуш
калта	калтак	кашфиёт
касал	калхат	картошка
кашнич	карнайгул	

«ка» бўғини сўз ўртасида

елкан	навкар	бачкана
тикан	тақрор	жафокаш
шакар	таклиф	таваккал
улкан	ҳайкал	мураккаб
лашкар	чакана	мукаммал
баркаш	пакана	хокондоз
мактаб	исканжа	саркарда
мактуб	адвокат	баркамол
марказ	назокат	ҳазилкаш
маҳкам	маҳкама	аравакаш
маҳкум	жирканч	ёлғондакам

«ка» бўғини сўз охирида

дока	якка	чўкка
така	серка	тикка
бека	сирка	бонка
ўлка	мукка	тўнка
ўпка	доска	чакка
елка	чекка	ботинка
эрка	хакка	математика

«ак» бўғини сўз бошида

ака	ака-ука	актриса
акс	аксинча	акустик
акула	академик	акация (дарахт)
актёр	аксириқ	

«ак» бўғини сўз охирида

шак	гўдак	телпак
ичак	гажак	тентак
ўзак	етмак	тиргак
ипак	бешак	турмак
элак	билак	қарсак
пўкак	энгак	чойнак
илгак	эшкак	читтак
хашак	юксак	буйрак
тўшак	ўрناق	хуштак
тилак	мурғак	чалпак
ғовак	паррак	шиппак
ўрдак	луччак	чакалак
челак	ғалтак	теварак
дарак	лахтак	сумалак
эрмак	лайлак	яхмалак
терақ	хуррак	бедарак
эртак	зийрак	дуварак
сўлак	жиккак	беланчак
печак	жўмрак	белкурак
йўлак	пўстак	довюрак
палак	сийрак	жамалак
чорак	сўнгак	гултувак
малак	баргак	енгилтак
зирак	бурчак	дўнгалак
демак	чуррак	жингалак
данақ	чалпак	бойчечак
чўнтақ	ўргимчак	чўпчак

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Бувам етмак солиб тайёрлади нишолда, пашмак.

Эшак еди хашак.

Қахрамон ҳаммага ўрناق.

Қиш келди, кийдим телпак.

«ки» бўғини сўз бошида

ким	кийик	кишмиш
кир	кийим	кичкина
кит	китоб	кирсовун
кифт	кишан	километр
кино	киндик	кинотеатр
кигиз	киприк	

«ки» бўғини сўз ўртасида ва охирида

ёки	эркин	таркиб
икки	текис	сепкил
эски	ўткир	покиза
эчки	лекин	шокила
укки	секин	оғзаки
экин	ўкинч	таскин
дакки		тарсаки
тулки		қалбаки
текин		чиллаки
		ҳокисор

«ик» бўғини сўз охирида

тик	бешиқ	дўстлик
яшиқ	тешиқ	дарслиқ
илиқ	тириқ	узонлиқ
эшиқ	ёшлиқ	эсдалиқ
этиқ	табриқ	эрталиқ
шерик	тоғлиқ	тозалиқ
тушлиқ	ёвузлиқ	ёруғлиқ
ўзлиқ	бойлиқ	тепалиқ
нозик	жарлиқ	ёдгорлиқ
ойлиқ	тинчлиқ	очкўзлиқ
пилиқ	тенглиқ	

«ке» бўғини сўз бошида

кел	кема	келин
кеч	кесак	кечаси

кенг	керак	кенжатай
кеча	кенжа	келинойи

«ке» бўғини сўз ўртасида

макет	скелет	ракета
паркет	анкета	баскетбол

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Кенжа укам кўрган киносини бизга сўзлаб берди.

Кир қўлинг билан ушлама китоб.

Кема кенг денгизда сузиб борар манзилга.

Кеча келинойим кир ювдилар.

«ко» бўғини сўз бошида

кон	кокил	кошона
коса	компас	коинот
кофе	конфет	конверт
косиб	копток	концерт
ковак	костюм	космонавт

«ко» бўғини сўз ўртасида

дўкон	ҳамкор	ваколат
ишком	даркор	ўймакор
макон	баковул	бастакор
ошкор	мукофот	санъаткор

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Косиб ковуш тикади.

Дўкондан конфет сотиб олдик.

Космонавтлар коинотни ўрганади.

Бастакор санъаткорга қўшиқ басталаб берди.

«ку» бўғинида сўз бошида

кун	кулча	курка
куч	кучук	куртак
куз	кулги	кундуз

куй	кураш	кундалик
кул	кумуш	кутубхона
куляба	курси	кунгабоқар

«ку» бўғини сўз ўртасида

кукун	акула	дуркун
букур	мускул	сукунат
сукут	мушкул	ташаккур

«ук» бўғини сўз охирида

тук	хунук	туйнук
етук	тузук	мол-мулк
узук	зулук	табаррук
ҳукм	сузук	
тупук	попук	

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Зулфия дуркун қиз бўлибди.

Бувам табаррук ёшда.

Акула денгизда яшайди.

Кучугимнинг номи Олапар.

«кў» бўғини сўз бошида

кўп	кўрпа	кўклам
кўл	кўзгу	кўйлак
кўк	кўмир	кўприк
кўз	кўрик	кўргазма
кўза	кўсак	кўзойнак
кўча	кўкат	кўксултон
кўчат	кўҳна	кўрсичқон

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Кўзойнак менга жуда ярашди.

Ҳовлимизда кўксултон пишди.

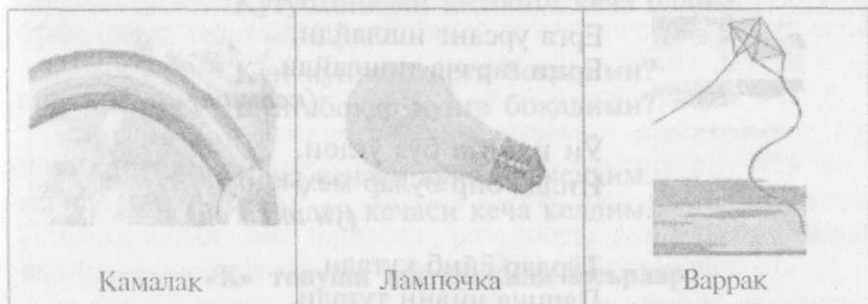
Самарқанд кўҳна шаҳар.

Янги кўприк қурилиши битди.

Умумий ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Далага карам ва картошка кўчатини эдик. Келинойим катта чойнакда чой дамлади. Каклик ва какку — ёввойи қушлар. Уй бурчагида суварак. Кузда мева-сабзавотлар мўл бўлади. Онам укамни бешикка беледи. Бекатдаги рекламани ўқидим. Эчки сути фойдали. Буваки узумни қишга сақлаб қўйдик.

Расмларни номланг, сўздаги «К» товушининг ўрнини топинг

Қофияли соф нутқ машқи

ка-ка-ка — ҳовлимизда ҳакка

рак-рак-рак — дукуллаб урар юрак

ак-ак-ак — доира шаклда элак

ка-ка-ка — тоғ чўққиси тикка

ка-ка-ка — кичкина укам эрка

ик-ик-ик — тешикқулча ўртаси тешик

ик-ик-ик — дикиллаб, сакраб юрарди кийик

ик-ик-ик — тут дарахтидан ясалган бешик

ки-ки-ки — мана бу узум буваки

ик-ик-ик — радиода тингладим янгилик

ик-ик-ик — беғубор ёшлик

ки-ки-ки — кечаси ов қилар укки

Топишмоқлар

Топишмоқлар жавобида «К» товушини топинг ва болага қулай бўлган топишмоқни ёд олдинг.

Ўйинда рақибларни,
Елдиради изидан.
Терлатса ҳам уларни,
Тер чиқмайди ўзидан.

(копток)

Ерга урсанг ишлайди,
Ерни ғарчча тишлайди.

(кетмон)

Ўн иккита бўз ўғлон,
Йилда бир бўлар меҳмон.

(ўн икки ой)

Тўрлар ёйиб кутади,
Пашша чивин тутади.

(ўргимчак)

Бошида таёғи бор,
Саккизта туёғи бор.

(эчки)

Ўзи думалоқ, енгил,
Кўриб қувонар кўнгил.
Қаноти, пати йўқ-ку,
Қушдек учиб кетади.

(пуффак)

Кескирликда пичоқвойга укаман,
Дам олганда мен белимни букаман.

(пакки)

Қаламим оппоқ,
Дафтарим қоп-қора.
Аввало кўчираман,
Сўнг эса ўчираман.

(доска)

«К» товуши иштирокида тез айтиш

Комил, кўчада копток тепдими?
Кўчада, Комил копток тепдими?

Карима косага картошка солди.
Картошкани Карима косага солди.

Кеча кутубхонадан китоб олдим.
Кутубхонадан китобни кеча олдим.

Кун кунгабоқарга боқадими?
Кунгабоқар кунга боқадими?

Кеча кечаси кўчадан келдим.
Кўчадан кечаси кеча келдим.

«К» товуши иштирокида шеърлар

Ку-кулиб дейди Какку:

— Кўкламда ин керак-ку!

Кўклам гули кўйлак кияр,
Кўк, қизил, оқ, сарикдан.
Куйлар оқиб ётган каби,
Кумуш, биллур ариқдан.

«Г» товушининг меъёрий талаффузи

«Г» товушининг меъёрий талаффузи қуйидагича:

— юқори ва пастки олд тишлар ўртасида муайян оралиқ масофа сақланади.

— тил учи туширилган ва оғиз ичига тортилган, тил танасининг орқа қисми ён жағларга тегиб туради ва ўртаси кўтариллади.

— юмшоқ танглай юқорига кўтарилган, бурун йўли бер-
китилган, овоз унпайчалари бўшашган ва тебранади, «Г» то-
вуши меъёрий талаффузи ҳосил бўлади.

«Г» товушининг нотўғри талаффуз турлари

1. «Г» товушини мутлоқ ишлатмаслик, ўрнига ёнида кела-
ётган унли товушни чўзиб талаффуз қилиш, масалан: гул —
уул, газета — аазета, гилос — иилос.

2. «Г» товушини «Д» товушига алмаштириб талаффуз қилиш.
Бола сўзларни қуйидагича талаффуз қилади: гул — дул, газе-
та — дазета, гилос — дилос.

3. «Г» товуши ўрнига «В» товушини ишлатади, масалан:
гул — вул, газета — вазета, гилос — вилос.

4. «Г» товушининг ўрнига бола бўғизда бир урилишли
черткига ўхшаш овоз ҳосил қилади ва товушни нотўғри та-
лаффуз қилади.

5. «Г» товуши ўрнига «Ғ» товушини талаффуз қилади, ма-
салан: гул — гул, газета — ғазета, гилос — ғилос.

«Г» товушини меъёр ҳосил қилиш усуллари

Бола «К» товушини тўғри талаффуз қилса ёки бола нутқи-
да «К» товуши соф ҳолатда ҳосил қилинган бўлса «Г» тову-
шини тақлид асосида ҳосил қилиш мумкин.

«К» ва «Г» товушларининг артикуляцияси бир хил бўлиб,
фарқи жарангли ва жарангсиз талаффуз қилинишида. Яъни
«К» товуши талаффузида овоз унпайчалари тебранмайди то-
вуш оғиздан портлаб чиқади. «Г» товушида овоз унпайчалари
тебранади. Тебранишни қўл кафтини томоққа қўйиш орқали
ҳис этиш мумкин.

1-усул. «Г» товушини ҳосил қилиш учун «Д» товушидан
фойдаланилади. Механик усулда тил учи остки олд тишлар
томон босилади, сўнг «д-д-д», «да-да-да» бўғини талаффуз
қилиниб тил оғиз ичига итариб борилади. Натижада, «дя-дя-
дя» бўғини ҳосил бўлади. Бўғин бир нечта машғулот натижа-
сида ҳосил бўлади. Тил ўртаси юқориги танглай томон кўта-
рилгач, «гя-гя-гя» бўғини аниқ эшитилади.

2-усул. Тил ўртаси танглай билан жипслашган сари «га-га-га» бўғини ҳосил бўлади. «Г» товушининг соф ҳолатдаги меъёрий талаффузига ҳосил бўлганидан сўнг бола эътиборини меъёрдаги талаффузга қаратилади. Меъёрда ҳосил бўлган «Г» товушини аввал бўғинларда сўнг сўзларда мустаҳкамланади.

Меъёрдаги «Г» товушини бўғинларда мустаҳкамлаш

«Г» товуши аниқ чўзиб талаффуз қилинади ва унли товуш қўшилади. Боладаги нутқ бузилишига қараб очик ёки ёпиқ бўғинларда мустаҳкамланади.

Очиқ бўғин

г-г-г-г-г-г -а

г-г-г-г-г-г-и

г-г-г-г-г-г-э

г-г-г-г-г-г-о

г-г-г-г-г-г-у

г-г-г-г-г-г-ў

Ёпиқ бўғин. Бир нафасда унли товуш талаффуз қилинади меъёрдаги товуш узоқ чўзиб талаффуз қилинади.

а-г-г-г-г-г-г

и-г-г-г-г-г-г

э-г-г-г-г-г-г

о-г-г-г-г-г-г

у-г-г-г-г-г-г

ў-г-г-г-г-г-г

Меъёрдаги «Г» товушини сўзларда мустаҳкамлаш

«га» бўғинида сўз бошида

гап

гал

газ

ганч

гала

гашт

гавда

гаров

гадой

гажак

газак

гараж

гавжум

гавҳар

газмол

гапдон

гардиш

газета

газанда

газлама

гармдори

«га» бўғини сўз ўртасида

жигар

эргаш

ягана

илгак

дангал

заргар

камгап

кенгаш

дўнгалак

фирибгар

жавобгар

жингалак

лаган	лангар	тергамоқ
сергап	мерган	Наманган
сўнгак	ўзгача	тайёргарлик
тиргак	илгари	ўзгарувчан
чангал	жодугар	қизилўнгач
баргак	кимёгар	жаҳонгашта
		саргардон

«га» бўғини сўз охирида

нега	
пойга	танга
энага	аланга

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Алангали салом.

Кучук мужияпти сўнгак.

Кузда дарахт барглари сарғаяди.

Эгилган шохга тирадик тиргак.

«ги» бўғини сўз бошида

гиёҳ	гилос	гимназия
гимн	гирён	гирифтор
гипс	гилам	
гина	гирдоб	

«ги» бўғини сўз ўртасида

енгил	ғамгин	ўтказгич
чигит	тегирмон	чигиртка
йигит	янгилик	ўргимчак

«ги» бўғини сўз охирида

нариги	супурги	барзанги
--------	---------	----------

«ге» бўғини сўз бошида

герб	гердаймоқ	география
------	-----------	-----------

«ге» бўғини сўз ўртасида
рентген бегемот

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Эрта баҳор экилди чигит.
Тегирмонда буғдой янчилади.
Ёнғоқ ва магиз — қуруқ мевалар.
Бегемот иссиқ ўлкаларда яшайди

«гу» бўғини сўз бошида

гул	гумбаз	гулкарам
гувоҳ	гулхан	гултувак
гулли	гулнор	гулхайри
гузар	гумроҳ	гулчилик
гурзи	гувала	гулқоғоз
гуруч	гулбеор	гулғунча
гумон	гулдаста	гулчамбар
гуруҳ	гулдурас	гумбур-гумбур

«гу» бўғини сўз ўртасида ва охирида

югур	бургут	эзгулик
тугун	вергул	келгуси
кўзгу	бегумон	беғуноҳ
август	тугунак	атиргул
сургун	хиногул	саргузашт

«го» бўғини сўз бошида ва сўз ўртасида

абгор	шудгор	нигорон
ёдгор	гоҳида	хиргойи
вагон	бегона	сайргоҳ
нигоҳ	дастгоҳ	талабгор
ягона	зодагон	дурадгор
тергов		зиёратгоҳ
зангор		

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Шолидан гуруч олинади.

Дурадгор ром ясади.

Ховлимиздаги гуллар гунчалади.

Саёхатимиз саргузаштларга бой бўлди.

Умумий ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Дадам машинасини гаражга қўйди. Баҳор фаслида гала-гала кушлар учиб келади. Ўймакор уста деворга ганч солди. Гулхонада гулхайри гунча очди. Газда чой қайнади. Бургут тоғда яшайди. Дадам бозордан гўшт олиб келди.

Расмларни номланг, сўздаги «Г» товушининг ўрнини топинг

		
Герб	Ўргимчак	Барг

Қофияли соф путқ машқи

га-га-га — темирдан ясалган танга

ган-ган-ган — пахта гулли лаган

гап-гап-гап — Эргаш жудаям сергап

гаш-гаш-гаш — туфлини кийиш учун энгаш

гар-гар-гар — кеманинг тормози лангар

ган-ган-ган — спортчи камонни отар, бехато мерган

гор-гор-гор — ёғочга ишлов берар дурадгор

гоҳ-гоҳ-гоҳ — атлас тўқийдиган дастгоҳ

гор-гор-гор — кузда ҳайдалар шудгор.

Топишмоқлар

Топишмоқлар жавобида «Г» товушини топинг ва болага қулай бўлган топишмоқни ёд олдинг.

Қўқ, қизил лов-лов,

Оғзингда ёнар олов.

(гармдори)

Ёнса тутун чиқармайди,

Ҳеч ерга гард юқмайди.

Бас гугурт чақсанг фақат,

Қайнайди чой, пишар овқат.

(газ)

Ҳаммага тўн тикади,

Ўзи яланғоч.

(игна)

Тикувчи ўртоқ ўзи,

Биттагина жажжи кўзи.

(игна)

«Г» товуши иштирокида тез айтиш

Гулнора гул саралаб, гул санади.

Гулноза гулзордан гул узди.

Гулондон гулни гулдонга солди.

Гулдонга гулни Гулондон солди.

Газ гугурт билан ёқиладимиз?

Гугурт билан газ ёқиладимиз?

Осмон гумбазининг тагида мовий гумбаз.

Мовий гумбаз устида осмон гумбаз.

«Г» товуши иштирокида шеърлар ва ғазалар

Горилла деган маймун,
Гугурт ўйнабди бир кун.

Гулдироқ қаро тунда,
Гумбирлайди дамо-дам.
Гўё нимадир излаб,
Гугурт чақиб бир одам.

«К» ва «Г» ТОВУШЛАРИНИНГ ДЕФФЕРЕНЦИЯСИ

“К” ва “Г” товушларининг бир сўзда талаффуз қилиниши бола лугатида эркин ҳолатда ҳар бири алоҳида ҳосил бўлгандан сўнг, қуйидаги босқичга ўтилади. Ҳар бир товушга алоҳида аҳамият бериб талаффуз қилиш ва нутқда мустақкамлаш босқичма-босқич олиб борилади.

Логопед бўғинларни ёки сўзларни талаффуз қилади сўнгра болага такрорлашни таклиф этади. Бола ҳар бир товушни ўз ўрнида талаффуз қилаётгани назорат қилиб борилади.

«К» — «Г» товушларининг бир бўғинда талаффуз қилиниши

ка-га-ка-га
га-ка-га-ка

ки-ги-ки-ги
ги-ки-ги-ки

кэ-гэ-кэ-гэ
гэ-кэ-гэ-кэ

ко-го-ко-го
го-ко-го-ко

ку-гу-ку-гу
ук-уг-ук-уг

кў-гў-кў-гў
гў-кў-гў-кў

ак-аг-ак-аг
аг-ак-аг-ак
эг-эк-эг-эк
эк-эг-эк-эг

иг-ик-иг-ик
ик-иг-ик-иг
ог-ок-ог-ок
ок-ог-ок-ог

уг-ук-уг-ук
ук-уг-ук-ук

ўг-ўк-ўг-ўк
ўк-ўг-ўк-ўл

«Г», «К» товушларининг бир сўзда талаффуз қилиниши

энгак	газак	гултувак
гўёки	косагул	гулкарам
гўдак	гўзаллик	гувоҳлик
гайка	гуноҳкор	пуркагич
гажак	гулчилик	геологик

ЧУҚУР ТИЛ ОРҚА «Қ» ВА «Ғ» ТОВУШЛАРИ

«Қ» товушининг меъёрий талаффузи

«Қ» товушининг меъёрий талаффузи қуйидагича:

— Юқори ва пастки олд тишлар ўртасида муайян оралиқ масофа сақланади.

— Тил учи ҳаракатсиз, ҳеч қандай шакл эгалламайди.

— Тил ўзаги танглай томон кўтарилган.

— «Қ» товуши бўғизда ҳосил бўлади.

— Тил ўзаги ва унпайчалар девори кучли тебранади.

— Юмшоқ танглай кўтарилган ўпкадан чиқаётган ҳаво бурунга ўтадиган йўлини тўсган.

— Овоз унпайчаларининг кучли тебратилиши натижасида «Қ» товушининг меъёрий артикуляцияси ҳосил бўлади.

«Қ» товуши чуқур тил орқа товушларини артикуляцияси кўриш ёки бошқа товушлар талаффузига ўхшаб тил, лаб, тиш ҳолатларини болага кўрсатиш бирмунча мушкул. Шунга кўра «Қ» товуши ҳосил қилишда болага товушни ҳис қилишни ўргатиш зарур.

Бола нутқида «К» товуш талаффузи меъёрда бўлмаса, «Қ» товушининг меъёрий талаффузини шакллантириш натижа бермайди.

«Қ» товушининг нотўғри талаффуз турлари

«Қ» товушининг нотўғри талаффузи амалда кам учрагайди. Шунга кўра нотўғри талаффузни ҳар томонлама мукамал ўрганиб чиқилмаган. Ҳозирда амалиётда учраган икки кўриниши маълум:

1. «Қ» товуши ўрнига «К» товушини алмаштириш. Бола «Қ» товуши иштирокидаги сўзларни қуйидагича талаффуз қилади. Масалан: «Қор — кор, қани? — кани?, қачон? — қачон?»

2. Бола «Қ» товушини мутлақо ишлатмайди ва сўзларни қуйидагича талаффуз қилади. Масалан: «Қор — ор, қани? — ани?, қачон? — ачон?».

«Қ» товушининг меъёр ҳосил қилиш усуллари

1-усул. «Қ» товушини ҳосил қилишда, болага товушни ҳис қилишга ўргатиш зарур. Болага «К» товушини артикуляцион ҳолатини эгаллаш ва шу ҳолатда тил ўзаги тебраниши, ўпкадан чиқаётган ҳаво оқими портлаб, тебраниш ҳосил қилиб чиқаётганини тушунтириш керак. Бола шу ҳолатни ҳис қилиши ўта зарур. Болага ушбу ҳолат тушунтирилмаса ва бола бу жараённи шахсан ҳис қилмаса, «Қ» ва «Ғ» товушининг меъёрий талаффузига эришиш қийинлашади.

2-усул. «Қ» товуши ўрнига «К» товушини ишлатганда. «Қ» товушини талаффуз қилинади ва тақлид қилиш таклиф этади.

3-усул. Диққатни тил ўзагининг ҳаракатланишига қаратиш артикуляцион машқларни танлашдан иш бошланади.

4-усул. «Қ» товушини мутлоқ ишлатмаслик бўлганда бола нутқида «К» ва «Г» товушларининг меъёрий талаффузи борлигини аниқдаш муҳим. Иккинчи усул қўлланилади ва товушнинг меъёрий талаффузи ҳосил қилинади.

Меъёрда ҳосил бўлган «Қ» товушини аввал бўғинларда сўнг сўзларда мустаҳкамланади.

Меъёрдаги «Қ» товушини бўғинларда мустаҳкамлаш

«Қ» товушини узоқ вақт чўзиб талаффуз қилинади ва унли товуш қўшилади. Боладаги нутқ бузилишига қараб очиқ ёки ёпиқ бўғинларда мустаҳкамланади.

Очиқ бўғин.

Қ-Қ-Қ-Қ-Қ-Қ-а

Қ-Қ-Қ-Қ-Қ-Қ-и

Қ-Қ-Қ-Қ-Қ-Қ-э

Қ-Қ-Қ-Қ-Қ-Қ-о

Қ-Қ-Қ-Қ-Қ-Қ-у

Қ-Қ-Қ-Қ-Қ-Қ-ў

Ёпиқ бўғин. Бир нафасда унли товуш талаффуз қилинади, меъёрдаги товуш узоқ чўзиб талаффуз қилинади.

а-Қ-Қ-Қ-Қ-Қ-Қ

и-Қ-Қ-Қ-Қ-Қ-Қ

э-Қ-Қ-Қ-Қ-Қ-Қ

о-Қ-Қ-Қ-Қ-Қ-Қ

у-Қ-Қ-Қ-Қ-Қ-Қ

ў-Қ-Қ-Қ-Қ-Қ-Қ

Меъёрдаги «Қ» товушини сўзларда мустаҳкамлаш

«қа» бўғинида сўз бошида

қанд

қарз

қари

қарға

қатиқ

қафас

қанот

қамчи

қамиш

қалам

қамал

қалъа

қалай

қайчи

қайла

қачон

қадоқ

қадим

қадам

қария

қаттиқ

қасқон

қассоб

қармоқ

қандил

қалқон

қалпоқ

қайсар

қанақа

қазғоқ

қаймоқ

қароқчи

қаҳрамон

қариндош

қалампир

қайрағоч

қалдирғоч

қайроқтош

қашқатаёқ

«қа», «ақ» бўғини сўз ўртасида

вақт

нақд

шафқат

наққош

садоқат

беқасам

нақш	диққат	беқарор
нақл	лоқайд	бақалоқ
овқат	тақдир	мақбара
тоқат	сайқал	пайқамоқ
фақат	мақтов	бақлажон
тақсим	мақсад	тақсимча
	мақбул	бақатерак
		мақтанчоқ

«ақ» бўғини сўз охирида

ноҳақ	варақ	вақ-вақ
-------	-------	---------

«қа» бўғини сўз охирида

тақа	чўчқа	варақа
чақа	лойқа	рафика
бақа	бошқа	томорқа
орқа	алоқа	тошбақа
буқа	дақиқа	қисқичбақа
халқа	табақа	

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Қанддондан қанд олиб чойимга солдим.

Наққош уй деворига нақш солди.

Ақлли одам тоқатли бўлар.

Тошбақа жуда секин ҳаракатланади.

«қи» бўғинида сўз бошида

қиз	қийин	қирғовул
қия	қиров	қизғалдоқ
қир	қилич	қизғанчиқ
қил	қирғич	қизилиштон
қиш	қизиқчи	қисқичбақа
қизил	қишлоқ	

«қи», «иқ» бўғини сўз ўртасида

яқин	аниқлик
------	---------

биқин	балиқчи
сўқир	бақир-буқир
салқин	

«қи» бўғини сўз охирида

қоқи	сайроқи
йилқи	бўрдоқи
ташқи	

«иқ» бўғини сўз охирида

ёпик	ёстик	тариқ
ёник	синик	мантик
аниқ	отлиқ	тиртиқ
арик	пишиқ	бўшлиқ
айиқ	балиқ	бошлиқ
қошиқ	қозик	

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Маҳмуднинг отаси қирда йилқи боқади.
Қирғовул, қизилиштон ўрмон қушлари.
Товуққа тариқ бердим.
Кўлда балиқ кўп.

«қо» бўғинида сўз бошида

қош	қовун	қоровул
қоп	қозон	қорбобо
қон	қонун	қорақўл
қор	қорин	қоракуя
қора	қоғоз	қорбўрон
қоқи	қошиқ	қовоғари
қовоқ	қоплон	қовурдоқ
қозик	қопқон	

«қо» бўғини сўз ўртасида

соқол	қасқон
арқон	баққол

виқор	ялқов
ишқор	деҳқон
мақол	рақобат
яққол	раққоса
чаққон	

«оқ» бўғини сўз охирида

тоқ	эсноқ	тирноқ
узоқ	чаноқ	тарқоқ
увоқ	чиноқ	муштоқ
улоқ	тароқ	турпоқ
ўчоқ	товоқ	пештоқ
сўроқ	томоқ	ботқоқ
ётоқ	пичоқ	бармоқ
яноқ	нўноқ	кесмоқ
ўроқ	машоқ	япалоқ
ўртоқ	мароқ	салмоқ
ўтлоқ	сабоқ	бўталоқ
янтоқ	булоқ	жумбоқ
бутоқ	бошоқ	отқулоқ
бароқ	саноқ	арғимчоқ
	илмоқ	ширқовоқ
	пишлоқ	буришқоқ
	сўқмоқ	

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Ёзда оёқяланг юриш мароқли.
 Қоплон йиртқич ҳайвон.
 Туя бола бўталоқ, унинг емиши янтоқ.
 Пичоқда кесдик пишлоқ.

«қу» бўғинида сўз бошида

қум	қулф	қуруқ
қул	қути	қувноқ
қуш	қуён	қувват

куда
курт

куёш
кулоқ
куруқ

курбақа
кулупнай

«қу» бұғини сўз ўртасида

нуқул
халқум
заққум

маъқул
туяқуш
бойқуши

тенгқур
бақувват

«уқ» бұғини сўз охирида

юмуқ
ютуқ

хуқуқ
пучуқ

тустовуқ
тарақ-туруқ

«қў» бұғинида сўз бошида

қўй
қўл
қўзи
қўшиқ
қўтос
Қўқон

қўшув
қўлтиқ
қўлқоп
қўнғиз
қўнғир

қўрқоқ
қўчқор
қўлбола
қўғирчоқ
қўзичоқ

«ўқ» бұғини сўз ўртасида

тўқсон

тўқувчи

тўқчилик

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Куён қулоғи узун.

Куёшдан барча жонзот олар қуч-қувват.

Қўлимда қўнғиз юрди.

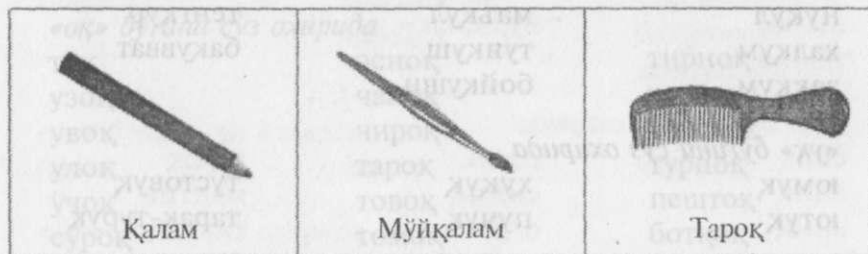
Қўй ва қўчқор боласи қўзи.

Умумий ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Бойқуш кечқурун ухламайди. Бу йил қулупнай мўл пишди. Қўғирчоғимга қўшиқ айтдим. Қатик ва қаймоқ ва яна пишлоқ сутдан тайёрланади. Қорбўрон ўйнаш учун қўлқоп кийдим. Қизғиш рўмол ўраган қиз саҳнага чиқди. Қир адирларда

қўй-қўзилар ўтлайди. Менинг отам иқтисодчи бўлиб ишлайди. Сумалак қозони қорақуяси қўлимга юқди. Қозоннинг усти ёпиқ.

Расмларни номланг, сўздаги «Қ» товуш ўрнини топинг

Қофияли соф нутқ машқи

ақ-ақ-ақ — урушқоқ бола ноҳақ
 қа-қа-қа — менинг туфлигим бошқа
 қа-қа-қа — от оёғи тагига қоқилар тақа.

қа-қа-қа — сувда сузади бақа
 қа-қа-қа — ёмғирдан сўнг ариф суви оқади лойқа
 қи-қи-қи — отлар подаси йилқи.

қин-қин-қин — ёз кунини сувнинг бўйи салқин
 қир-қир-қир — сумалак қайнайди биқир-биқир
 иқ-иқ-иқ — юмшоққина пар ёстиқ
 иқ-иқ-иқ — лаганнынг ичи ботиқ
 оқ-оқ-оқ — ноннинг бўлаги увоқ
 оқ-оқ-оқ — эчки боласи улоқ.

Топишмоқлар

Топишмоқлар жавобида «Қ» товушини топинг ва болага қулай бўлган топишмоқни ёд олдиринг.

Беш хонага бир йўлак,
 Қўлимга лойиқ кўйлак.

(қўлқоп)

Туси оппоқ пахта эмас,
Гирчиллайди тахта эмас.

(қор)

Эшитмайди қулоғи,
Иссиқ қайнар булоғи.

(қозон)

Косага шўнғиб қайтар,
Оғзига бориб айтар.

(қошиқ)

Ерни кавлаб йўл очар,
Доим нурдан қочар.

(юмронқозик)

Битта унинг тиши,
Кесиш, қирқиш иши.

(пичоқ)

«Қ» товуши иштирокида тез айтиш

Оқ чойнакка оқ қопқоқ
Кўк чойнакка кўк қопқоқ

Оқил оқ олма олди
Оқ олмани Оқил олди

Қувондиқнинг қовун қоқиси Қовунчидан
Кўнғироқ кўғирчоқникими, кўзичоқникими?

Қалин қорга қора қарға,
Зўрға кўнди, ана қара.

«Қ» товуши иштирокида шеърлар

Қалт-қалт қалтирар қуён,
Қўрққани шундан аён.

Қаттиқ ердан бойчечагим,
Қатраб чиқдинг ойчечагим.
Қиш қаттиғи тамом, дединг,
Қуёшжонга салом, дединг.

«Ғ» товушининг меъёрий талаффузи

«Ғ» товушининг меъёрий талаффузи қуйидагича:

— Юқори ва пастки олд тишлар ўртасида муайян оралиқ масофа сақланади.

— Тил учи ҳаракатсиз, ҳеч қандай шакл эгалламайди.

— Тил ўзаги танглай томон кўтарилган.

— «Ғ» товуши бўғизда ҳосил бўлади.

— Тил ўзаги ва унпайчалар кучли тебранади.

— Юмшоқ танглай кўтарилган ўпкадан чиқаётган ҳаво бурунга ўтадиган йўлини тўсган.

— Овоз унпайчаларининг кучли тебратилиши натижасида «Ғ» товушининг меъёрий артикуляцияси ҳосил бўлади.

«Ғ» товуши чуқур тил орқа товушларини артикуляцияси кўриш ёки бошқа товушлар талаффузига ўхшаб тил, лаб, тиш ҳолатларини болага кўрсатиш бирмунча мушкул. Шунга кўра «Ғ» товушини ҳосил қилишда болага товушни ҳис қилишни ўргатиш зарур.

Бола нутқида «Г» товуш талаффузи меъёри бўлмаса, «Ғ» товушининг меъёрий талаффузини шакллантириш натижа бермайди.

«Ғ» товушини нотўғри талаффуз турлари

«Ғ» товушининг нотўғри талаффузи амалда кам учрайди. Шунга кўра нотўғри талаффузни ҳар томонлама мукамал ўрганиб чиқилмаган. Ҳозирда амалиётда учраган икки кўриниши маълум:

1. «Ғ» товуши ўрнига «Г» товушини алмаштириш. Бола «Ғ» товуши иштирокидаги сўзларни қуйидагича талаффуз қилади. Масалан: «Ғоз — гоз, ғилдирак — глдирак, ғишт — гшт».

2. Бола «Ғ» товушини мутлақо ишлатмайди ва сўзларни қуйидагича талаффуз қилади. Масалан: «Ғоз — оз, ғилдирак — илдирак, ғишт — ишт».

«Ғ» товушининг меъёр ҳосил қилиш усуллари

1-усул. «Ғ» товушни ҳосил қилишда, болага товушни ҳис қилишга ўргатиш зарур. Болага «Г» товушини артикуляцион ҳолатини эгаллаш ва шу ҳолатда тил ўзаги тебраниши, ўпкадан чиқаётган ҳаво оқими портлаб, тебраниш ҳосил қилиб чиқаётганини тушунтириш керак. Бола шу ҳолатни ҳис қилиши ўта зарур. Болага ушбу ҳолат тушунтирилмаса ва бола бу жараёنни шахсан ҳис қилмаса, «Қ» ва «Ғ» товушининг меъёрий талаффузига эришиш қийинлашади.

2-усул. «Ғ» товуши ўрнига «Г» товушини ишлатаганда. «Ғ» товушини талаффуз қилинади ва тақлид қилиш таклиф этади.

3-усул. Дикқатни тил ўзагининг ҳаракатланишига қаратилган артикуляцион машқларни танлаш зарур.

4-усул. «Ғ» товушини мутлақо ишлатилмаганда бола нутқда «К» ва «Г» товушларининг меъёрий талаффузи борлигини аниқдаш муҳим. Иккинчи усул қўлланилади ва товушнинг меъёрий талаффузи ҳосил қилинади.

Меъёрда ҳосил бўлган «Ғ» товушини аввал бўғинларда сўнг сўзларда мустаҳкамланади.

Меъёрдаги «Ғ» товушини бўғинларда мустаҳкамлаш

«Ғ» товушини аниқ чўзиб талаффуз қилинади ва унли товуш қўшилади. Боладаги нутқ бузилишига қараб очик ёки ёпиқ бўғинларда мустаҳкамланади.

Очиқ бўгин.

F-F-F-F-F-F-a

F-F-F-F-F-F-и

F-F-F-F-F-F-э

F-F-F-F-F-F-o

F-F-F-F-F-F-y

F-F-F-F-F-F-ў

Ёпиқ бўгин. Бир нафасда унли товуш талаффуз қилинади
меъёрдаги товуш узоқ чўзиб талаффуз қилинади.

a-F-F-F-F-F-F

и-F-F-F-F-F-F

э-F-F-F-F-F-F

o-F-F-F-F-F-F

y-F-F-F-F-F-F

ў-F-F-F-F-F-F

Меъёрдаги «F» товушини сўзларда мустаҳкамлаш

«ға» бўгинида сўз бошида

ғаш

ғарб

ғазал

ғалла

ғайир

ғазаб

ғараз

ғалтак

ғамгин

ғамхўр

ғарбий

ғафлат

ғайрат

ғалвир

ғалаба

ғалати

ғанимат

ғамламоқ

ғадир-будур

ғачир-ғучир

«ға-ағ» бўгинлари сўз ўртасида ва охирида

олға

йўрға

болға

сағир

беғам

дағал

жилға

нағма

зағча

луғат

шағал

тамға

лағмон

мағлуб

маблағ

рағбат

тўрғай

мағрур

мурғак

сағана

бўсаға

тоғара

фароғат

сидирға

балогат

бегараз

дарғазаб

пайғамбар

жамғарма

паға-паға

ағдар-тўнтар

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Чойгумда сув қайнаганини буг чикқанидан билдим.
Қари кишиларни улуғламоқ керак.

Боғда атиргул гунча очди.
Паға-паға ёғди қор.

«ғи» бўғини сўз бошида

ғинг	ғилоф	ғилдирак
ғишт	ғирром	ғира-шира
ғирт	ғийбат	ғимирламоқ
ғилай	ғиз-ғиз	
ғижим	ғижжак	

«ғи» бўғини сўз ўртасида

ўғил	олғир	хорғин
ўғит	тиғиз	савағич
оғиз	юлғич	йиғилиш
йиғин	чиғич	йиғинди
йиғиқ	сарғиш	елпиғич
бўғиз	тўнғиз	зағизғон
бўғин	сўрғич	арғимчоқ
бўғиқ	сузғич	бўғирсоқ
сиғим	сиғмоқ	зиғирпоя
зиғир		данғиллама
		йиғим-терим

«ғи» бўғини сўз охирида

шанғи	ошиғи олчи
чанғи	томизғи

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Эртақларда қуённи ғилай деб аташар.
Бўри билан баҳслашган тулки ғирромлик қилди.
Ёввойи чўчқа аталар тўнғиз.
Сўзнинг бир бўлағи дейилар бўғин.

«ғо» бўғини сўз бошида

ғоз	ғоя	ғойиб
ғор	ғоят	ғолиб
ғов	ғовак	ғофил

«го» бўғини сўз ўртасида

ёғоч	поғона	топоғон
илғор	билағон	тоғолча
моғор		чароғон
ишғол		Фарғона
йўғон		армуғон
мижғов		
рўзғор		
тўзғоқ		

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Тоғ ичига кирдик тор йўлакдан ғорга.

Уй томини ёпишда ишлатиладиган йўғон ёғоч.

Боғимизни сермева қилган боғбон меҳнати.

«ғу» бўғинида сўз бошида

ғуж	ғурра	ғув-ғув
ғув	ғубор	ғужанак
ғунча	ғулом	ғулғула
ғусса	ғумбак	

«уғ», «ғу» бўғини сўз ўртасида

туғма	бўлғуси	машғулот
луғат	уруғлик	машғул
суғур	буғдой	суғдиёна

«уғ», «ғу» бўғини сўз охирида

буғ	буғу	чолғу
туғ	ёруғ	замбуруғ
уруғ	улуғ	чуғурчуқ

«ғў» бўғинида сўз бошида

ғўр	ғўла	ғўра
ғўза		

«ў» бўғинида сўз ўртасида

тўғон

тўғри

тўғрилиқ

йўғон

тўғраш

тўғаноқ

Ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Ғўла ёниб тушиб, қип-қизил чўғга айланди.

Эшик ташқарисида ғўнғир-ғўнғир овоз эшитилди.

Пахта даласида очилди ғўза.

Тўғрилиқ ва ҳалоллик инсон зийнати.

Умумий ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Ғалтак аравада ғишт ташидик. Куёш ғарбга ботади. Ғофир ғайратли бола. Ёққан қорни босгандим овоз чиқди ғарч-ғурч. Акам ғижжағини ғилофга солди. Сарёғни ранги сарғиш. Бизнинг чақалоқ йиғлоқ. Мана бу гулнинг номи “итоғиз”. Бўғир-соқни айёр тулки еб қўйди. Менинг укам топағону-билагон.

Расмларни номланг, сўздаги «Ғ» товушининг ўрнини топинг

Қофияли соф нутқ машқи

ға-ға-ға — ўйин бошланди олға

ға-ға-ға — акам чалди сибиҙға

ға-ға-ға — қор ёғар паға-паға

ғил-ғил-ғил — олма пишибди тарғил

ғир-ғир-ғир — бизнинг «Олапар» олғир

ғил-ғил-ғил — узум пишибди шиғил

ғич-ғич-ғич — оилада туғилған биринчи фарзанд аталар тўнғич

оғ-оғ-оғ — чўққиси баланд тоғ

оғ-оғ-оғ — дастурхонга чой тўкдим, бўлиб қолди доғ

ғу-ғу-ғу — шимолда яшар буғу

руғ-руғ-руғ — офтоб чиқди оламга ҳамма ёқ ёруғ

руғ-руғ-руғ — ҳар бир ўсимликда бўлади уруғ.

Топишмоқлар

Топишмоқлар жавобида «Ғ» товушини топинг ва болага қулай бўлган топишмоқни ёд олдинг.

У тушган дала қир,

Кулади қиқир-қиқир.

(ёмғир)

Ўзи кичик бир нарса,

Керак бўлар ҳар дарсда.

Чизиб қўйсам нотўғри,

Йўқ қилади бир пасда.

(ўчирғич)

Денгиз эмас чайқалади,

Деҳқонни у бой қилади.

(бугдойзор)

У тугамас бойлик, кон,

Ундан бўлур ош-у нон.

(бугдой)

Патлари сувдек оппоқ,

— Сувда сузиб юради.

Гоҳ қирғоққа чиқиб,

Савлат тўкиб туради.

(ғоз)

«Ғ» товуши иштирокида тез айтишлар

Ғани ғилдиракни ғизиллатиб ғилдиратди —

Ғилдиракни Ғани ғилдиратиб, ғизиллатди.

Гир-гир шамол эсадими?

Гиз-гиз шамол эсадими?

Галла йигим-терими қизгин палла.

Қизгин палла, йигим-терим галла.

Фулом Фанидан голиб чиқдими?

Фанидан Фулом голиб чиқдими?

Қарға дейди — қағ-қағ

Фозлар дейди — ғақ-ғақ.

«Г» товуши иштирокида шеърлар

Фозлар донга ташланди,

Гала-говур бошланди.

Гўнғиллаб, дер бир ари

— Ғашга тегма қоч нари

Ғазабимни қўзғатсанг

Ғарч санчаман наштарим.

«Қ» — «Ғ» ТОВУШЛАРИНИНГ ДЕФФЕРЕНЦИЯСИ

“Қ” ва “Ғ” товушларининг бир сўзда талаффуз қилиниши бола луғатида эркин ҳолатда ҳар бири алоҳида ҳосил бўлгандан сўнг, қуйидаги босқичга ўтилади. Ҳар бир товушга алоҳида аҳамият бериб талаффуз қилиш ва нутқда мустаҳкамлаш босқичма-босқич олиб борилади.

Логопед бўғинларни ёки сўзларни талаффуз қилади сўнгра болага такрорлашни таклиф этади. Бола ҳар бир товушни ўз ўрнида талаффуз қилаётгани назорат қилиб борилади.

«Қ» — «Ғ» товушларини бир бўғинда талаффуз қилиниши

қа-ға-қа-ға

қи-ғи-қи-ғи

қэ-ғэ-қэ-ғэ

ға-қа-ға-қа

ғи-қи-ғи-қи

ғэ-қэ-ғэ-қэ

ҚО-ҒО-ҚО-ҒО	ҚҮ-ҒҮ-ҚҮ-ҒҮ	ҚҮ-ҒҮ-ҚҮ-ҒҮ
ҒО-ҚО-ҒО-ҚО	ҒҮ-ҚҮ-ҒҮ-ҚҮ	ҒҮ-ҚҮ-ҒҮ-ҚҮ
АҚ-АҒ-АҚ-АҒ	ИҚ-ИҒ-ИҚ-ИҒ	ЭҚ-ЭҒ-ЭҚ-ЭҒ
АҒ-АҚ-АҒ-АҚ	ИҒ-ИҚ-ИҒ-ИҚ	ЭҒ-ЭҚ-ЭҒ-ЭҚ
ОҚ-ОҒ-ОҚ-ОҒ	УҚ-УҒ-УҚ-УҒ	ҮҚ-ҮҒ-ҮҚ-ҮҒ
ОҒ-ОҚ-ОҒ-ОҚ	УҒ-УҚ-УҒ-УҚ	ҮҒ-ҮҚ-ҮҒ-ҮҚ

«Қ»-«Ғ» товушларининг бир сўзда талаффуз қилиниши

оғриқ	чуғурчук	қалдирғоч
соғлиқ	шўнғимоқ	болға-ўроқ
боғлиқ	гулқоғоз	лолақизғалдоқ
кўнғиз	олақарға	тиллақўнғиз
қоронғи	сирғанчиқ	улғаймоқ
айғоқчи	улуғламоқ	

Умумий ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гаплар

Соғлиғингни сақласанг сезмайсан оғриқ.

Ўрмонда яшайди кўнғир айиқ.

Гилосимиз пишганда бизнинг ҳовлида кўпаяди чуғурчук.

Қарға қарағай дарахтига келиб кўнди.

Қишлоғимизга Наврўз байрамида қизиқчилар келишди.

Опам қирғичда қовоқ қирди.

Кўнғир тусли айиқча.

Қаранг бизни айвонда қалдирғоч ини.

Қизғанчиқ бола саналади одобсиз.

Қофияли соф нутқ машқи

чок-чок-чок — роса учдик арғимчок

физ-физ-физ — зинғиллаб учар кўнғиз

ға-ға-ға — қар-қар-қар, дейди қарға

чиқ-чиқ-чиқ — юр учамиз сирғанчиқ

физ-физ-физ — зинғиллаб учар кўнғиз

ғоч-ғоч-ғоч — бизнинг кўчада ўсар қайрағоч.

ТЎҒРИ ТАЛАФФУЗНИ НУТҚДА ФАОЛЛАШТИРИШ УЧУН ҚЎШИМЧА МАТЕРИАЛЛАР

ШЕЪРЛАР

Қўшимча адабиётдан бола нутқида барча товушларнинг меъёри талаффузига ва дефференциясига эришилгандан сўнг фойдаланилади.

Бола ёшини, қобилитини ҳисобга олган ҳолда шеърларни ўқиб бериш ва мазмунини тушунтириш, болага ёққан шеърни ёд олдириш. Товушларнинг тўғри талаффузи ва шеърни ифодали ёдлашига аҳамият бериш зарур.

САМАН ТОЙЧОҚ

Саман тойчоқ,
Ўйна ҳар чоқ,
Пешонагинанг
Қордай оппоқ,
Саман тойчоқ.

КУЧУГИМ

Кучугим бор — Олапар,
Уйимизни пойлайди,
Нон беради Қобилжон,
Орқасидан қолмайди,
Каравотнинг тагидан
Содиқжонга хуради,
Содиқнинг жаҳли чиқиб,
Уни тез-тез уради.

ХҶҮРОЗИМ

Ку-ку, ку-ку хўрозим,
Тожи тилла хўрозим,
Юзинг қизил олмадек,
Ота — бобо хўрозим.
Деразадан қарай қол,
Мана нўхат ола қол!

ШАРИФАХОН

Шарифахон — ой,
Яхшиликка бой
Яхшиликдан
Осмондаги ой.
Қўлларида гул,
Оғзигачи-чи, мой!

ЛАЙЛАК

Лайлақлар учиб келди,
Жанубдан кўчиб келди.
Лал-ла-ла, ла!
Тол бошига ин солди,
Шу ерлик бўлиб қолди.
Лал-ла-ла, ла!
Келганлари соз бўлди,
Биз ёқда ҳам ёз бўлди.
Лал-ла-ла, ла!

ХҶҮРОЗ

Юзларинг лола, хўроз,
Қанотинг ола хўроз.
Фермага чирой хўроз,
Шўх-у, эркатой хўроз.
Ухлаб ётардим қотиб,
Яхши қилдинг уйғотиб.

Қўнғироқ овоз хўроз,
Қичқиравер боз, хўроз!
Товуқларни етаклаб,
Атрофга назар ташлаб,
Бўйнинг тутиб ғоз хўроз,
Юришларинг соз, хўроз!

БЎТАЛОҚ

Қ. Муҳаммадий

Туя бола — бўталоқ,
Чопиб отар шаталоқ,
Ширмой кулча думалоқ,
Бўталоқжон, бўталоқ,
Ҳадеб отма шаталоқ,
Баъзи бир ер қатқалоқ,
Ердан ема шапалоқ.

УЛОҚЧАМ

Қ. Абдуллаева

Ҳой улоқчам, улоқчам
Тез кел, шалпанг қулоқчам.
Ўт келтириб еб олинг,
Тезроқ семира қолинг.

ҚЎҒИРЧОҚЖОН

Й. Сулаймон

Қуёш билан тенг туриб,
Озода кийинтириб,
Сенга тақамиз маржон.
Қўғирчоқ, Қўғирчоқжон.
Қўлдан қўймаймиз сира,
Юқтирмаймиз гард, шира
Овунчоқсан бизларга,
Қўғирчоқсан бизларга.

БУВИМ

Й. Сулаймон

Бувижоним қарилар,
Хатто юздан нарилар.
Йўқлаган онларида
Доим мен ёнларида.
Сув деса сув тутаман,
Сўзларини кутаман.

ҚУЁНИМ

Т. Йўлдош

Қуёнжоним, қуёним,
Менинг кўнгил қўйганим,
Қулоқларинг қамишдай,
Кўринишинг хомушдай.

Лекин шўхсан, ўтдайсан,
Кўзичоқдек ўтлайсан.
Ўйнайсан дикир-дикир,
Кеч бўлди, хонангга кир!

СУҲБАТ

А. Обиджонов

- Ҳозлар бир сўз дейсизми?
- Ға-ға-ға!
- Тотли сули ейсизми?
- Ҳа, ҳа, ҳа.
- Нега патни силайсиз?
- Ғоқ-ғоқ-ғоқ.
- Мендан нима тилайсиз?
- Боқ, боқ, боқ.

БОТИНКА

О. Маҳкамов

Кўриб қолди онажони:
«Пойма-пой-ку, болажоним,
Мана бундай кийиб боқчи!...»
Энди билиб кияр Рустам,
Онасига буюрмасдан.

Ботинкасин олди Рустам,
Онасига буюрмасдан.
Терлаб кетди кийгунича,
«Вой ботинкам, торсан бунча!»

МИТТИ ЎРДАК

И. Муслим

Инкубатордан кеча
Чикди митти ўрдакча.
Қурбақадан у митти.
Ойисин сўраб кетди.
Кейин борди арига,
Ари қувди нарига.
Кўриб қолди қарғани,
Сўради: — Ойим қани?
Кейин чумчуқни кўрар:
— Ойим қани? — деб сўрар.

Учратиб бир лаїчани,
Сўради: — Ойим қани?
Хўтикка бориб тунда,
Ойисини сўрар ундан.
Йўлда мушукни кўрди,
У ейман, деб югурди.
Келиб қолди-ю Ғани,
Қутқарди ўрдакчани.

Ўрдак ғағиллар доим:
— Қанилар менинг ойим!

ОЙМОМА

Ш. Саъдулла

Аям деди: «Кўкка боқ;
Ёниб турар бир чироқ!»
Кўкка боқсам бир патир,
Нури оламга татир.

— -Ҳой оймома, оймома,
Сенсан нурли, шўх мома,
Нур ёғдириб, минг яша!
Бизларга кулча ташла!

Дарахтга чиқсам эди,
Сени узиб олар эдим —
Кулчалигингча, ўзим —
Еб қўярдим, чин сўзим!

Ҳой оймома, оймома,
Ҳой нурли нонвой мома
Ёғду сочиб минг яша!
Бизларга кулча ташла!

КУЧУКВОЙ ВА МУШУКВОЙ

И. Султонов

Кучуквой ва мушуквой
Жанжаллашиб қолишди.
Бир-бирини дўппослаб
Роса шовқин солишди.
Мушукнинг бароқ думин

Тишлаб олди Кучуквой.
Кучуквойнинг юзларин
Юмдалади Мушуквой...
Учрар шундайлар баъзан,
Ўрнак олманг улардан.

БАҲОНА

Т. Холматов

Онаси дер: — Юзингни юв!
Зафар дейди: — Ювдим қаранг.
— Кўзингга сув тегмабди-ку,

Хўлланибди оғзинг аранг.
— Кўзим билан, ахир, нон
Емайман-ку, ойижон!

ИШ ҚИЛДИМ

Дадасига Лола дерди:
— Мен иш қилдим!
— Қандай, қизим?
— Ойим овқат солиб берди,
Олиб келиб едим ўзим.

СЕВАР

Олиб берди дадаси
Рангли қалам Севарга.
Рассомман деб мақтаниб,
Севар чизар деворга.

ЛОЛАЛАР

М. Муҳаммадқулов

Бахтимиздек очилипти
Қирда қизил лолалар.

Уни териб, байроқчадек —
Кўтарайлик, болалар!

ҚЎНҒИЗ НИМА ДЕЙДИ?

О. Абдурахмонов

Тилла қўнғиз,
Дейди: «ҒИЗ-ҒИЗ»
— Қўйвор мени,
Ишим тигиз.

Бировга сен
Берма озор,
Бекорчидан
Эл ҳам безор.

ОЙМОМА

Ш. Дадашева

— Қаранг, ойи, оймома,
Дейди кичкина Жасур, —
Кўчада чопиб юрсам,
Кетимдан юрар нуқул...

Энди ҳовлимизга ҳам,
Аста кириб олибди.
Ойи, мени оймома
Яхши кўриб қолибди.

АЙИҚЧА

М. Оқилова

Қора кўзли оқ айиқ
Бизга меҳмонга келар.
Янги йил байрамида
Ўйнаб, жуда шод қилар

Қани, ўйна, айиқча,
Ёнингда кўм-кўк арча
Атрофидан айлангин,
Ўйинчоқларни кўргин.

ЎРДАКЧАМ

Э. Раҳим

Ўрдакча-ю, ўрдакча,
Юришларинг бўлакча.
Мўлтиллашиб кўзингни,
Туришларинг бўлакча.

Оёқларинг сап-сариқ,
Сенинг севганинг ариқ.
Шўнғиб, шўнғиб сузасан,
Хоҳ қоронғу, хоҳ ёруғ.
Дон терасан шип, шип, шип,
Қанот қоқиб лип, лип, лип.
Ўзим сени боқаман,
Кел ўрдакчам, чип, чип, чип.

АЯСИНИ АЯСИН

П. Мўмин

Нима еса Ханифа,
Аясига илинар.
Ханифанинг бу билан
Илиқ меҳри билинар.
Ачом-ачом қилади,
Юзларини силайди.
Мақташиб бир-бирини,
Яхшиликлар тилайди.
Ҳаммадан ҳам Ханифа
Аяжони чарчаса
Ўтиради ёнига.

Ширин сўзлаб, кулдириб,
Ором берар жонига.
Яхши кўрар аясин
Ханифадек ҳамма ҳам
Аясини аясин.
Ханифалар яшасин!

НОН ОЛИБ КЕЛДИМ

Ёлғон эмас — чин сўзим,
Магазиндан бир ўзим
Кўча четидан юриб,
Анча нарсани кўриб,

Қайтимни йўқотмасдан,
Кучукка тош отмасдан,
Олиб келдим иссиқ нон,
Уйга келганда меҳмон!

БИРГАЛАШИБ ЙИГЛАЙМИЗ

(ҳазил)

Йиглама кўп, укажон,
Ёшинг тугаб қолади.
Бизга тарвуз кўтариб
Ойим келиб қолади.

Эй кўйсанг-чи, укажон,
Кел, иккимиз ухлаймиз.
Келганда-чи, ойимлар,
Биргалашиб йиглаймиз!

ОНАЖОНИМ

Э. Қамбаров

Бағри обод,
Чехраси шод,
Онажоним
Энг улуғ зот.
Сўз бошим — сиз,
Сирдошим — сиз,
Хонамдаги
Қуёшим — сиз.

Сиз олиб дам,
Юринг бардам.
Хизматда мен
Бўлай ҳар дам.
Фурурим — сиз,
Қалбим кўри — сиз,
Умр бўйи
Ғамхўрим — сиз.

ОВУТАМАН

О. Маҳкамов

Ёқимтой бир синглим бор,
Унинг исми Мукамбар.
Овутаман мен уни,
Ўйнатаман ҳар куни.

«Ана, миёв», демайман.
«Ана, бобов», демайман,
Укамни кўрқитмайман!

НОК

Х. Эрматов

Нок — мевалар асили,
Эрта пишар ҳосили
Ширинлиги худди бол
Пишганини териб ол.

ШАФТОЛИ

Кўплигидан шафтоли
Шохи ерга букилар.
Тирговучлар ушлолмай,
Шамол турса тўкилар.

АНОР

Янги, қизил коптокдек,
Бўлиқ анор донаси.
Хуштаъм, ёқут донаси.
Тўлиқ ҳар бир хонаси.

ҚУЁНИМ

Оқ қуёним аломат,
Отин қўйдим Саломат:
Тинмай чошиб ўйнайди,
Чарчаш нима билмайди.
Қуёнимни севаман,
Кўк бедалар бераман.
Семирсин деб қуёнчам,
Кўк майсалар тераман.

СОЧИҚ

Қ. Абдуллаева

Кир бўлса қўлу юзим,
Ювиб артаман ўзим.
Миннатдорман, очиги,
Раҳмат сенга сочиғим.

КИЧКИНА ҚУШЧА

Ш. Саъдулла

Ҳай, ҳай чумчуқ — жажжи
қуш,
Шохда турма, пастга туш!
Эрта-ю кеч тинмайсан,
Чарчамоқни билмайсан.

Чирқиллайсан излаб дон,
Мана чумчуқ, сенга нон
Қорнинг тўйса айтасан,
Сўнг уйингга қайтасан!

ҚАЛДИРҒОЧ

Менинг отим қалдирғоч,
Эшигингни тезроқ оч!
Дон-дунингни сочмасанг
Эшигингни очмасанг,
Ашулалар айтмайман,
Учиб кетиб, қайтмайман.

ЎРДАГИМ

Қ. Узоқов

Ўрдагимнинг жони сув,
Сузиб кўнгил очади.
Ёмғир ёғса панага
Мендан олдин қочади.

ТОВУҒИМ

— Инидан чиқиб товуғинг
Нега «қоқ»-«қоқ» этади?
— Боққанимга раҳмат, деб
Тухум ташлаб кетади...

МЕН АҚЛЛИ БОЛАМАН

А. Абдураззоқ.

Мен ақлли боламан,
Йиғлоқ эмасман.
Йиғлаган болаларга
Ўртоқ эмасман.

Йиғлаган болаларнинг
Ўртоғи бўлмас.
Минай деса кишнаган
Тойчоғи бўлмайди.

Йиғлоқининг кўзидан
Оқса ёшлари,
Қочар ҳамма ўйинчоқ,
Кийим-бошлари.

Қочиб кетар қалпоғи,
Қочиб кетар папоғи.
Қочар келган изига,
Катта магазинига.

Мен ақлли, кўзимдан
Оқмас ёшларим.
Шунинг учун қочмайди
Кийим-бошларим.

Беринг кийимларимни,
Кияй ойижон.
Ўйнаб-кулиб боғчамга
Кетай ойижон.

ҚОР ВА ОФТОБ

Қор ёғди деб кечқурун
Хурсанд бўлиб ётгандим.
Тушимда ҳам қор кўриб,
Хўп яхмалак отгандим.

Бугун чана учай деб
Бир амаллаб уйғонсам,
Ҳеч қаёқда ҳеч қандай
Қор қолмабди сира ҳам.

Мен тургунча қорларни
Офтоб чиқиб еганмиш.
Кеч уйғонган болага
Қор қолмасин деганмиш.

ШИРМОЙ НОН

Ю. Шомансур

Ойим ёпар ширмой нон,
Мен ҳам қараб турмайман,
Гул соламан хамирга,
Ўт ёқаман тандирга.

Меҳнат қилгач албатта.
Синдириб катта-катта
Ейилганда ширмой нон,
Мен ҳам қараб турмайман.

СОРА СҮРАР ҚАЙЧИНИ

Ё. Комилов

Қўғирчоғи қўлида,
Сора сўрар қайчини,
— Нимага керак эди,
Болажоним айт чинин?

— Ойижоним, ойижон;
Сизга ўзим боламан.
Қайчи билан «болам»нинг
Тирноғини оламан.

БАЛАНД ОСМОН

К. Ғойибов

Буви:
— Бошим осмонга етди.
Сени кўриб болажон.

Набира:
— Бошингиз қандай стар
Жуда баланд-ку осмон?

ҚЎҒИРЧОҚЧА

Э. Раҳим

Мен чиройли
Қўғирчоқча.
Севган жойим
Ясли, боғча.

Жиринг, жиринг
Тезроқ юринг,
Боққа тўлиб,
Жавлон уринг,
Жиринг, жиринг,
Қўлни ювинг.
Ошхонага
Томон юринг.
Товоқ тўла,
Ширин шовла,
Иссиқ бўлса,
Яхши қовланг.
Кўчирманглар
Товоқ сири.
Синдирманглар,
Ҳеч, ҳеч бирин,
Жиринг, жиринг,
Боққа кири.
Тўп-тўп бўлиб
Ўйин қуринг.
Ишга тушсин
Болғачалар.
Қушдек учсин
Йўрғачалар...
Қўшиқ айтинг
Ушлашиб қўл.
Уйга қайтинг,
Сизга оқ йўл.
Айтинг, айтинг,
Қўшиқ айтинг,
Эрта билан
Тезроқ қайтинг.

ҲАММА ХУРСАНД

Й. Сулаймон

Зеби бувин
Ташиб сувин,
Енгил қилсам юкини,

— Даданг ҳам,
Аянгга ҳам
Раҳмат, — деди у куни.

Дадам хурсанд,
Аям хурсанд.
Қўлим бўшми,
Қўни-қўшни
Юмушида бўламан.
Оёқ чаққон,
Менга боққан
Одамлар дер: — Бўл, омон!
Роса мақтаб,
Очишар гап
Доим ақлу хушимдан.
Дадам хурсанд,
Аям хурсанд.
Ҳамма хурсанд ишимдан.

МЕНИ ЭМАС

Т. Абдулла

Ўпкасини тутолмай,
Йиғлаб кирди-да Дилдор.
Гапин тўла айтолмай,
«Ари, ари» дер тақрор.

— Вой ари курсин, қачон
Чақди сени, дўмбоғимни?
— Мени эмас, ойижон,
Чақди қўғирчоғимни.

ҚУЁНЧАМ

Э. Ёндош

Чарос кўзли қуёнчам
Бўлди роса бир ойлик.
Кумуш рангли юнги ҳам
Кўз олгудек чиройли.
Кенг катакча қурганман,
Яйраб ётсин деб уни,
Янгилайман юмшатиб,
Тағларини ҳар куни.
Беда солсам олдиға,
Киртиллатиб ейди у.
Қўлин қўйиб кўксига
Гуё раҳмат дейди, у.
Ширин бола бўламан
Ҳар эрталаб боғчамга мен
Йўл оламан.
Дўстларимга қўл бераман,
Қўл оламан.
Асал сўзли тарбиячи
Жамол опа.
Қарши олар юзларимдан
Ўпа-ўпа.
«Шириним» деб эркалатиб
Эси кетар.
«Ширин бўл» деб қўлларимга
Конфет тутар.
Раҳмат айтиб қиқир-қиқир
Қуламан мен.

Конфетлар еб ширин бола
Бўламан мен.

БУВИЖОНИМ

Т. Илҳомов

Ҳасса дўқ-дўқ қияпти,
Бувижоним келяпти.

— Мен очаман эшикни!

— Мен очаман эшикни!

Уйга кирди бувимиз,

Нурга тўлди уйимиз,

— Мен қўяман ёстиқни!

— Мен қўяман ёстиқни!

Бувим юзи маржон тер,

Елпиғични менга бер.

— Мен елпийман бувимни!

— Мен елпийман бувимни!

БЎЛСИН ЧЕВАР

С. Ҳасанова

Қўғирчоғин, —

Овунчоғин

Ухлатади.

Тонг отганда,

Уйғонганда

Овутади.

Юзин ювар,

Сочин ўрар

Қўғирчоғин,

Кийинтирар,

Сайр этди рар

Гулзор боғин.

— Қўғирчоғим

Тезроқ ўссин, —

Дейди Севар,...

Онам каби

Қўғирчоғим

Бўлсин чевар.

АРАЗЧИ

Т. Йўлдош

Арзимаган гапга куйиб,

Бўлар— бўлмас қовоқ уйиб

Ён-верига қарамаган,

Одати кўп ярамаган,

Аразчи.

Бас қил десанг баттар ошар,

Қандай бола, ақлинг шошар,

Кўрган барча:

— Аттанг, — дейди,

Бир кун ўзи афсус ейди.

Аразчи.

Мушукни «пишт» десанг тамом

Дастурхонда қолар таом...

Бошқага ҳам едирмайди,

Бир оғиз сўз дедирмайди

Аразчи.

АЙИҚ

Ш. Саъдулла

Ўрмонда бўлганмисиз,

Айиқни кўрганмисиз?

Устида пўстини бор,

Писанд эмас унга қор.

Мен унинг наслиданман,
Айиқнинг аслиданман.
Отамдан қолган пўстин,
Ўша пўстин менга тўн.
Фарқим шу: мен қўғирчоқ,
Болаларга ўйинчоқ.

ОФТОБ ЧИҚДИ ОЛАМГА

Қ. Носирова

«Офтоб чиқди оламга
Югуриб бордим холамга»
Пешонаси жиққа тер
Олов ёқиб холам дер:
— Гулнора, қизим, бугун —
Бувинглар туғилган кун.
Кенжатой эварасан?
Табриклаб не оборасан?
Холамга дедим шу чоқ:
— Гул териб кучоқ-кучоқ
Тугаман қўлларига.
Сочаман йўлларига...
Холам ёпиб бир тандир —
Жиззали кулча, патир,
Юзларида маржон тер,
Яна менга шундай дер —
— Саначи, нечта бари
Бувингни болалари?
— Бирдан йигирмагача
Санаб чиқдим бехато.
Нарёғига ўтолмай
Адашиб қолдим аммо.
Офтоб мендан кулгандай
Мазах қилиб кулгандай.
Роса уялиб кетдим.

ҚОР

Қор ёғар элак-элак,
Гўё гала капалак.
Тутқич бермай кафтимга,
Эриб кетар тафтимга.
Қувноқ қор,
Қочқоқ қор.

Қорни йиғиб олайлик,
Бир шаклга солайлик.
Болалар, келинг, қани,
Қорбобо яса, Фани.
Қор ёғар ҳамон-ҳамон,
Куламиз хандон-хандон.
Қизиб кетди ўйин ҳам,
Шодлик кўрар баҳам.
Қувноқ қор,
Оппоқ қор.

КАПАЛАК

Т. Хусаинов

Капалакжон, капалак,
Баҳордан бердинг дарак,
Нусхандан тикдим палак,
Жажжи гўзал капалак.

Боғни кезиб тинимсиз,
Чарчашни ҳеч билмайсан
Менга тутқич бермайсан,
Жажжи гўзал капалак.

Гулзоримда гуллар кўп,
Кел, сен гулларимдан ўп.
Очилсин бўлиб тўп-тўп,
Жажжи гўзал капалак.

Капалакжон, капалак
Баҳордан бердинг дарак,
Нусхангдан тикдим палак,
Жажжи гўзал капалак.

ЙИҒЛАМА ОППОҚҚИНАМ

Турсунбой Адашбоев

Ариқдан ўтаётиб
Гулнора тойиб кетди.
Мунча анқайдим дея
Ўзини койиб кетди.
Ўрнидан туриб дарҳол,
Кўйлаklarини қокди.
Сўнгра кўғирчоғига
Меҳр-ла кулиб боқди:
— Вой, қаттиқ йиқилдингми,
Кўзлари мунчоққинам?
Бошинг тошга тегдими
Йиғлама, оппоққинам.

ЛОЛА ВА МУШУК

Ш. Саъдулла

Мен Лоламан, Лоламан
Озода қиз боламан.
Эрта билан тураман
Юз-қўлимни юваман.

Мушугим бор қора мош,
Ўзи жудаям ювош,
Мендан олдин туради,
Юз-қўлини ювади.

ЧИТТАК

Мен қушчаман кичкина,
Тилларим чучуккина.
Ола чипор қанотим,
Билсангиз — читтак отим.

УЛОҚЧАМ

Кичкина эчки — улоқ,
Ўйнар ошиб ўмбалоқ,
Мен билан иноқ, ўртоқ
Кўкат берсам ямлайди,
Орқамдан ҳеч қолмайди.

Каппалайди ўт берсам,
Ўйнайди қулоч керсам.
Сузади мушт ўқталсам
Бошчасида шохи бор,
Думчасида оқи бор.

ОЗОДА

Жажжигина Озода,
Энди олтида ёши.
Ҳавас қилгудай тоза
Озоданинг уст-боши.

Сочларини тарайди
Силлиқ қилиб эрталаб.
Синглисига қарайди,
Ўргатади битталаб.

МИТТИ

Митти деган мушугим,
Ўта кетган олғир, шум.
Митти пойлаб туради,
Сичқонвойни кўради

Сичқон мушукни кўриб,
Қочар тешикка уриб.
Сичқон қочиб қутулар,
Мушук эса тутилар.

АРЧА

Т. Хусаинов

Арча, кўм-кўк арчажон,
Безаклари зар, маржон.
Залда хурсанд ўйнаймиз,
Кўшиқ айтиб яйраймиз.

Қизил, кўк, пушти чироқ,
Ёнар чиройли бир боқ.
Бахтиёр авлодингмиз,
Қушдек учиб қувнаймиз.

САМОЛЁТ

А. Раҳмат

Ҳой, самолёт, самолёт,
Сени яхши кўраммиз.
Учиб ўтсанг осмондан,
Қувнаб қараб тураммиз.

Осмонда ҳам кўринмай,
Вариллаб сен кетасан.
Баланд тоғлардан ошиб
Узоққа тез етасан.

ЖЎЖА

А. Лантёв

Мени яхши кўриб қўй:
Уч кунликман, билиб қўй.
Чувалчангни тутаман,
Сира қўрқмай ютаман.

САЛОМ

Т. Йўлдош

Йўл устида учраган
Кишига берсанг салом
Алик олиб аввали,
Сўнгра дер: — Раҳмат болам.

Саломсиз ўтсанг агар,
Шўрлик соқов экан дер.
Тилинг бўлгач, албатта,
Катталарга салом бер!

ЎРТОҚ ҚУШЛАР

П. Мўмин

Баҳор келди элимизга
Қувонч тўлган дилимизга.
Келинг қушлар,
Учинг қушлар,
Бизлар дўстмиз доим сизга.

БУЛБУЛЧА

Жон булбулим, булбулим
Богда очилган гулим!
Сенга кучоқ кераман,
Гулларимдан бераман.

БОЛАРИ

Қ. Муҳаммадий

Гув-гув учар болари,
Дув-дув учар болари
Гулдан-гулга қўнишиб,
Шарбат ичар болари.
Болари, ҳой болари,
Гув-гув нағманг чал,
Боғимизда яйрашиб,
Учиб ўйин сол, ари!
Сен қадрдон дўстимиз.
Асалинг еб ўсдик биз,
Боғчамизда қол ари!

ЯХШИ БЎЛ ДЕБ

Т. Йўлдош

Яхши бўл! — деб эркалаб,
Ойим мени суярлар,
Шўхлик қилсам койиниб,
Ичларидан куярлар.

— Боласан-да, — дейдилар,
Ўзим ўйлаб қоламан.
Айтганларин қилай деб,
Йўлда ўйнаб қоламан...

ЛАЙЛАК

Ажойиб қушдир лайлак,
Ноғора чалар тап-тап.
Думи гўзал, бир тутам,
Қизикдир юриши ҳам.
Оёғи узун-узун.
Ҳар ёнга тикар кўзин.

Емиши илон, бақа,
Қўнмайди бизнинг боққа.
Чалса, бор ноғораси,
Ноғоралар сараси,
Ҳам ноғора, ҳам қўшиқ,
Ҳам қўл, чўп-у ҳам тумшук.

ҚУРБАҚА

Азиз Абдураззоқ

— Қурбақажон, қурбақа
Нега кийим киймайсан?
Доим сувда юрсанг ҳам
Нега совуқ емайсан?
Доим юриб яланғоч
Нега совуқ демайсан?
— Менга кийим керакмас,
Яхши кўрган жойим сув.
Қишин-ёзин сувламан
Менга керак доим сув.
Сувда сузиб юраман,
Ерда сакраб юраман.
Майса ўтлар ичида
Яйраб-сайраб юраман.
Файратим зўр, совуқни
Совуқ демайман.
Доим қилиб ҳаракат,
Совуқ емайман.

КЎЗИМ ВА ЎЗИМ

П. Мўмин

(Ҳазил)

Яшасин, келса меҳмон,
Тўлиб кетар дастурхон:

Конфетлар йилт-йилт этар,
Кўзларим филт-филт этар.
Шоколад, мармелади...
Ҳаммаси соз, ғалати.
Тутсам ҳамки ўзимни,
Эпполмайман кўзимни...

Конфетга қўл узатиш,
Дейишади уят иш.
Менда кунт — прода бор,
Қилмасам-да эътибор —
Қарай десам бир четга,
Кўзим оғар конфетга...

БУЗОҚЧАМ

Дикир-дикир ўйноқлаб,
Чопқиллайсан бузоқчам,
Сен билан хўп чиройли
Менинг кўм-кўк ўтлоқчам.

Бойласам, шўхлик қилиб —
Арқончани узасан
Эркаланиб мени ҳам
Ҳар замонда сузасан.

Устингдаги юнглариң,
Қоп-қора ҳамда майин,
Ўтлоғимда ўтлаб юр,
Яйраб, ўйнаб кун сайин.

Говмиш сигир бўларсан
Каттакон бўлганингда,
Суратга тушдик икков
Уч ойга тўлганингда.

АРЧА

Шодликка тўлди
Бугун дилимиз
Улуғ байрамдир
Янги йилимиз.

Совғалар олдик
Яна бир кучоқ.
Қорбобомиздан
Димоғимиз чоғ.

Келинг, болалар
Бирга ўйнайлик.
Арча қўшиғин
Айтиб, қувнайлик.

ҚОР

Қор, қор, қорлар,
Атроф порлар.
Йилт-йилт нурдек,
Оппоқ ундек.
Шакар ундек,
Шакар десам,
Агар есам,
Оғрир тишим.

Дод-дод ишим
Қор, қор, қорлар...
Атроф порлар
Йилт-йилт нурдек,
Оппоқ ундек.

Ҳ. Ёқубов

ҚОРБОБО

М. Икромов

Қор ёғди гупиллатиб,
Қорбобо дукуллатиб
Келиб қолди боғчага
Соқолин селкиллатиб.
Олиб келган совғасин:
Қўғирчоқ, айиқчасин,
Танкча, тўпча, ўрдак, ғоз...

Бизга берди ҳаммасин.

Ўртада кўм-кўк арча,
Қўшиқ айтади барча,
Қорбобо кулиб дейди:
— Ўйнанг, кулинг ҳар қанча

Биз ўйнаймиз, куламмиз,
Шод кўшиқлар куйлаймиз.
Атрофида айланиб,
Қорбобони қутлаймиз.

КИМ ТУРАР АВВАЛ

Т. Убайдулло

— Сизларнинг уйингизда
Ким турар аввал?
Ўзингми ё укангми,
Айт-чи, Таваккал.

— Уйимизда эрталаб,
Чалиб ўз созин.
Уйғонади биринчи
Бобоқ хўрозим.

ЁМҒИР ЁҒАЛОҚ

Ш. Саъдулла

Ёмғир ёғалоқ,
Ям-яшил ўтлоқ
Энди экинлар
Чиқарар кулоқ.

Тарновдан ошиб
Тушади шошиб,
Сўнг жилғалардан,
Оқади шошиб.

Ариқлар тўлар.
Зўр анҳор бўлар.
Сув сероб экан,
Кўп пахта унар.

Ёмғирдан фойда,
Майсага, донга.
Юрт сероб бўлар,
Оқ бугдой, нонга.

Ёмғир ёғалоқ,
Томчи юмалоқ.
Ёмғир тинганда
Чиқар камалак.

ҚИШДА

Н. Орифжонов

Роса маза қиш,
Қорлари — кумуш.
Оқ кийган атроф,
Қиш ҳавоси соф.
Коньки учамиз

Ҳеч чарчамай биз.
Гоҳо қорбўрон
Ўйнаб, ким чаққон —
Билиб оламиз,
Қойил қоламиз.

ТОЙЧОҒИМ

Бор менинг бир тойчоғим,
Севган оним — ўртоғим:
Яқин қилар йироғим.

Тикка қамич қулоғи
Чақнар олтин туёғи,
Дикир-дикир ўйноқи,
Толмас қўлу оёғим.

Минсам сакрайди кўкка,
Ирғишлаб дикка-дикка,
Чуҳ десам, тоғдан тикка,
Учиб ўтар чақмоғим.

МУҒОМБИР

А. Обиджон

Нок бердингиз
Талаштириб.
Кетинг энди
Яраштириб.
Бўлинг
Топиб ўртасин.
Менга беринг...
Каттасин.

ЮРИНГ, БОЛАЛАР

Ҳ. Муродов

Қиш қорин супуриб,
Кулди далалар.
Гул тергали ҳув тоққа
Юринг, болалар.

Йўлимизга поёндоз
Ёзган баҳоржон.
Худди кўнглимиз каби
Чарақлар осмон.

АЛЛА

Ёт болам, ухла, кўзим!
Уйларда ўчди чироқ.
Ухлар асаларилар,
Ухлар балиқлар тинчроқ.

Кўкда ой ярқирайди,
Деразадан қарайди,
Кўзларингни юмгин, кўзим,
Ёт қувончим, қундузим!
Алла-алла!

ҚЎЗИҚОРИН

Гур-гур момоқалди роқ,
Яшин тиши ялтироқ
Шамол, булут ўйнашди,
Бир-бирини қувлашди.
Жала, ёмғир, сел қуйди,
Дала бетини ювди.
Бирдан ҳаво очилди,
Қуёш нури сочилди,
Биз чиқдик дала-боққа,

Кўзиқорин термоққа.
Этак-этак тердик биз
Уйга олиб келдик биз.
Қовуриб берди ойим,
Кўзиқорин мулойим.

МУРАББО

Олхўри пишди,
Қозонга тушди.
Шакар, сув билан,
Шунда топишди.
Ўчоқда олов,
Ёнади лов-лов.
Учала ўртоқ,
Ишлар қозонда.
Қайнашар иноқ,
Менман пазанда.
Бир-бирин улар,
Қўллашиб ишлар.
Тинмай қайнашиб,
Бўлишдилар бол.
Энди улардан,
Мураббо тайёр.
Келгин ўртоқжон,
Қиламан меҳмон.

ЁМҒИР

Шар-шар қуяр ёмғир-ей,
Ёмғир мунча топқир-ей.
Кўчада бўлсам топар.
Майдонда юрсам топар.
Устимга чак-чак томар.
Эй, эй, тўхта, шошмай тур,
Кўп ҳаддингдан ошмай тур.

Мени бир тополмагин.
Сувингни сеполмагин,
Уйга кириб зинғиллаб,
Турдим ойнадан қараб.

КАККУ

Ҳар қуш ҳар хил сайрайди,
Бор қуш ҳар хил сайрайди:
Каптар сайрар гу-гулаб,
Мусича-чи, ку-кулаб.
Чирқ-чирқ, дер митти чумчуқ,

Қоқ-қоқ, деб куйлар товук.
Ўзим қандай сайрайман.
Сайрайману яйрайман.
Как-ку, как-ку!
Бу ўзимнинг отим-ку!

ТЎЛҚИНЖОН

Қ. Ўтаев

Ўзи ерда-ю
Ақли қуёшда
Сирли жумбоқлар
Ечилар бошда.
Ракета ясаб
Учирсам дейди.

Қалбимда қуёшга
Кўчирсам дейди.
Шундай ўйлайди
Тўлқинжон тинмай.
Ўқир китобни
Қўлидан қўймай.

ЭШИКНИНГ ИЛТИМОСИ

Мен эшикман уйингда
«От ўйин» деб ўйлама
Қурилмадим ўйинга
Ёирчиллатиб ўйнама.

Ўйнайверсанг бир куни
Ўз ўрнимдан кўчаман.
Совуқ кириб, уйингнинг
Фарқи қолмас кўчадан.

Шамоллашинг ҳам мумкин,
Уйинг нордай очилиб.
Ўйнамагин шунинг-чун
Бандларимга осилиб.

МЕҲНАТ НОНИ

Ҳ. Аминов

Ҳазил қилиб Шодига,
Чиққин десам шотига,
Тинади кўзим дейди.
Чиқа қол ўзинг дейди.
Яхши, дейди узумни,
Яхши ейди узумни.
Яхшими текин томоқ,
Меҳнатсизга овқат емоқ?
Бир гапим бор Шодига,
Қўрқмай чиқсин шотига.
Ўрганиб қолар кўзинг.
Узумни узсин ўзи.
Меҳнат нони ширин дер,
Ширин нонни ҳамма ер.

КУНГАБОҚАР

Кунгабоқар қизиқ экан,
Бағри йўл-йўл чизиқ экан:

Минг юз бир хил уяларда,
Мағзи, дони тизиқ экан.

Тонгни кулиб қаршилайди,
Тарам-тарам соч силайди.

Ўз номи ҳам кунгабоқар,
Қуёш йўлин пойлаб боқар.

Нур шайдоси қаранг ана,
Қуёш йўлин пойлар яна.

ЛОЛА

С. Барноев

Богчасидан хўнг-хўнг йиғлаб
Келди Лола.
Дедим унга: — Хафа қилди
Қайси бола?
Сен ўшани кўрсат менга
Юргин қани.
Лола деди: — Салим бола
Урди мени.
— Оғридим бирор еринг,
Десам унга.
Пальтосини кўрсатиб, у
Деди менга:
— Салим бола
пальтомга-чи,
— Урди, ада.
Пальтом оғриб қолгани чун
Йиғладим-да...

ТОПИШМОҚЛАР

Топишмоқларни ёд олиш ёки тинглаб жавобини топиш кичкинтойлар мавҳум тафаккурини, тасаввурини ривожлантиришда қўл келади. Топишмоққа қизиққан боланинг фикрлаш қобилияти ривожланади, нутқи равланшади, луғат бойлиги ортиб боради.

Кулочида кўш-кўш халқа,
Хизмат қилар чарчамай халққа.
Кулиб турар мисоли офтоб
Ҳамроҳидир, чанг, тор, най, рубоб.

(Чилдирма)

Қиздирсанг ишлар,
Кийим текислар.

(Дазмол)

Чўзилиб ётар нарвон
Ундан ўтар уй карвон.

(Поезд)

Гоҳ баркашга ўхшайди,
Гоҳ бобомнинг ўроғи,
Тунда пайдо бўлганда,
Яшнаб кетар эл боғи.

(Ой)

Душманидир чанг, тўзон
Ишга шайдир ҳар қачон
Гарддан сақлар уйимни
Тоза қилар кийимни.

(Кийим чўтка)

Чопса чопилмайди,
Ёпса ёпилмайди
Булутли кун ҳар қанча
Изласанг топилмайди.

(Соя)

Ўт оловни — тишлайди,
Оғзи куйиб — пишмайди.
(Оташкурак)

Тунда кўриб чўғ дейсан,
Тонгда туриб йўқ дейсан.
(Юлдуз)

Илон изли ёруғ нур,
Булутларни қучади.
Жарангдор овозидан
Еру-осмон кўчади.
(Чақмоқ)

Ўзи жуда ҳосилдор,
Қорнида қора холи бор.
Узун яшил уйчада
Ётади қатор-қатор.
(Ловия)

Керагида сувга отасан,
Қимирлашин пойлаб ётасан.
(Қармоқ)

Танга-танга тўни бор,
Миттигина кўзи бор.
Юрса сувлар жимирлар,
Қамишлар ҳам қимирлар.
(Балиқ)

Кўшалок товоқ,
Ичи тўла ёғ.
(Ёнғоқ)

Оппок, оппок, оппоғим,
Момикдан ҳам юмшоғим.
Ичи тўла дон, ёғим,
Тўп кўйлагим, белбоғим,
Ердан унган бойлигим.
(Пахта)

Ойна эмас жимирлар,
Тек туролмас қимирлар.
(Сув)

Қўлсиз, оёқсиз эшик очар.
(Шамол)

Қасби доим тақир-тукур,
Қайда илон кўрса чўқир.
(Лайлак)

Қатта оппоқ дастурхон
Ер юзини қоплаган.
(Қор)

Баҳор, ёз, куз қишлайди.
Қиш пайтида ишлайди.
(Печка)

Бирлаштириб кийимни,
Иссиқ тутади сизни.
(Тугма)

Бир қушим бор жон зотини
Ўзи айтар ўз отини.
(Қақку)

Оғзи йўғу, тиши бор,
Дурадгорда иши бор.
(Арра)

Қундалиқ тарих ўзи
Ҳар ерда унинг сўзи.
(Газета)

Тикувчимас,
Бичувчимас,
Игнаси анча экан.
(Типратикан)

Уйнинг шифтида ини,
Куйлаб берар ҳар куни
Баҳорда кутиб олиб
Кузатамиз куз уни.
(Қалдирғоч)

Ўзи қизил, гўзал бирам,
Қирга ёзар қизил гилам.
(Лолақизғалдоқ)

Пилла каби бўғиндор,
Ҳар бўғинда мағзи бор.
(Ерёнғоқ)

Узун кулоқ
Тўртта оёқ,
Ранги оппоқ,
Юнги юмшоқ.
(Қуён)

Дам олади кундузи,
Хонадоннинг юлдузи.
(Лампочка)

Кучугимга ўхшайди.
Товуқни еб тўймайди.
(Тулки)

Тоғда — боғда яшайди,
Қишин-ёзин яшнайдди.
(Арча)

Жойлашган беш бармоққа,
Донғи кетган ҳар ёққа,
Ватани — Ўзбекистон,
Тарбиячиси — деҳқон.
(Пахта)

Пичоқ урсак қон чиқар,
Ҳамда ғуж-ғуж дон чиқар.
(Анор)

Осмонда у ярақлаб,
Кулиб турар чарақлаб.

(Қуёш)

Кўклам келса унади,
Офтоб чиқса кулади.
У баҳорнинг элчиси
Буни ҳамма билади.

(Бойчечак)

Баҳорга очиб қучоқ,
Кўкда солди арғимчоқ.

(Турна)

Оғзи бору — тиши йўқ,
Ёзда қилар иши йўқ.
Ўтин, кўмир озиғи
Қишда ҳузур иссиғи.

(Печка)

Ер каби думалоқ,
Ўзи эса ўйинчоқ.

(Копток)

У бир ерда қишламас,
Иссиқ жойни хушламас.

(Қарға)

Бир қарич келмас бўйи,
Доим бирга уйи,
Секин қимирлаб
Юрар имиллаб.

(Тошбақа)

Уч кўзли қаранг,
Ёнар ранг-баранг.

(Светофор)

Гулзорда бир гул кўрдим,
Япроқлари ялтироқ.

Узмоқчи бўлган эдим,
Учиб кетди у шу чоқ.
(Капалак)

Совуқни совуқ сақлар,
Иссиқни иссиқ.
(Термос)

Уйингда доим соқчи,
Очмасдан кириб боқчи.
(Кулф)

Бир оғизда икки тил,
Эртаю кеч «чиқ» дейди.
Ётаверма тонг отди,
Тур боғчага чиқ дейди.
(Соат)

Кечаси очилур,
Осмонга сочилур.
(Юлдуз)

Анжир сифатли, қўшалоқ отли.
Шафтоли зотли, мазаси тотли.
(Анжир шафтоли)

Бир семириб бир озар, кун кирганда нур сочар.
(Оймома)

Тўртдир унинг оёғи, темир миҳли туёғи.
Манзилга етказди, тошдан қаттиқ туёғи.
(От)

Тишлаш нуқул иши, дурадгорда юмуши.
(Омбир)

Тоғорада шишади, тандирда у пишади.
(Оби нон)

У ёғи тоғ, бу ёғи тоғ, ўртаси сарёғ.
(Ёнғоқ)

Бир ота, бир она, юз бола,
Юзови ҳам бир бола.

(Узум)

Соқолли бўлиб, дунёга келур,
Ўзи кийикдек югуриб елур.

(Эчки)

Биров келса дарров,
Белги бераман «вов-вов».

(Ит)

Пак-пакана бўйи бор,
Қават-қават тўни бор.

(Пиёз)

Ўрамаси эшилиб,
Ёғоч қолди тешилиб.

(Парма)

Оппоқ тоғлар уюм-уюм,
Ундан бўлар кўрпа-кийим.

(Пахта)

Ерга тушса оқ тутун,
Хиралашар кўз бутун.

(Туман)

Чак-чак этиб тушади,
Зарби томни тешади.

(Томчи)

Хоппа семиз, бир туки йўқ.

(Тарвуз)

Ҳунари кўп ишласа,
Агар токни тишласа.

Текисланар ҳар гижим,
Чизик бўлиб қолар шим.

(Дазмол)

Ярим палла, ярим шар,
Кийсам менга ярашар.

(Дўппи)

Ўзи темир, боши қопқоқ,
Иморатга керак ҳар чоқ.

(Мих)

Қўли йўқ темир ушлар,
Оғзи йўқ темир тишлар.

(Магнит)

Энг тотли улуғ неъмат,
Дастурхонга кўрк зийнат.

(Нон)

Бўғдойзорда йўғрилганман,
Тандирда туғилганман.
Дастурхон зийнатиман,
Топинг-чи, мен нима-ман?

(Нон)

Бир селбирингизни дашнагадир, ҳамда нур сочар.

Тўртинч унмаллашга келтирилган тўсга.
Манзилда сийқилган нисбат нобратлик тўсга.

Тўртинч унмаллашга келтирилган тўсга.

Тўртинч унмаллашга келтирилган тўсга.

Тўртинч унмаллашга келтирилган тўсга.

ТЕЗ АЙТИШЛАР

Халқ оғзаки ижодида тез айтиш ўзига хос аҳамиятга эга. Кичик ҳажмга эга бўлган тез айтишлар кичкинтойлар учун яратилган бўлиб, у сўзларни тўғри, оҳангдор талаффуз қилишга ўргатади. Масалан:

Салим арралайди, Лола аллалайди.

Бир туп тут, бир туп тутнинг тагида бир туп туруп.

Бу хилдаги тез айтишлар боланинг ақлий қобилятини, зеҳни, сезгирлигини ривожлантириб, нутқни аниқлигини тезлигини яхшилайдди.

Икки айиқ қайиққа қаради,

Оқ айиқ олдин қарадими,

Қора айиқ олдин қарадими?

Тош жонсизмиш

Мош тошсизмиш.

Шамол шовуллаб шовқин солди.

Шалпанг қулоқ кўрққанидан

Шатолоқ отиб қолди.

Шавкат қайга шошади

Жавлони тошиб ошади.

Сора аллалайди,

Рашид арралайди.

Боққа кирдингми?

Узум олдингми?

Ари чакдими?

Жиз-биз, жиз-биз.

Шокир шолипояда шовқин солиб, шақилдоқни шақиллатди.

Бир жуфт чўп кўпми, кўш жуфт чўп кўпми.

Жамила жийдани жойига жойлади.

Шу мушук, шум мушук, шумшук мушук.

Тез айтишни тез-тез айт.

Совуқда тустовуқ совуқ қотди.

Боқи боққа, Соқи тоққа борди.

Саодат соатини соатсозга созлатди.

Кўш қўлқоп, кўшови ҳам бўш қўлқоп.

Гулсара гул саралаб гул санади.

Тубсиз денгиз дедингизми? Денгиз тенгсиз дедингизми?

Бир туп тут, бир туп тутнинг тагида бир туп турп. Бир туп тут бир туп турпнинг томирини туртиб турибди, бир туп турп бир туп тутнинг томирини туртиб турибди.

Жўхорини чумчуқ еб кетди.

Эгаси эртага келаман деб кетди.

Оқ чойнакка оқ қопқоқ.

Кўк чойнакка кўк қопқоқ.

Жўжа чўчиб

Гўжа чўқир.

Човли — симдан,

Човгум — мисдан.

Мошдан тош, тошдан мош бўлмас.

Кўк ўрик кўприкдан ўтгач кўринди.

Оқил оқ олма олди, оқ олмани Оқил олди.

Йўлда Йўлдошга йўлбарс йўлиқди.
Қувондиқнинг қовун қоқиси Қовунчидан.

Металлчи Мутал метали деталь ясади.

Нонвой Норвой нон ёпар,
Нонин новвот, деб сотар.

Қишда кишмиш пишмасмиш, пишса кишмиш қишмасмиш.

Қўнғироқ қўғирчоқникими, қўзичоқникими?

Чумчук чуғурчуқни чўқимаса,
Чуғурчук чумчуқни чўқимайди.

Кўк қўғирчоққа кўп мунчоқ,
Кўп қўғирчоққа кўк мунчоқ.

Кўк отга ўт бердим,
Оқ отга терт бердим.

Қалин қорга қора қарға
Зўрға қўнди, ана қара.

Асад асил асал сақлайди.

Олма шохида, Олмахон.
Олмани олма, Олмахон.

Жўра жўрга жўр бўлди.

Боқи ботир бузоқ боқар.

Овлоқда овчи овин овлар.

Ҳалимани санама,
Салимани сана.

Пирпирак пириллайди, пирилдоқ чириллайди.

Сотволди босволди қовун сотиб олди.

Тубсиз денгиз дедингиз-ми?

Денгиз тубсиз дедингиз-ми?

Қурилишда бурилиш,

Бурилишда қурилиш.

Толиб турпни торозида тортиб топширди.

Эркин эгатга эртаки экин экди.

Содиқ сариқ қалам билан,

Сариқ сабзини расмини чизди.

Сенда бори элда бор,

Элда бори сенда бор.

Соҳиба саҳифани синчиклаб ўқиди.

Саодат соатни соатсозга созлатди.

Лола аллалайди, Салим арралайди.

Турғун пиёзни тез тозаладими?

Турсун пиёзни тез тозаладими?

Чумчуқ чуғурчуқни чўқимаса,

Чуғурчуқ чумчуқни чўқимайди.

Ҳасан Ҳусанга холва бердими?

Ҳусан Ҳасанга холва бердими?

Тўлқин топишмоқни тўғри топди.

Мавжуда ҳовлида, синглиси кўлида.

Олтита отлиқ отчопарга отда отланди.

ҲИКОЯЛАР

Ҳикояларни ўқиб бериш боладан мазмунини сўраш бола оғзаки нутқини, хотирасини шакллантиради. Воқеалар кетма-кетлигини тузишда, ҳикоя мазмунини талқин этишга ўргатади.

Дилоро

Мирмуҳсин

Тўлқин билмасдан Дилоронинг оёғини босиб олди. У «кечир, билмай қолдим» деган сўзни айтмоқчи бўлиб турган эди, Дилоро Тўлқиннинг юзини тимдалаб олди. Тўлқин юзини ушлаб анча вақтгача йиғлади.

Эртасига яна шундай бўлди. Феруза деган қизнинг коптоғи Дилорога тегиб кетди. Аччиғи чиққан Дилоро Ферузанинг ҳам юзини тимдалаб олди.

— «Кечир», — деди Феруза ва юзларини ушлади.

Индинига Дилоро билмасдан Тўлқиннинг оёғини босиб олди, Дилоро: «Ҳозир Тўлқин юзларимни тимдалаб олади», — деб индамай, қўрқиб тураверди.

Тўлқин Дилорога яқин келиб «кечир, деб айтмайсанми, Дилоро?» — деди.

Дилоро секингина «кечир», — деди. Тўлқин «Зарари йўқ. Чунки сен билмасдан босиб олдинг», — деди-да яна югуриб ўйнаб кетди.

Кечкурун уйда дадаси, опаси, акалари олдида Дилоро гапира бошлади:

— Тўлқинни оёғини босиб олган эдим, юзимни тимдалаб олмади. Феруза ҳам юзимни тимдалаб олмади.

— Тўлқин яхши бола, — деди Дилоронинг акаси — яхши болалар ҳеч урушмайди!

Дилоро ҳам ёмон қиз эмас. Боғчамизга келсангиз, уни кўрасиз, у энди ҳеч ким билан урушмайди, кийимларини кир қилмайди. Дилоро яхши қиз.

Билмай қолиб

А. Ирисов

Райҳон ёнғоқ чақиб еди-да, пўчоғини оёқ остига ташлади. Акаси Бахтиёр чопиб чиққан эди, у ёнғоқ пўчоғини босиб олди, пўчоқ оёғига кириб қонатди. Бахтиёр йиғлади. Бахтиёр-га қўшилиб Райҳон ҳам йиғлади. Чунки у акасининг оёғи оғриётганига раҳми келиб кетди. Унга ёрдам бергиси келар эди-ю, лекин қўлидан келмасди.

Тош

А. Ирисов

Бир бола йўлда кетаётса, оёқ остида бир каттагина тош ётган экан. Бола: «Мен тошга қоқилмай ўтиб олдим, керак одам ўзи суриб олар» деб тошни четга суриб қўймабди. Лекин шу пайтда нима бўлибди-ю, рўпарадан бир новвос думини хода қилиб, шаталоқ отиб чиқиб қолибди. Буни кўрган бола кўрқиб кетиб, орқасига ура қочибди ва келиб ҳалиги тошга қоқилиб, йиқилиб тушибди.

Шим

Н. Орифжонов

Ўртоқлари билан бекинмачоқ ўйнаб чарчаган Абдумутал ҳовлига ҳансираб кириб келди. Юзидаги терларига чанг ўтириб, лой бўлиб кетган эди. У водопроводнинг олдида қотиб қолди. Дадаси олиб келган ананас қовун устига сув шилдираб оқиб турарди.

— Қовун сўйиб беринг, — хархаша қилди Абдумутал онаси Ҳакима опага.

— Аввал юз-қўлларингни ювиб олгин... — деди онаси супага кўрпача соларкан.

Абдумутал қайсар бола, бориб пичоқни топиб келди-да, қовунни сўя бошлади. Буни кўрган Ҳакима опа ўғлининг қўлидаги пичоқни олиб, қовундан бир тилим кесиб берди.

Абдумутал ҳовлиққанича уни ейишга киришди. У шошилганидан қовун шираларини бетларига суркаб-суркаб ер эди.

Шу вақт битта сап-сарик ари қаердандир гингиллаб учиб келди-ю, унинг ўнг юзига кўнди. У Абдумуталнинг юзларини худди ялаётгандек тумшуғи билан искаб кўрди. Кейин, «Ке, сени чақсам бўлар экан», деб ўткир найзасини боланинг бетига суқиб олди. Абдумутал юзини ушлаганича чинқириб қолди. Ари бўлса, «Тоза юрмаганнинг жазоси шу», дегандек унинг атрофида бир-икки айланиб учди сўнг гинг-гинг қилиб узоқлаб кетди.

Орадан бир оз вақт ўтгач, Абдумуталнинг юзида қип-қизил ёнғоқдек шиш пайдо бўлди.

Шаҳло

Л. Маҳмудов

Шаҳлонинг бувиси ошхонада эди. Айвонда қўғирчоқ ўйнаб ўтирган Шаҳло ойнадан бошини чиқариб бувисини чақира бошлади:

— Буви, ҳой буви!

— Нима дейсан, болам?

— Бу ёққа қаранг.

Бувиси ошхонадан чиқди...

— Ҳа?

— Келинг, қўғирчоқ ўйнаймиз?

Бувиси кулиб юборди.

— Вой, нима деяпсан, қизим қариганда қўғирчоқ ўйнамай мени кўтарсин, ёш боламанми.

Шаҳло кўзларини катта-катта очиб бувисига қаради.

— Кеча ўзиз нима дедиз!

— Нима депман?

— Дадамга «Мен ҳам қариб ёш бола бўлиб қолдим», дедиз-ку.

— Ҳа, десам нима қипти?

— Бола бўлиб қолган бўлсангиз, келинг, қўғирчоқ ўйнаймиз, деяпман-да.

Бувиси кула-кула ошхонага кириб кетди.

Шахло бармоғини оғзига солганча бувисининг кетидан қараб қолди. Бувиси ҳам қизиқ, нимага қолди.

Шахлонинг бувиси Шахлонинг ойисига:

— Бир қошиқ аччиққина шўрва қила қолинг, — деди. Овқат пишар маҳал нима ҳам бўлиб Шахло ошхонага кирган эди, қозонга кўзи тушиб:

— Ойи, — деди ҳайрон бўлиб.

— Нима қизим?

— Нега бувимнинг айтганларини қилмадингиз?

— Вой, ана, — деди ойиси — шўрва қиялпман-ку. Шахло лабини буриб ойисига қаради:

— Бувим бир қошиқ шўрва қилинг десалар, сиз бир қозон шўрва қиялпсиз-ку!

Оддий ўткинчи кампир

Ш. Саъдулла

Бир бола билан бир қизча кўчадан кетиб борардилар. Улардан сал нарида бир кампир ҳам кетиб бормоқда эди. Кўча жуда тойғоқ эди. Кампир бирдан тойиб кетиб йиқилди.

— Китобларимни ушлаб тур! — деди бола қизга ва қўлидаги сумкасини бериб, кампирга ёрдамлашиш учун югурди.

— Бувинг бўладиларми? — бола қайтиб келганидан кейин сўради қизча.

— Йўқ, — деди бола.

— Онангми? — ҳайрон бўлиб сўради яна қиз.

— Йўқ.

— Бўлмаса холанг бўладиларми? Ё танишингми?

— Вой, йўқ деялпман-ку сенга! — деди бола жилмайиб, — оддий ўткинчи кампир. геч қандай танишлиги йўқ.

Дори

Қизчанинг онаси касал бўлиб қолди.

Доктор келиб қараса, қизчанинг ойиси бир қўли билан бошини ушлаб, иккинчи қўли билан ердаги ўйинчоқларни йи-

ғиштириб юрган экан. Қизча эса курсичада ўтириб, ҳадеб она-сига иш буюрар экан.

— Сут бер!

Ойиси зўрға ўрнидан туриб, қизчага сут қуйиб берар экан.

— Қўғирчоғимни олиб бер! Ботинкамни ечиб қўй! — деб бақирар экан қизча.

Доктор буни кўрибди-да:

— То қизча касал ойисига иш буюришни ташламагунча, у тузалмайди, — дебди.

Улоқча

А. Зайниддинов

Дам олиш куни Иброҳим холасиникига борди. Холасининг оқ эчкиси учта улоқча туққан экан. Иброҳим кечгача оппоқ улоқчаларнинг ёнидан жилмади. Уларнинг сакраб-сакраб ўйнаши Иброҳимга шунақаям ёқиб қолибди-ки, бошқа ҳар қандай ўйин бунинг олдида ўтаверсин эди.

Кечки пайт холаси:

— Биттасини берсам боқасанми? — деб сўрабди.

— Боқаман, холажон, сут бериб боқаман.

— Яхши боқсанг, танлаганингни ола қол, — деди холаси.

Иброҳим пешонасида тангадек қора қашқаси, томоғининг тагида иккита қўнғироқчаси бор улоқчани танлади. Унга дарров «Момик» деб ном қўйди.

Лекин уйига олиб келганида иш ёмон кетди. Момик оғзига соска ўрнатилган шишага қайрилиб ҳам қарамади. Ҳадеб «м-м-ме», — деб нолирди.

Эртасига ҳам, индинига ҳам аҳвол шундай бўлди. Зўрлаб оғзига қуйилган сутнинг кўпи ерга тўкиларди. Иш чатоқ. Момик ҳали бошқа овқатни еёлмайди, очлиқдан ўлиб қолса, холасига нима дейди ахир.

Иброҳим кечаси билан шу ҳақда ўйлаб чиқди.

Эрта билан бир тахта фанерни кўтариб, Самадларникига йўл олди. Самаднинг акаси рассом. Ундан илтимос қилиб, ҳалиги фанерга оқ эчки расмини ишлатиб олди. Кейин уни

аррача билан қирқиб олди. Эчки шаклига суюқ хамир суртиб, устидан оппоқ пахта ёпиштириб чиқди. У қуриган елинининг бир учини тешди. Илик эчки сути солинган шиша учигаги сўргични ўша тешикдан ўтказиб, Момиқнинг яқинига олиб борди. Ўзи шаклининг орқасига яшириниб: «м-м-ме», — деди.

Момиқ дик этиб ўрнидан турди-да, думини ликиллата-ликиллата сўргични топди ва чапиллатиб эма бошлади.

Иброҳим ўзида йўқ хурсанд эди...

Мақтапчоқ

Карим Раҳим

Ортиқ билан Назар тортишиб қолди.

— Мен ҳеч нарсадан қўрқмайан, — деб керилди Ортиқ.

— Агар хоҳласам, мана шу ариққа ҳам тушиб юра оламан.

Шундай деб Ортиқ балчиққа тушди-да, лойни чапиллатиб у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.

— Сен ҳам туш, — деди у ўртоғига.

— Тушардим-ку, ҳамма ёғим лой бўлади-да, — деди Назар.

— Вой қўрқоғ-ей, — деб масхара қилиб кулди Ортиқ. Шу пайт кўчанинг нариги бошидан шохлари буралиб кетган бир эчки кела бошлади. Бир чол эчкини ушлаб ололмай, кетидан ҳассасини судраганча лапанглаб чопиб келарди. Ортиқ уни кўриб жуда қўрқиб кетди ва додлаганича қочиб қолди. Лекин Назар қочмай ерда ётган новдани олди-да, эчкини йўлини тўсиб, орқага қайтара бошлади. Эчки қаёққа қочишини билмай тўхтаб қолди. Шу пайт чол етиб келиб, эчкини ушлаб олди ва Назарнинг елкасига қоқди, кейин кўчанинг бошида турган Ортиққа эшитиларли қилиб:

— Умрингдан барака топ, ўғлим. Отанга раҳмат, қўрқмас бола экансан, — деди.

Одоблиман

Хаяил билан Комил эшик олдида қум ўйнаб ўтиришар эди. Уларнинг олдидан ўрта ёшдаги бир киши ўтиб қолди. Бирдан Комилнинг эсига дадасининг айтган гапи тушди, у:

— Салом, амаки, — деди-да ўрнидан сакраб турди.
— Кўп яша, ўғлим, кўп яша. Жуда одобли бола экансан-да, отанга раҳмат! — деди ҳалиги киши. Кейин нима учундир Халилга қараб бошини қимирлатиб қўйди.

— Ана кўрдингми, мен одобли боламан, — деди хурсанд бўлиб Комил, — дадамга раҳмат дедилар. Сенга бунақа демалар.

— Ҳа, билар экансан, — деди бирдан Халил пешонасини тириштириб, менга ҳам айтдилар!

— Айтмадилар!

— Менга айтдилар!

— Айтмадилар!

— Бўпти юр сўраймиз, — деди Халил ҳалиги киши кетаётган томонга қараб. У киши унча узоқлашиб кетмаган экан.

— Амаки, тўхтанг! — деганларича Комил билан Халил чопиб кетишди.

Болаларнинг товушини эшитган киши ҳайрон бўлиб орқасига қаради-да тўхтади.

— Мени одобли бола деб айтдингиз-а? — деди Халилдан олдин борган Комил.

— Менга қайси бирингиз салом берган бўлсангиз, шунга айтдим! — деди у киши кулиб.

Комил «ана кўрдингми» дегандек боши билан Халилга имлаб қўйди. Халил нима дейишини билолмай ерга қаради.

Шу пайт бир чол ўтиб қолди.

— Салом, ота! — дейишди Халил билан Комил.

— Эй, саломат бўлинглар. Кўп ақлли, одобли болалар экансиз-да, деди чол. Халил бўлса:

— Ана, мен ҳам одобли бўлдим, — деб қичқириб юборди севинганидан.

Томчи ҳақида эртақ

Ўткир Ҳошимов

Қишлоқ чеккасида, баланд тепаликда бир туп Ўрик ўсар экан. У ҳар йили одамларга кўп-кўп мева бераркан. Аммо

атрофида дарахтлар бўлмагани учун жуда зерикаркан. Бир кун эрталаб Ўрик уйғонса, япроқларида бир нарса ярақ-ярақ қилиб турганмиш.

— Сен қанақа қушсан? — дебди Ўрик ҳайрон бўлиб.

— Мен қуш эмасман. Мен —Томчиман, — дебди бояги ярақлаб турган нарса.

— Кел, ўртоқ бўламиз, — дебди Ўрик.

— Бўпти.

— Аммо кетиб қолмайсан, — дебди Ўрик. — Бўлмаса қушлардан ҳам ўртоғим кўп-у, ҳаммаси куз келиши билан қочиб кетишади.

— Майли, — дебди Томчи. — Мен энг қийин пайтда сенинг ёнингда бўламан.

Ўрик жуда суюниб кетибди. Икки ўртоқ кун бўйи маза қилиб ўйнашибди. Лекин Ўрикнинг қувончи узоққа бормабди. Эртасига эрталаб уйғонса, Томчи йўқ эмиш. «Томчи мени алдабди», — деб ўйлабди Ўрик хафа бўлиб. Энди шундоқ деб турган экан, биров уни чақирибди.

— Ўртоқжон! Ҳой, Ўртоқжон!

Ўрик қулоқ солса, товуш осмондан келаётганмиш. Осмонга қараса, дўмбоққина, оппоқ булут сузиб кетаётганмиш.

— Мени ким чақиряпти? — дебди Ўрик шохларини силкитиб.

— Мен, сени дўстингман! — дебди булут борган сайин пастлаб. — Мен —Томчиман.

Ўрик ҳайрон бўлибди:

— Қандоқ қилиб осмонга чиқиб олдинг?

— Мени офтоб бобом булутга чиқариб қўйди.

— Мениям опкет, — дебди Ўрик ҳаваси келиб.

— Йўқ, сен одамларга мева беришинг керак. Кўрқма, мен ҳам яқинда қайтиб келаман.

Томчи шундай дебди-да, булутга миниб, олис-олисларга кетиб қолибди. Ўрик яна зерика бошлабди. «Ўртоғим энди келмайди, деб ўйлаб хафа бўлиб. — Осмонга чиқиб, мени унутиб юборди».

Кунлар борган сайин исиб, Ўрикни росаям сув ичгиси келибди. Чанқаганидан япроқлари шалпайиб қолибди. Сув ичай деса, яқин орада биттаям ариқ йўқ эмиш. Охири у шундоқ чанқабдики, ҳушидан кетиб қолибди.

Бир маҳал биров унинг япроқларини силагандай бўлибди. Ўрик кўзини очиб қараса, япроқ устида Томчи турган эмиш. — Мен сенга ёрдам бергани келдим, — дебди Томчи. У шунақа кўп ўртоқларини бошлаб келган экан, ўриkning чанқоғи бир пасда босилиб, яйраб-яшнаб кетибди. Иккала дўст роса ўйнабдилар.

Кунлардан-кун, ойлардан-ой ўтаб куз келибди. Ўриkning япроқлари тўкилиб, яланғоч бўлиб қолибди. Бу ҳам камлик қилгандек, изғирин шамол эсибди. Ўриkning аъзойи бадани музлай бошлабди.

Томчи бўлганида ёрдам берарди, — деб ўйлабди Ўрик афсусланиб. Шундоқ дейиши билан осмондан бир вақтлар Томчини кўтариб юргандек булутлар пайдо бўлибди. Булутлар қуюқлашаверибди, қуюқлашаверибди, охири қор ёғиб юборибди. Қор унинг шохларини кўрпадек ўраб олибди.

— Қалай, исиниб қолдингми, Ўрикжон?

Ўрик Томчининг товушини дарров танибди. Аммо ўзини кўрмабди.

— Қаердасан, Томчи ? — дебди шохларини силкитиб.

— Қорнинг ичидаман, — дебди Томчи кулиб, — қарасам, совқотиб қолибсан. Қорни бошлаб келдим.

— Энди кетиб қолмайсан-а? — дебди Ўрик ялиниб.

— Йўқ, баҳоргача сенинг ёнингда қоламан.

Ўшандан бери ўрик одамларга кўп мевалар берибди. Томчи кўп элларни кезибди. Аммо у қаерда бўлмасин, қийин ва зарур пайтда дўсти — ўриkning ёнига келаркан.

Таъзирини еди

Ҳ. Аҳророва

Рустамни танийсизми? У нуқул жониворларга озор бергани-берган. Бир қарасангиз мушукнинг думига тош бойлаб

қийнаётган бўлса, бир оздан кейин товукқа кесак отиб, қу-
лаётган бўлади. Кун икки кеча жуда қизиқ бўлди: Рустамга дада-
си ўйинчоқ самолёт олиб берди. Самолёт бўлганда ҳам худди
ростакам самолёт. Рустам роса севинди. У самолётни кўтариб:
«ғув-в-в-в-», деб ҳовлининг у бошидан бу бошига югура бер-
ди. Олапар деган кучукчаси эса Рустамнинг орқасидан зан-
жирини узгудек бўлиб талпиниб, ҳура бошлади. Буни кўриб,
бир нарсани эслагандек тақа-тақ тўхтади.

— Менга қара, Олапар, — деди у, — бу самолёт эмас, ра-
кета, сен пассажир бўласан. Ўтир, сени осмонга учираман.

Кучукча Рустамнинг нима деганига тушунмаса-да, думи-
ни ликиллатди, олдинги оёғини кўтариб, Рустамнинг қўлини
ялади. — Чиқ, ўтир, сени Ойга учираман, — деди Рустам яна,
кучугининг бўйнидан тортиб.

— Нима қилаётибсан ўзинг? — деди синглиси Санобар. —
Олапар катта-ку, самолётнингга сиғадими? Рустам кучукчани
баттар қийнай бошлади. — Чиқ! Чиқ деяпман сенга, — деди у
ва қўлидаги ўйинчоқ билан кучукчанинг бошига бир тушир-
ди. Кучукча вангиллаб ўзини четга олди. Рустам бўлса, ку-
чукни ушлаб олиб яна урди.

— Мана, гапимга кирмасанг, мана!

Олапар калтақдан кўрқиб, Рустамнинг атрофида гир-гир
айланиб қочаверди. Бир маҳал занжир Рустамнинг оёғини
ўраб қимирлатмай қўйди.

Рустам жаҳл билан кучукнинг бошига яна бир туширган
эди, Олапар жон ҳолатда ўзини олиб қочди. Занжир бир тор-
тилиб, Рустам «гўп» этиб ерга йиқилди, қўлидаги самолёти
учиб кетди. Санобар бўлса:

— Ажаб бўпти, хўп бўпти, кучукни урганинга йиқитди-
ку, — деб чапак чалди-да, кейин югуриб уйга кириб кетди.

Агар Санобар ойисини чақириб чиқмаганида Рустам ҳали-
бери оёғини занжирдан бўшата олмас эди.

ҲОИДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Левина Р.Е. «Основы теории и практики логопедии» — Москва. Просвещение. 1968.
2. Мўминова Л. «Логопедия» Тошкент 2006 й.
3. Аюпова М.Ю. «Логопедия» Тошкент 2007 й 2011 й.
4. Раҳмонова В.С. «Дефектология ва логопедия асослари» 1991 й.
5. Шомахмудов Р.Ш, Мўминова Л.Р. «Болалар нутқидаги нуқсонлар ва уларни бартараф этиш» 1993 й.
6. Аюпова М., Мўминова Л., Раҳмонова В., Шомахмудов Р. Нуркелдиев Д. «Логопедия» 2007 й.
7. Аюпова М.Ю., Ҳамидова М.Р. «Мактабгача тарбия махсус методикаси»
8. Шодиева К.С. «Мактабгача ёшдаги болаларни тўғри талаффузга ўргатиш». 1995 й.
9. Миржалалова. С.С., Расулова М.Ш., Шарипова Р., Ибрагимова Д.З. Чаброва Т.А. «Болажон таянч дастури». Тошкент 2010 й.
10. Ҳожиев А.Т. «Имло луғати». «Ўқитувчи» 1981 й.
11. Д.А.Нуркелдиева ва Я.Е. Чечериналарнинг «Илк мактабгача ва кичик мактаб ёшидаги болаларни психологик, педагогик ва логопедик текшириш». 2007 й.
12. Ғозиева С., Долимова Л. Т. «Кичкинтойлар учун хрестоматия». Ўқитувчи. 1988 й.
13. Ғозиева. С.Очилова. Д. Долимова. Л. «Бадий терма китоб». «Ўқитувчи» 1993 й.
14. Шамуратова.З.У. «Товушларнинг меъёрий талаффузи». 2007 й.

МУНДАРИЖА

Муаллифдан	3
I БОБ. ТОВУШ ҲАҚИДА ТУШУНЧА	5
Меъёр талаффузига ўргатиш босқичлари	6
Меъёр ҳосил қилиш жараёнига қўйилган талаблар	7
Икки товушлар билан ишлаш	8
Нутқ аппарати камчиликларини аниқлаш ва меъёрга келтириш	9
Тил ости юганчасини текшириш йўллари	9
Умумий артикуляция машқлари	12
Яқунловчи машқ	19
Зондлардан фойдаланиш	19
Зондлар	22
II БОБ. МЕЪЁРИЙ ТАЛАФФУЗ ВА ТАЛАФФУЗ БУЗИЛИШ ТУРЛАРИ. СИГМАТИЗМ	23
Сирғалувчи «С» ва «З» товушлари	23
«С» товушининг нотўғри талаффуз турлари	23
«С» товушининг меъёрий ҳосил қилиш усуллари	25
Меъёрдаги «С» товушини бўғинларда мустаҳкамлаш	31
Меъёрдаги «С» товушини сўзларда мустаҳкамлаш	32
«С» товуши иштирокидаги умумий ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гапларни машқ қилиш	35
Қофияли соф нутқ машқи	35
«С» товушига топишмоқлар	36
«С» товуши иштирокида тез айтиш	37
«С» товуши иштирокида шеърлар	38
«З» товушининг меъёр талаффузи	38
«З» товушининг нотўғри талаффуз турлари	38
«З» товушининг меъёр ҳосил қилиш усуллари	40
Меъёрдаги «З» товушини бўғинларда мустаҳкамлаш	47
Меъёрдаги «З» товушини сўзларда мустаҳкамлаш	47
«З» товуши иштирокидаги умумий ўзлаштирилган сўзлардан тузилган жумла ва гапларни машқ қилиш	51
Қофияли соф нутқ машқи	51

«З» товушига топишмоқлар	52
«З» товуши иштирокида шеърлар	54
«С» — «З» товушларининг дефференцияси	54
«С» — «З» товушларининг бир бўғинда талаффуз қилиниши	54
«С» — «З» товушларининг бир сўзда талаффуз қилиниши	55
«С» — «З» товуши иштирокидаги умумий ўзлаштирилган сўزلардан тузилган жумла ва гапларни машқ қилиш	55
Қофияли соф нутқ машқи	56
Шовқинли «Ш»	56
«Ш» товушининг меъёрий талаффузи	56
«Ш» товушининг нотўғри талаффуз турлари	57
«Ш» товушини меъёр ҳосил қилиш усуллари	57
Меъёрдаги «Ш» товушини бўғинларда мустаҳкамлаш	60
Меъёрдаги «Ш» товушини сўزلарда мустаҳкамлаш	60
Умумий ўзлаштирилган сўزلарда тузилган жумла ва гаплар	65
Қофияли соф нутқ машқи	65
«Ш» товушига топишмоқлар	66
«Ш» товуши иштирокида тез айтиш	67
«Ш» товуши иштирокида шеърлар	67
Қоришиқ «Ч» ва «Ж» товушлари	68
«Ч» товушининг меъёрий талаффузи	68
«Ч» товушининг нотўғри талаффуз турлари	68
«Ч» товушининг меъёр ҳосил қилиш усуллари	69
Меъёрдаги «Ч» товушини бўғинларда мустаҳкамлаш	70
Меъёрдаги «Ч» товушини сўزلарда мустаҳкамлаш	70
Умумий ўзлаштирилган сўزلарда тузилган жумла ва гаплар	74
Қофияли соф нутқ машқи	75
«Ч» товушига топишмоқлар	76
«Ч» товуши иштирокида шеър	77
«Ж» товушининг меъёрий талаффузи	78
«Ж» товушининг нотўғри талаффуз турлари	78
«Ж» товушининг меъёр ҳосил қилиш усуллари	79
Меъёрдаги «Ж» товушини бўғинларда мустаҳкамлаш	79
Меъёрдаги «Ж» товушини сўزلарда мустаҳкамлаш	80
Умумий ўзлаштирилган сўزلарда тузилган жумла ва гаплар	84
Қофияли соф нутқ машқи	84
«Ж» товушига топишмоқлар	85
«Ж» товуши иштирокида шеърлар	85
«Ш» — «Ч» — «Ж» товушларининг дифференцияси	86

«Ш» – «Ч» – «Ж» товушларини бир бўғинда талаффуз қилиниши	87
«Ш» – «Ч» – «Ж» товушларининг бир сўзда талаффуз қилиниши	87
Қофияли соф нутқ машқи	87
Сонор «Л» ва «Р» товушлари	88
«Л» товушининг меъёрий талаффузи	88
«Л» товушининг нотўғри талаффуз турлари	88
«Л» товушини меъёр ҳосил қилиш усуллари	88
Меъёрдаги «Л» товушини бўғинларда мустаҳкамлаш	90
Меъёрдаги «Л» товушини сўзларда мустаҳкамлаш	90
Умумий ўзлаштирилган сўзларда тузилган жумла ва гаплар	96
Қофияли соф нутқ машқи	97
«Л» товушига топишмоқлар	98
«Л» товуши иштирокида шеърлар	99
«Р» товушининг меъёрий талаффузи	100
«Р» товушининг нотўғри талаффуз турлари	100
«Р» товушини меъёр ҳосил қилиш усуллари	101
Меъёрдаги «Р» товушини бўғинларда мустаҳкамлаш	102
Меъёрдаги «Р» товушини сўзларда мустаҳкамлаш	103
Умумий ўзлаштирилган сўзларда тузилган жумла ва гаплар	110
Қофияли соф нутқ машқи	111
«Р» товушига топишмоқлар	112
«Р» товуши иштирокида шеърлар	114
«Л» – «Р» товушларнинг дефференцияси	114
«Л» – «Р» товушларини бир бўғинда талаффуз қилиниши	114
«Л» – «Р» товушларини бир сўзда талаффуз қилиниши	115
Умумий ўзлаштирилган сўзларда тузилган жумла ва гаплар	116
Қофияли соф нутқ машқи	116
Тил орқа «К» ва «Г» товушлари	117
«К» товушининг меъёрий талаффузи	117
«К» товушининг нотўғри талаффуз турлари	117
«К» товушини меъёр ҳосил қилиш усуллари	118
Меъёрдаги «К» товушини бўғинларда мустаҳкамлаш	119
Меъёрдаги «К» товушини сўзларда мустаҳкамлаш	119
Умумий ўзлаштирилган сўзларда тузилган жумла ва гаплар	125
«К» товушига топишмоқлар	126
«К» товуши иштирокида тез айтиш	126
«К» товуши иштирокида шеърлар	126

«Г» товушининг меъёрий талаффузи	127
«Г» товушининг нотўғри талаффуз турлари	128
«Г» товушини меъёр ҳосил қилиш усуллари	128
Меъёрдаги «Г» товушини бўғинларда мустаҳкамлаш	129
Меъёрдаги «Г» товушини сўзларда мустаҳкамлаш	129
Умумий ўзлаштирилган сўзларда тузилган жумла ва гаплар	132
Қофияли соф нутқ машқи	132
«Г» товушига топишмоқлар	133
«Г» товуши иштирокида тез айтиш	133
«Г» товуши иштирокида шеърлар	133
«К» — «Г» товушларининг дефференцияси	134
«К» — «Г» товушларини бир бўғинда талаффуз қилиниши	134
«К» — «Г» товушларининг бир сўзда талаффуз қилиниши	135
Чуқур тил орқа «Қ» ва «Ғ» товушлари	135
«Қ» товушининг меъёрий талаффузи	135
«Қ» товушининг нотўғри талаффуз турлари	136
«Қ» товушининг меъёр ҳосил қилиш усуллари	136
Меъёрдаги «Қ» товушини бўғинларда мустаҳкамлаш	137
Меъёрдаги «Қ» товушини сўзларда мустаҳкамлаш	137
Умумий ўзлаштирилган сўзларда тузилган жумла ва гаплар	141
Қофияли соф нутқ машқи	142
«Қ» товушига топишмоқлар	142
«Қ» товуши иштирокида тез айтиш	144
«Қ» товуши иштирокида шеърлар	144
«Ғ» товушининг меъёрий талаффузи	144
«Ғ» товушини нотўғри талаффуз турлари	145
«Ғ» товушининг меъёр ҳосил қилиш усуллари	145
Меъёрдаги «Ғ» товушини бўғинларда мустаҳкамлаш	145
Меъёрдаги «Ғ» товушини сўзларда мустаҳкамлаш	146
Умумий ўзлаштирилган сўзларда тузилган жумла ва гаплар	149
Қофияли соф нутқ машқи	149
«Ғ» товушига топишмоқлар	150
«Ғ» товуши иштирокида тез айтишлар	150
«Ғ» товуши иштирокида шеърлар	151
«Қ» — «Ғ» товушларининг дефференцияси	151
«Қ» — «Ғ» товушларини бир бўғинда талаффуз қилиниши	151
«Қ» — «Ғ» товушларининг бир сўзда талаффуз қилиниши	152
Умумий ўзлаштирилган сўзларда тузилган жумла ва гаплар	152
Қофияли соф нутқ машқи	152

III БОБ. ТЎҒРИ ТАЛАФФУЗНИ НУТҚДА ФАОЛЛАШТИРИШ УЧУН ҚЎШИМЧА МАТЕРЕАЛЛАР	153
Шеърлар	153
Топишмоқлар	173
Тез айтишлар	181
Ҳикоялар	185
Фойдаланилган адабиётлар	195

Илмий-услубий нашр

ЛОГОПЕДИЯ

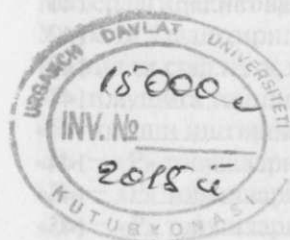
Муҳаррир Назаров Т.

Техник муҳаррир Солихова Д.

Бадний муҳаррир Гурова Ж.

Компьютерда саҳифаловчи Комилов Б.

Рассом Мухамедов А.

Босишга 12.12.2012 й.да рухсат этилди. Бичими 60x84 1\16.

Босма табоғи 12,5. Шартли босма табоғи 11,62. Гарнитурa «TimesUz».

Офсет қоғози. Адади 3000 нусха. Буюртма № 320

“Картография” илмий-ишлаб чиқариш
давлат корхонасида нашр этилган

Баҳоси келишилган нархда.

«С» ва «З» – сирғалувчи.

«Ш» – шовқинли.

«Ч» ва «Ж» – қоришиқ.

«Л» ва «Р» – сонор.

«К» ва «Г» – тил орқа.

«Қ» ва «Ғ» – чуқур тил орқа.

- Товушларнинг маъёрий талаффуз ҳолатлари.
- Тўғри ва нотўғри талаффуз турлари.
- Тўғри талаффуз яратиш усуллари.
- Товушни мустаҳкамлаш учун махсус бўғинлар, сўзлар, жумла, гап, тез айтиш, топишмоқ шеър, қофияли соф нутқ машқи ҳар бир товуш учун алоҳида танланган.
- Тўғри талаффузни нутқда фаоллаштириш учун қўшимча адабиёт сифатида болаларга мослари танланган.

Зарофат Уктамовна Шамуратова логопедия соҳасининг устоз олим-мутахасислари билан узвий алоқада иш фаолиятини юритаётган, назарий билимларни амалиётда қўллаш устида тинимсиз изланишлар олиб бораётган, ўз касбининг фидойиси.

Зарофат Шамуратова 2007 йил чоп этилган «Товушларнинг меъёрий талаффузи», «Товушлар талаффузини расмларда мустаҳкамлаш» каби методик қўлланмалар муаллифи.

Азиз ҳамкасбларим ушбу китоб юзасидан билдиражак самимий маслаҳат ва таклифларингизни мамнуният билан қабул қиламиз ва келгуси ишларимизда албатта инобатга оламиз.

Муаллиф

ISBN 978-9943-4046-1-8

9 789943 404618